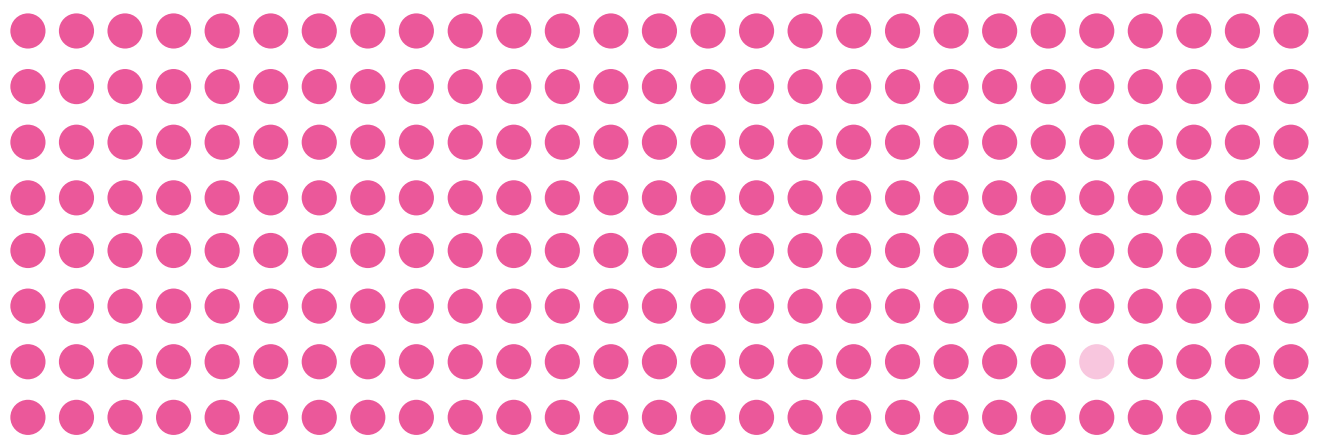

Gömd & Glömd

Hedersrelaterat våld och förtryck mot vuxna
med intellektuell funktionsnedsättning

TRIS

ALLMÄNNA
ARVSFONDEN

TRIS – tjejers rätt i samhället
Uppsala
Tel: +46 18 774 40 66 00
info@tris.se
www.tris.se

Utgiven av: TRIS – tjejers rätt i samhället 2020
Författare: Serine Gunnarsson, Mariet Ghadimi, Talin Davidian och My Hellberg
Grafisk form: Byrå 4
Foto: www.unsplash.com, www.shutterstock.com
Illustration: Specialpedagogiska skolmyndigheten (Pictogram)
Projektfinansiär: Allmänna Arvsfonden

Denna rapport tillägnas alla individer med intellektuell funktionsnedsättning som riskerar att utsättas eller redan har utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck.

Arbetet med detta Arvsfondsprojekt syftar till att ni ska få leva ett liv fritt från våld och förtryck.

Förord

Denna rapport är en del av det treåriga (2016–2019) projektet *Gömd & Glömd* som finansierades av Arvsfonden. Projektet har genomförts av TRIS – Tjejers rätt i samhället, en partipolitiskt och religiöst obunden ideell organisation.

Ämnet för denna rapport är vuxna personer med intellektuell funktionsnedsättning som lever i en hederskontext. Rapporten bygger på kvantitativa och kvalitativa kartläggningar kring målgruppens utsatthet. Dessa har genomförts med såväl yrkesverksamma som med vuxna som har intellektuell funktionsnedsättning. Syftet med projektet i stort har varit att öka kunskapen samt höja medvetenheten i samhället om målgruppens utsatta position.

TRIS är den första organisationen i Sverige som har dokumenterade kunskaper om, och ett uttalat fokus på att ge stöd, hjälp och skydd till individer med intellektuell funktionsnedsättning som riskerar att utsättas för hedersrelaterat våld och förtryck. TRIS arbete, t.ex. genom en kartläggning av hedersrelaterat våld och förtryck bland elever på gymnasiesärskolan (Davidian m.fl. 2012), har bland annat bidragit till att målgruppens särskilda utsatthet blivit mer uppmärksammat. Dock främst på gymnasiesärskolor. TRIS arbete har även resulterat i att lagen mot barn- och tvångsäktenskap, som trädde i kraft den 1 juli 2014, explicit nämner personer med intellektuell funktionsnedsättning som en särskilt sårbar grupp. TRIS är även initiativtagare till Sveriges första och enda skyddade boende, Madickengården, med särskilt fokus på individer som utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck och som har intellektuell funktionsnedsättning.

TRIS erfarenheter visar att det finns ett stort behov av mer strukturerade och fördjupade kunskaper som kan ge yrkesverksamma bättre möjligheter att kunna hantera hedersrelaterat våld och förtryck mot personer med intellektuell funktionsnedsättning. En ambition med projektet har varit att bana väg för en fördjupande erfarenhetsinhämtning, dokumentation samt kompetensutveckling som kompletterar befintliga erfarenheter och kunskaper om hedersrelaterat våld och förtryck.

Ett av projektets viktigaste bidrag, utöver föreliggande rapport, är den första lästlästa boken i Sverige om hedersrelaterat våld och förtryck mot personer med intellektuell funktionsnedsättning. Här vill vi ge en eloge till målgruppen som varit en förutsättning för att denna bok, *Ingen ska bli gömd och glömd* (Gunnarsson och Ghadimi 2019), skulle bli verklighet.

Ansvarig för genomförandet av projektet *Gömd & Glömd* i sin helhet har varit Serine Gunnarsson, metod- och utbildningsansvarig på TRIS. Under drygt ett år har Kristina Bromark varit vikarierande projektsamordnare i projektet. Mariet Ghadimi, verksamhetschef på TRIS, har genomfört den kvantitativa analysen i rapporten och varit projektledare. Talin Davidian har under flera år arbetat med individer med intellektuell funktionsnedsättning. Det är hennes samlade erfarenheter som ligger till grund för projektets utformning och genomförande. Talin har arbetat med framtagandet av enkätunderlaget och bidragit i analysarbetet. My Hellberg har bidragit med textbearbetning och kommenterat analyserna i sin helhet.

Förhoppningen med denna rapport, och med spridningen av kunskaperna som ackumulerats inom ramen för projektet, är att personer med intellektuell funktionsnedsättning inte längre ska vara en blind fläck i debatten om och kampen mot hedersrelaterat våld och förtryck i Sverige. Det ska vara självklart att arbeta för att dessa individer erbjuds adekvat stöd och möjligheter att få leva ett liv fritt från våld och förtryck. Det ska vara självklart att alla människor ges rätten till en egen vilja, som inte kompromissas bort med hänsyn till familjens stävande efter att upprätthålla ett normsystem som bygger på värnandet om familjens heder.

Vi vill rikta ett stort tack till samtliga personer som har bidragit med sina tankar och erfarenheter som har legat till grund för kartläggningarna. Ett särskilt varmt tack till alla deltagare på daglig verksamhet som har bidragit med ovärderlig kunskap i projektet. Tack också till alla yrkesverksamma som bidragit med sina expertkunskaper på olika sätt.

Särskilt stor betydelse har våra referensgrupper haft för genomförandet av de olika momenten inom projektet. Ett hjärtligt tack till personal och deltagare på daglig verksamhet som med stort engagemang deltagit i en referensgrupp. Utan er hade vi varit många erfarenheter fattigare.

Tack också till alla andra yrkesverksamma som ingått i våra referensgrupper. En viktig aktör som varit med oss från starten är Eva Christiernin, ordförande i socialnämnden i Uppsala kommun. Ett särskilt varmt tack till Eva för sitt engagemang och arbete för målgruppen i sin dåvarande roll som ordförande i omsorgsnämnden.

Att ro ett stort projekt i hamn underlättas av att ha kollegor som kan bidra med sina kloka synpunkter och vara behjälpliga på olika sätt under resans gång. Tack till er alla, kära kollegor på TRIS! Ett särskilt tack till Evin Sayfoor som korrekturläst och kommit med värdefulla synpunkter på rapporten.

Slutligen, tusen tack till Arvsfonden som har gjort arbetet med att lyfta en bortglömd målgrupps röster möjligt.

Uppsala februari 2020

Serine Gunnarsson

Metod- och utbildningsansvarig, TRIS

Mariet Ghadimi

Verksamhetschef, TRIS

Talin Davidian

Ordförande, TRIS

My Hellberg

Kanslichef, TRIS

Innehållsförteckning

Förord	4
1. Inledning	8
Intellektuell funktionsnedsättning.....	9
Kunskapsluckor att fylla.....	9
Vilken kunskap finns om målgruppens utsatthet för HRV – särskilt tvångsäktenskap?	11
Projektets syfte och mål	16
Disposition	17
2. Hederskontext – en teoretisk referensram	19
Kontroll av flickors och kvinnors sexualitet	19
Pojkars och mäns roll.....	21
3. Sexualitet och våldsutsatthet bland målgruppen	23
Synen på sexualiteten hos personer med intellektuell funktionsnedsättning.....	23
Våldsutsatthet	25
När förståelsen kring sexuellt våld och skyddande lagstiftning brister.....	27
4. Metod, genomförande och analytiska fokusområden	28
Yrkesverksammas enkätundersökning.....	28
DV-deltagarnas enkätundersökning	28
Intervjustudie med yrkesverksamma respektive DV-deltagare.....	30
Analytiska fokusområden	32
5. Yrkesverksammas kunskaper och erfarenheter– en enkätundersökning ..	33
Kunskapsläge och beredskap kring HRV.....	34
Brukares utsatthet för icke-hedersrelaterat våld jämfört med HRV.....	37
Brukare som våldsutövare	41
Begränsningar i brukares val av partner	43
Risk för och förekomst av tvångsäktenskap	45
Att inte förstå innebörden av äktenskap och tvång	47
De yrkesverksammas avslutande kommentarer.....	48

6. Intervjuer med yrkesverksamma	52
Hur hanteras ärenden med hedersproblematik?.....	52
Definitioner av hedersrelaterat våld och förtryck	54
Hur uppfattas brukarnas utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck?.....	55
Intellektuell funktionsnedsättning – en skam för familjen	58
Tvångsäktenskap och vilseledning till tvångsäktenskap.....	60
Konsekvenser av okunskap kring sex och samlevnad.....	66
Att upprätthålla den heterosexuella normen	67
En paradoxal syn på sexualiteten hos personer med intellektuell funktionsnedsättning	68
Stärkt beroendeställning vid anhöriganställningar	70
Utmaningar och önskemål om förbättringar i yrkesrollen.....	74
7. Enkätundersökning bland deltagare på daglig verksamhet	78
Inskränkningar i sambo-, kärleks- och sexuella relationer – jämförelser utifrån kön.....	79
Inskränkningar i sambo-, kärleks- och sexuella relationer – jämförelser utifrån föräldrars födelseland .	83
Inverkar föräldrars grad av religiositet på inskränkningar i handlingsutrymmet?	85
”Vem bestämmer vem du ska gifta dig med?”	88
Sambandsanalyser kring inskränkningar i val av framtida partner.....	90
Utsatthet för våld – analyser utifrån kön	92
8. Att leva i en hederskontext – berättelser från vuxna med intellektuell funktionsnedsättning...	95
Yasmin	95
Dilek.....	98
Karim	100
Shiba.....	103
Gabriel	105
9. Avslutande diskussion	107
Framträdande teman i materialet.....	107
Vilka förändringar måste till?	110
Slutord.....	114
Referenser	116

1. Inledning

Arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck (HRV) har under de senaste åren fått ett större erkännande i Sverige. En rad samhällsinsatser har initierats med målsättningen att bekämpa det hedersrelaterade våldet och förtrycket som pågår i Sverige. Genom ny lagstiftning och fortsatt utredningsarbete gällande exempelvis hedersrelaterad brottslighet har Sverige blivit bättre rustat i kampen mot HRV.

De viktigaste segrarna i juridisk mening, som många med oss på TRIS har glatts över de senaste åren, är framför allt lagen om förbud mot äktenskapstvång och vilseledande till tvångsäktenskapsresa som trädde i kraft den 1 juli 2014 (Prop. 2013/14:208 2014).

Dessutom har Sverige tagit starkare ställning mot barnäktenskap genom att från och med den 1 januari 2019 inte erkänna barnäktenskap som ingåtts utomlands, oavsett parternas anknytning till Sverige när äktenskapet ingicks. I början på hösten 2019 tillsattes en statlig utredning (Ju 2019:05) för att titta närmare på möjligheten att införa en särreglering av hedersrelaterad brottslighet i brottsbalken.

I en lagrådsremiss *Ökat skydd mot hedersrelaterad brottslighet (2020)* föreslår regeringen att ett nytt brott, barnäktenskapsbrott, ska träda i kraft den 1 juli 2020. Barnäktenskapsbrott innebär att det blir straffbart att förmå eller tillåta ett barn att ingå ett äktenskap eller en äktenskapsliknande förbindelse. Regeringen föreslår också ett utreseförbud som ska skydda barn från att föras utomlands i syfte att ingå barnäktenskap

eller att könsstympas. Vidare föreslår regeringen en ny särskild straffskärpningsgrund som innebär att straffet för ett brott ska skärpas om ett motiv för brottet har varit att bevara eller återupprätta heder.

Den utsatta målgrupp som främst varit föremål för debatten om HRV är barn och unga, framförallt flickor som riskerar att utsättas eller redan har utsatts för barnäktenskap, tvångsäktenskap och/eller könsstympning. Kunskapen om denna målgrupp har på flera håll ökat. Trots detta är kunskapsnivån långt ifrån tillräcklig bland myndigheter, berörda verksamheter och enskilda yrkesverksamma som möter målgruppen.

Den kunskap som finns tillgänglig kring HRV framhäver emellertid inte en särskild målgrupp, nämligen personer med intellektuell funktionsnedsättning¹. TRIS har sedan flera år tillbaka arbetat med att erbjuda stöd, hjälp och skydd till denna särskilt utsatta grupp, såväl vuxna som barn.

Utifrån de råd- och stödsamtal som inkommit till TRIS nationella jourtelefon från yrkesverksamma, samt i mötet med myndigheter inom ramen för TRIS akuta verksamhet, framgår ett tydligt mönster. En övervägande majoritet av de yrkesverksamma som möter målgruppen har svårt att hantera hedersärenden rörande individer med intellektuell funktionsnedsättning. Även om en viss kunskap om HRV kan finnas hos enskilda yrkesverksamma, så är den gemensamma upplevelsen att generella kunskaper om HRV är mycket svåra att omsätta i praktiken när det

¹ I föreliggande rapport används ordet *funktionsnedsättning* som för närvarande rekommenderas av Socialstyrelsen och som syftar på nedsättningar av fysisk, psykisk eller intellektuell funktionsförmåga. Ordet *utvecklingsstörning* är det ord som används i svenska lagar (i exempelvis LSS-lagen och i skollagen).

gäller personer med intellektuell funktionsnedsättning.

Mot bakgrund av TRIS samlade erfarenheter kring målgruppen, i kombination med den mycket bristande kunskapen om personer med intellektuell funktionsnedsättning som utsätts för HRV, föreligger det ett stort behov av kunskapsinhämtning kring målgruppens särskilda form av utsatthet för HRV.

INTELLEKTUELL FUNKTIONSNEDSÄTTNING

Intellektuell funktionsnedsättning klassas som en psykisk utvecklingsstörning som uppstår tidigt i individens utvecklingsfas och som inverkar på individens kognitiva, sociala och praktiska färdigheter. Intellektuell funktionsnedsättning förvårar exempelvis det abstrakta tänkandet, förmågan att lära sig nya saker och anpassningen till sociala sammanhang. Förmågan att planera över tid och att lösa problem är nedsatt. Individer med intellektuell funktionsnedsättning har enligt olika svårighetsgrader bristande adaptiv funktionsförmåga. Svårighetsgraderna är följande, med den ungefärliga kognitiva utvecklingsnivån som vardera nivån motsvarar angiven i parentes:

- *lindrig (9–12 år),*
- *medelsvår (6–8 år),*
- *svår (3–5 år) och*
- *mycket svår (0–2 år).*²

Sammantaget innebär detta att individer med intellektuell funktionsnedsättning avviker från att uppfylla de sociala och

utvecklingsmässiga förväntningarna som ställs från hem, skola och arbetsliv. Att uppnå självständighet inom olika aspekter i livet är avhängigt de stödsatser som kan erbjudas av såväl samhället som den egna familjen.³

KUNSKAPSLUCKOR ATT FYLLA

Projektet *Gömd & Glömd* startades hösten 2016. Ambitionen med projektet var att fylla de kunskapsluckor som fanns kring hur HRV tar sig uttryck mot vuxna med intellektuell funktionsnedsättning. Utöver detta skulle projektet bidra till kompetenshöjning i frågan bland yrkesverksamma som genom sitt arbete kommer i kontakt med målgruppen.

Personer med intellektuell funktionsnedsättning som befinner sig i en hederskontext lever ofta mycket isolerade liv. Detta är något som tydligt framkommer i TRIS arbete med målgruppen. Insynen från olika samhällsinstanser är mycket begränsad. Hos unga har skolvärlden en chans att upptäcka och fånga upp personer i riskzonen. Hos vuxna har samhället möjlighet att få insyn i individens vardag via exempelvis LSS-handläggare och personal på daglig verksamhet – om individen i fråga har en sådan insats. En försvårande omständighet som TRIS erfarit bland målgruppen, som lever i en hederskontext, är då nära anhöriga dessutom har rollen som personliga assistenter och/eller god man. Beroendeställningen gentemot de anhöriga

2 För överskådlig och lättillgänglig information om intellektuell funktionsnedsättning, se vidare <https://www.1177.se/sjukdomar-be-svar/hjarna-och-nerver/larande-forstaelse-och-minne/intellektuell-funktionsnedsattning--utvecklingsstorning/>

3 Denna definitionen av intellektuell funktionsnedsättning baseras på de diagnoskriterier som presenteras av Habilitering & Hälsa, Region Stockholm, och som i sin tur vilar på definitioner ur DSM-manualen som ges ut av den amerikanska föreningen, APA (American Psychiatric Association). Senaste versionen heter DSM-5. För mer information, se <http://habilitering.se/autismforum/om-diagnoser/diagnoskriterier/diagnosmanualen-dsm-5/diagnoskriterier-intellektuell>

fördjupas således ännu mer. Den enskildes utsatthet blir också mycket svårare att upptäcka för utomstående. Det krävs mycket mer kunskapsinhämtning kring denna komplexa problematik.

TRIS erfar att pojkar och unga män med villkorade eller inga möjligheter att välja sin framtida partner löper risk att giftas bort mot sin vilja efter att de slutat gymnasieskolan. Vad gäller pojkar och unga män med intellektuell funktionsnedsättning har kännedomen om deras utsatthet för HRV varit nästintill obefintlig. Vid tillfällena har det kommit till TRIS kännedom att män med allvarigare grad av intellektuell funktionsnedsättning tvingats in i äktenskap med kvinnor som bor utomlands. Främst i syfte att avlasta familjen genom att hustrun då blir den som omhändertar mannens stöd- och hjälpbehov. Mycket mer kunskap om män med intellektuell funktionsnedsättning behövs då detta är en relativt okänd grupp i debatten och litteraturen om utsatthet för HRV.

När det gäller personer med intellektuell funktionsnedsättning är TRIS erfarenhet att målgruppen inte alltid uttryckligen förmedlar att det har handlat om *tvång* när ett bortgift har skett. Mot bakgrund av att målgruppen brister i att göra åldersadekvata omdömen samt litar aningslöst på sina anhöriga (Davidian m.fl. 2012), så ökar risken för att dessa individer utsätts för *vilseledning* till äktenskap. Äktenskap de själva inte har valt, men som de heller inte uttryckligen protesterat mot. Denna komplexitet fångas dock upp

Förbudet mot tvångsäktenskap och vilseledande till tvångsäktenskapsresa uppbärs i lagen av två rekvisit (Lag 2014:381). Det ena handlar om att utsätta någon för olaga tvång i syfte att förmå en person att ingå äktenskap eller en äktenskapsliknande förbindelse. Det andra rekvisitet tar fasta på utnyttjande av offrets utsatta belägenhet och syftar till att skydda personer som är i beroendeställning till förövaren.

Utnyttjande av utsatt belägenhet avser de gärningar som utöver olaga tvång kan förekomma i sammanhang där personer förmås att gifta sig mot sin vilja. Det kan handla om personer som befinner sig i en beroendeställning till gärningspersonen på grund av en ekonomiskt svår situation, att hon/han lever i flyktingskap, att befinna sig i vanmakt, ett lydnadsförhållande, i narkotikaberoende, ha en sjukdom eller en intellektuell funktionsnedsättning.

(Prop. 2013/14:208, 2014)

av lagstiftningen mot äktenskapstvång (Lag 2014:381)⁴ i det andra rekvisitetet om *utnyttjande av utsatt belägenhet*.⁵

Kunskapen om hur detta går till och vad som händer med dessa individer som gifts bort, genom tydligt tvång eller i egenskap av att vara i utsatt belägenhet, har varit i princip obefintlig i Sverige. Att befinna sig i en

4 Lag (2014:381) lyder såhär: "Den som genom olaga tvång eller utnyttjande av utsatt belägenhet förmår en person att ingå ett äktenskap som är giltigt i den stat där det ingås, i den stat enligt vars lag det ingås eller i en stat i vilken minst en av makarna är medborgare eller har hemvist döms för äktenskapstvång till fängelse i högst fyra år. Detsamma gäller den som på sätt som anges i första stycket förmår någon att ingå en äktenskapsliknande förbindelse, om den ingås enligt regler som gäller inom en grupp och som 1. innebär att parterna betraktas som makar och anses ha rättigheter eller skyldigheter i förhållande till varandra, och 2. innefattar frågan om upplösning av förbindelsen." Lagen finns att läsa på regeringens hemsida: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/brottsbalk-1962700_sfs-1962-700

5 Rekvisitetet *utnyttjande av utsatt belägenhet* är hämtat ur bestämmelsen om människohandel i 4 kap. 1 a § brottsbalken.

utsatt position kan handla om att inte våga säga "nej" till föräldrarnas beslut om att ingå äktenskap med en utvald partner. Att dessutom ha intellektuell funktionsnedsättning och därmed ha en nedsatt kognitiv förståelse kring äktenskapet som sådant och kring följderna av att ingå äktenskap, fördjupar individens utsatta belägenhet ytterligare.

Denna rapport syftar till att belysa och höja kunskapen om målgruppens särskilda utsatthet i en hederskontext. En utsatthet som innefattar risken att utsättas för påtryckningar och inskränkningar i individens grundläggande fri- och rättigheter. Däribland rätten att avgöra vem man vill leva tillsammans med, rätten att ingå kärleks- och sexuella relationer med vem man vill samt rätten att själv välja vem man ska gifta sig med – om ett äktenskap är något som man önskar ingå.

VILKEN KUNSKAP FINNS OM MÅLGRUPPENS UTSATT-HET FÖR HRV – SÄRSKILT TVÅNGSÄKTENSKAP?

Baserat på resultaten från TRIS tidigare studie *Trippelt utsatt* (Davidian m.fl. 2012) har vi inför starten av projektet *Gömd & Glömd* haft ett särskilt intresse av att undersöka omfattningen och riskerna för vuxna personer med intellektuell funktionsnedsättning att utsättas för tvångsäktenskap.

I rapporten *Trippelt utsatt* (Davidian m.fl. 2012) presenterades siffror på hur stor andel av gymnasiesärskoleleverna i enkätundersökningen som inte själva får bestämma vem de ska gifta sig med. Bland flickor med utlandsfödda föräldrar svarade 29 % att det är föräldrarna som bestämmer vem de ska

gifta sig med. Motsvarande siffra för pojkar med utlandsfödda föräldrar var 16 %. Bland flickor och pojkar med svenskfödda föräldrar var siffrorna mycket låga, nämligen 3 respektive 2 %.

Även skolpersonalen tillfrågades om sina erfarenheter av elever som själva inte får välja sin framtida partner. Bland skolpersonalen svarade 33 % att de har erfarenhet av elever som inte får välja sin framtida partner (Davidian m.fl. 2012). Således visar resultatet från enkätundersökningen på att en betydande andel av de tillfrågade eleverna i gymnasiesärskolan riskerar att utsättas för tvångsäktenskap.

Resultaten från enkätundersökningen öppnade upp för funderingar kring vad som händer med unga personer med intellektuell funktionsnedsättning när de väl har lämnat skolans värld. Hur ser situationen ut för vuxna personer med intellektuell funktionsnedsättning kring frågor som rör risken att utsättas för tvångsäktenskap och andra former av

HRV? Vilka förutsättningar har denna grupp individer för att kunna göra egna val av sin framtida levnadspartner? Hur pass allvarlig är utsattheten bland vuxna med intellektuell funktionsnedsättning – en grupp individer som har lämnats helt utanför diskussionen om HRV, såväl i Sverige som internationellt?

Ett brittiskt perspektiv

I skrivande stund finns det endast en studie som uttryckligen studerat tvångsäktenskap bland vuxna personer med intellektuell funktionsnedsättning, nämligen projektet *My Marriage My Choice* som genomförts i Storbritannien.⁶

I Storbritannien blev tvångsäktenskap kriminaliserat samma år som i Sverige, nämligen år 2014. Däremot skiljer sig den brittiska lagstiftningen från den svenska i avseendet att man i Storbritannien tittar på förmågan att ge sitt *samtycke* ("capacity to consent") till att ingå ett äktenskap (Clawson 2016). Ett tvångsäktenskap ("forced marriage") enligt brittisk lag definieras således på basis av att en eller båda parter inte ger sitt samtycke – eller inte *kan* ge sitt samtycke på grund av en intellektuell funktionsnedsättning – till att ingå äktenskapet. Detta i kombination med förekomsten av påtryckningar eller våld.

Den svenska lagstiftningen om äktenskaps-tvång tar hänsyn till *utsatt belägenhet*, även om personen ifråga har gett sitt samtycke. I den brittiska kontexten hamnar fokus snarare på *förmågan* att ge sitt samtycke (Clawson och Fyson 2017). När ett sådant samtycke *inte* kan ges, exempelvis på grund av en intellektuell funktionsnedsättning, så handlar det alltså om ett tvångsäktenskap.

6 Projektet *My Marriage My Choice* har letts av forskaren Rachael Clawson vid the University of Nottingham. Se projektets hemsida för mer information och tillgång till projektets publikationer: <https://www.nottingham.ac.uk/research/groups/mymarriagemychoice/>

Därmed inte sagt att det är okomplicerat att avgöra vem som har förmåga eller inte att ge sitt samtycke. Men i de fall där en individ, som på grund av en intellektuell funktionsnedsättning, anses sakna förmågan att ge sitt samtycke till att ingå äktenskap, är det inte heller tillåtet att gifta sig, enligt brittisk lag (Clawson och Fyson 2017, s. 817)

I forskningsprojektet *My Marriage My Choice* undersöktes levda erfarenheter hos personer med intellektuell funktionsnedsättning⁷ som har utsatts för tvångsäktenskap. I detta ingick att även studera yrkesverksamma (t.ex. inom socialt arbete), anhörigas samt religiösa ledares erfarenheter kring målgruppen.

Studien visade på att motiven till att gifta bort personer med intellektuell funktionsnedsättning primärt fokuserade på faktorerna "care" och "cure" (Clawson och Fyson 2017).

"Care"-motivet handlar om att föräldrarna vill säkerställa en långvarig omsorgsgivare till det vuxne barnet med intellektuell funktionsnedsättning. Att gifta bort sitt barn skulle därmed försäkra föräldrarna om att någon annan tog hand om deras barn när de själva inte längre kan omhänderta omsorgen för sitt barn (Clawson och Fyson 2017).

"Cure"-motivet hänvisar till syftet att genom giftermål "bota" sitt barn med intellektuell funktionsnedsättning (Clawson och Fyson 2017; se även Singh och Orimalade 2009). Detta ska förstås mot bakgrund av att giftermålet anses vara det "normala" tillståndet i den kontext där tvångsäktenskap sker. Föreställningar om att kunna "bota"

en intellektuell funktionsnedsättning på detta vis bottnar också i en djup okunskap om funktionsnedsättningen. Att ingå äktenskap betraktas således som en "rite of passage"⁸ för att bli "normal" och därmed accepterad i den egna gruppen (Clawson och Fyson 2017).

Utöver den egna empiriinsamlingen från målgruppen, familjer, yrkesverksamma och religiösa ledare har forskarna Clawson och Fyson (2017) analyserat registrerade tvångsäktenskap i Storbritannien. Dessa data hämtades från the Forced Marriage Unit (FMU)⁹, vars register över antal tvångsäktenskap bland brittiska medborgare har ökat med 600 % från 2004 (med drygt 200 fall) till 2014 (med 1267 fall). Trots registrering av en sådan ökning av fallen, har the FMU också konstaterat att mörkertalet är stort och att man betraktar tvångsäktenskap som en "hidden practice" (HM Government 2014, s. 2), d.v.s. en dold praktik eller sedvänja.

Från och med 2012 började the FMU även inkludera variabeln funktionsnedsättning vid registreringar av tvångsäktenskap. År 2012 involverade 7,7 % av samtliga registrerade tvångsäktenskap en person med funktionsnedsättning. 2015 låg den andelen på 11,6 %, rapporterar Clawson och Fyson (2017).

7 I den brittiska studien används termen "learning disability".

8 Översatt till svenska betyder uttrycket en initiations- eller övergångsrit.

9 The Forced Marriage Unit, som tillsattes år 2005 av det brittiska parlamentet, registrerar samtliga tvångsäktenskap bland brittiska medborgare. Även tvångsäktenskap som sker utomlands med brittiska medborgare registreras. För mer information om the FMU, se <https://www.gov.uk/guidance/forced-marriage>

I en samlad analys av både data från the FMU och utifrån projektet *My Marriage My Choice* beskriver Clawson och Fyson (2017) att det är längs två variabler där det framträdde stora skillnader vad gäller tvångsäktenskap, när man jämförde utsatta personer med intellektuell funktionsnedsättning med personer utan intellektuell funktionsnedsättning. Variablerna som visade på skillnader mellan grupperna var *ålder* (vid ingåendet av tvångsäktenskapet) och *kön*.

Vad gäller ålder visade analysen att tvångsäktenskap efter 25-årsåldern var mer förekommande bland gruppen med intellektuell funktionsnedsättning, jämfört med de som inte har intellektuell funktionsnedsättning (Clawson och Fyson 2017). Barnäktenskap var inte alls lika vanligt bland personer med intellektuell funktionsnedsättning som bland den övriga populationen.

Den största skillnaden mellan grupperna uppstod när variabeln kön beaktades vid analysen av de identifierade fallen av tvångsäktenskap. När det gäller utsatthet för tvångsäktenskap inom gruppen med intellektuell funktionsnedsättning var fördelningen betydligt jämnare mellan kvinnor och män (54 % kvinnor mot 46 % män)¹⁰, i jämförelse med statistik från the FMU där kvinnor är långt mycket mer utsatta i förhållande till män. Här var fördelningen 80 % kvinnor mot 20 % män (Clawson och Fyson 2017).

Baserad på de primärt motiverande faktorerna ("care" och "cure") som nämnts ovan, samt den jämna könsfördelningen och

högre förekomsten bland vuxna över 25 år, blir slutsatsen i den brittiska studien att kvinnor och män med intellektuell funktionsnedsättning löper i stort sett lika stor risk att utsättas för tvångsäktenskap. Därutöver konstateras att denna risk ökar vid högre ålder.

Clawson och Fyson (2017) lyfter också allvaret i att tvångsäktenskap kan leda till olika former av våldsutsatthet. Det betonas även att eventuella motstånd mot den skadliga praktiken kan undergrävas av offrets rädsla för att bli utesluten från, misshandlad eller dödad av familjen och/eller kollektivet som förespråkar tvångsäktenskapet. Även personen som blir bortgift med en partner med intellektuell funktionsnedsättning blir ofta ett offer, menar forskarna (Clawson & Fyson 2017). Många gånger förs även maken/makan, som inte har en intellektuell funktionsnedsättning, bakom ljuset genom att vilseledas in i ett äktenskap ovetandes om sin blivandes funktionsnedsättning. Exempelvis kan personen bli påtvingad ett tungt ansvar att ombesörja sin nyblivne make/makas omfattande omsorgsbehov.

En ökad medvetenhet och kunskap bland yrkesverksamma om bakomliggande motiv till tvångsäktenskap bland personer med intellektuell funktionsnedsättning, samt vetenskapen om att både kvinnor och män kan drabbas, är avgörande i det preventiva arbetet, menar de brittiska forskarna (Clawson och Fyson 2017). Utöver detta framhålls förmågan att kunna ge sitt samtycke ("capacity to consent") som en ytterst viktig aspekt att beakta i förhållande till målgruppen. Samtidigt som det är en mänsklig rättighet för alla vuxna människor att gifta sig (enligt Artikel 16 i FN:s förklaring om de mänskliga

¹⁰ Fördelningen 54 % mot 46 % gällde när man hade räknat bort fall där den utsattes kön inte hade kunnat identifieras.

rättigheterna)¹¹ så är det, åtminstone i den brittiska kontexten, ett uttryckligt krav att kunna ge sitt samtycke till att ingå äktenskapet för att det ska vara lagligt. Om en person med intellektuell funktionsnedsättning saknar förmåga att ge sitt samtycke, betyder detta i praktiken att hon/han inte får ingå äktenskap. Detta leder till en fin balansgång mellan att ge rätten till alla, inklusive individer med intellektuell funktionsnedsättning, att gifta sig, samtidigt som samhället måste skydda individer från att tvingas in i äktenskap mot den egna viljan.

Viktigt att notera i detta sammanhang är att samtliga registrerade eller dokumenterade tvångsäktenskap bland personer med intellektuell funktionsnedsättning i Storbritannien avser heterosexuella tvångsäktenskap, skriver Clawson och Fyson (2017). Det är känt sedan tidigare att personer som identifierar sig som homo-, bi eller transpersoner löper risk att tvingas in i heterosexuella äktenskap. Däremot är kunskapen om hur HBTQI-personer med intellektuell funktionsnedsättning drabbas av tvångsäktenskap ytterst begränsad, både i Storbritannien och i en svensk kontext. Det senare ämnar denna

11 Den allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna finns att ta del av i sin helhet på: www.fn.se

rapport råda bot på, om än i begränsad skala. Mycket återstår ännu att utforska gällande HBTQI-personers särskilda utsatthet inom en hederskontext generellt.

PROJEKTETS SYFTE OCH MÅL

Projektet *Gömd & Glömd* har syftat till att undersöka och belysa situationen för personer med intellektuell funktionsnedsättning¹² som lever i en hederskontext.

För att nå syftet har projektet haft två övergripande ingångar. Den första har varit att inhämta kunskaper och erfarenheter från yrkesverksamma som möter personer med intellektuell funktionsnedsättning som lever i en hederskontext. Den andra ingången har varit att inhämta erfarenheter och livsberättelser från personer med intellektuell funktionsnedsättning med utgångspunkt i frågor kring hederskontext.

Målgruppen som projektet ämnar undersöka är personer med insatser enligt lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS). För att studera denna målgrupp har projektet avgränsat undersökningen till i huvudsak tre olika undersökningsgrupper, nämligen följande: (1) LSS-handläggare och (2) personal på daglig verksamhet (refereras som *yrkesverksamma* i denna rapport) samt (3) individer med intellektuell funktionsnedsättning som har LSS-insatsen daglig verksamhet (refereras som *deltagare på daglig verksamhet* i denna rapport).

¹² "Personer med intellektuell funktionsnedsättning" varvas i denna rapport med begreppen *deltagare på daglig verksamhet* (DV), *DV-deltagare* och *brukare*. Notera att begreppet brukare i vissa fall kan innefatta individer som eventuellt inte har fått insatsen daglig verksamhet, men som yrkesverksamma har mött i sitt arbete.

DAGLIG VERKSAMHET

Personer i yrkesverksam ålder som varken studerar eller arbetar har enligt LSS-lagen (1993:387) rätt till insatsen daglig verksamhet. De som omfattas av denna insats är personer som tillhör följande:

- *personkrets 1 (personer med utvecklingsstörning, autism eller autismliknande tillstånd)*
- *personkrets 2 (personer med betydande och bestående begåvningsmässig funktionsnedsättning som förvärvats efter hjärnskada i vuxen ålder).*

Det är kommunen som ansvarar för att bedöma ansökningar om insatsen daglig verksamhet.

Läs mer på Socialstyrelsens hemsida: www.socialstyrelsen.se

LSS-INSATSER

Enligt Socialstyrelsens (2019) årliga rapport Statistik om insatser enligt lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade 2018 hade 74 000 personer i Sverige någon verkställd LSS-insats den 1 oktober 2018. Av dessa utgörs 88 % av personer som har LSS-insatser på grund av utvecklingsstörning, autism eller autismliknande tillstånd. Det totala antalet LSS-insatser som beviljades och verkställdes per den 1 oktober 2018 var 118 600 (notera att en person kan ha fler än en insats).

Daglig verksamhet är enligt Socialstyrelsens (2019) senaste årliga statistikrapport den allra vanligaste formen av LSS-insats. Daglig verksamhet, som enbart riktar sig till vuxna personer, utgör 32 % av samtliga LSS-insatser. Insatsen personlig assistans omfattar endast 4 % av de som beviljades LSS-insats år 2018.

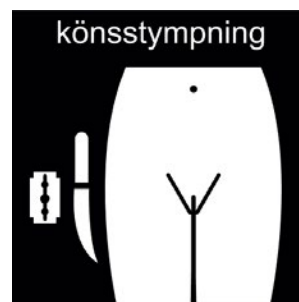
Projektets övergripande mål kan delas upp i tre delmål.

Det *första* delmålet har varit att inhämta LSS-handläggares respektive personal på daglig verksamhets erfarenheter och kunskaper om vuxna med en intellektuell funktionsnedsättning som lever i en hederskontext. Detta genom enkätstudier samt djupintervjuer med respektive yrkesgrupp.

Det *andra* delmålet har varit att inhämta erfarenheter av att leva i en hederskontext bland personer med intellektuell funktionsnedsättning. Avgränsning har gjorts till personer som beviljats LSS-insatsen daglig verksamhet. Även här baseras kunskapsinhämtningen på enkäter och intervjuer, men i det här fallet med deltagare på daglig verksamhet.

Slutligen har det *tredje* delmålet varit att sammanställa och sprida projektets resultat till olika verksamheter, samhällsaktörer och makthavare för att höja kunskapsnivån kring målgruppens särskilda utsatthet.¹³

Utöver föreliggande rapport har TRIS inom ramen för projektet publicerat en lättläst bok om hedersrelaterat våld och förtryck så som det drabbar personer med intellektuell funktionsnedsättning. Boken heter *Ingen ska bli gömd och glömd* (Gunnarsson och Ghadimi

2019)¹⁴ och är anpassad för målgruppen. Den innehåller bland annat Pictogrambilder¹⁵ som komplement till den lättlästa texten.

DISPOSITION

Rapporten består av nio kapitel, varav det första utgörs av ovan inledning.

Kapitel 2 ger en teoretisk inramning av det perspektiv på hederskontext och hedersrelaterat våld och förtryck som rapporten tar avstamp i.

Kapitel 3 belyser särskilda sårbarhetsfaktorer hos målgruppen, d.v.s. individer med intellektuell funktionsnedsättning, med ett specifikt fokus på sexualitet och våldsutsatthet.

Kapitel 4 ger en beskrivning av metoderna och genomförandet av kartläggningarna bland yrkesverksamma respektive deltagare

¹³ Detta har bland annat genomförts genom en konferens (den 20 maj 2019) där projektets resultat presenterades. Talare på konferensen var bland andra Åsa Lindhagen, jämställdhetsminister och minister med ansvar för arbetet mot diskriminering och segregation.

¹⁴ Denna publikation kan laddas ned på TRIS hemsida: www.tris.se

¹⁵ Pictogrambilderna tas fram av Specialpedagogiska skolmyndigheten (SPSM). I samarbete med TRIS och inom ramen för projektet *Gömd & Glömd* har SPSM tagit fram helt nya bilder på uttryck för HRV. Dessa bilder illustrerar barnäktenskap, tvångsäktenskap och kvinnlig könsstympning. Se vidare information på www.pictogram.se

på daglig verksamhet. Dessa kartläggningar består dels av enkätundersökningar, dels av intervjuer. Kapitlet avslutas med att förklara vilka analytiska fokusområden som ligger till grund för utformningen av rapporten, och som även anger riktningen i analysen och presentationen av resultaten från kartläggningarna.

I *kapitel 5* presenteras resultaten från enkätundersökningen med de yrkesverksamma som deltagit i studien.

I *kapitel 6* redogörs för det insamlade intervju-materialet baserat på intervjuer med yrkesverksamma som består av LSS-handläggare och personal på daglig verksamhet.

Kapitel 7 redovisar resultaten från enkätundersökningen med deltagare på daglig verksamhet.

Kapitel 8 består av fem berättelser som baseras på de intervjuer som gjorts med deltagare på daglig verksamhet. Dessa intervju-personer lever i en hederskontext och berättelserna belyser deras levda erfarenheter. Varje berättelse efterföljs av några frågor som läsaren kan fundera och reflektera över. Berättelserna och frågorna kan läsas fristående oberoende av rapporttexten i övrigt.

Kapitel 9 avslutar rapporten med att lyfta fram viktiga delar ur resultaten från kartläggningarna, samt genom att ge några förslag på förändringar som syftar till att förbättra livsvillkoren för den målgrupp som rapporten fokuserar på.

2. Hederskontext – en teoretisk referensram

I detta avsnitt kommer den teoretiska referensramen, som analysen av det insamlade datamaterialet vilar på, att beskrivas.

Denna rapport vilar på en förståelse av hederskontext – även refererad till som den hedersrelaterade institutionen (se Schlytter och Linell 2008) – som ett sammanhang där bevarandet av familjens, släktens och mannens heder är överordnat alla andra aspekter i livet. Det är ett sammanhang som är sprunget ur en kollektivistisk kultur där individens vilja är underordnad kollektivets ändamål, som ytterst är att upprätthålla hedern.

Det är också ett sammanhang, en hederskultur, där enskilda individers handlingar får direkta konsekvenser för kollektivets anseende. Hederskulturen återfinns i stora delar av världen, men är vanligast förekommande i samhällen där kollektivistiska värden är överordnade de individualistiska. Inom denna kollektivistiska hederskultur står social aktning, rykte och kollektiv ärbarhet högt i kurs. Individens värde och anseende är inte fränkopplad gruppens. De betraktas

snarare som ett och samma. Tolkningen av detta sociala värde ligger hos betraktaren, inte hos den enskilda individen. Regioner där hederskulturen härstammar ifrån är framför allt Nordafrika, Mellanöstern, Centralasien och Indiska subkontinenten (Cihangir 2012; Yourstone, Eriksson, och Westerberg 2015).

KONTROLL AV FLICKORS OCH KVINNORS SEXUALITET

Främst, men inte uteslutande, är det flickors liv som begränsas så till vida att flickor inte tillåts ta beslut över en rad aspekter i sina liv. Det kan handla om allt från vardagliga till livsavgörande beslut. Högsta prioritet för familjer som lever efter den hedersrelaterade värdegrunden är att bevara hedern, och därmed sin sociala ställning inom kollektivet (Åklagarmyndigheten 2006; Wikan 2005). Eftersom familjens heder så lätt kan förstöras på grund av flickors och kvinnors av kollektivet utdömda "felsteg", så kontrolleras flickors och kvinnors tillvaro in i minsta detalj. Enligt den hedersrelaterade värdegrunden har flickor och kvinnor ansvaret att se till att mannens heder hålls intakt.

Därmed är upprätthållandet av kollektivets heder avhängigt flickors och kvinnors beteende, såväl faktiska sådana som påstådda (Regeringens skrivelse 2007/08:39). Ett rykte om att en flicka eller ung kvinna har handlat på ett sådant sätt så att familjens heder har vanärats, är tillräckligt för att familjens heder ska gå förlorad. Det har ingen betydelse i denna hederskontext vilken sanningshalt

som den påstådda vanärande handlingen har. Det är fullt tillräckligt med minsta misstanke om att en flicka eller kvinna har begått ett felsteg för att kollektivet ska fördöma hennes handlingar och sanktionera ett straff.

Utan heder kan livet inte fortgå. Hedern, som enbart män kan inneha, måste upprätthållas till varje pris. En flickas eller kvinnas misstag är en skamfläck för familjen och kollektivet. En sådan skamfläck måste elimineras för att kollektivets heder ska återupptas. Att leva kvar i det vanhedrade tillståndet är inget alternativ för familjer som lever med hedersnormer (Schlytter och Rexvid 2016).

Centralt för strukturen som bär upp den hedersrelaterade värdegrunden är föreställningen om att flickors och kvinnors sexualitet är kollektivets angelägenhet (Regeringens skrivelse 2007/08:39; Wikan 2005; Yourstone, Eriksson, och Westerberg 2015). Flickan eller kvinnan äger inte sin sexualitet. Kollektivet kräver att hon ska förbli oskuld tills hon gifter sig. Hon ska förbli orörd och därmed "ren", enligt den uppfattning om renhet som delas av hederskollektivets medlemmar. Hennes kropp är inte hennes att bestämma över. Hon har inte tillåtelse att göra det hon vill med sin kropp och med sin sexualitet. Allt hon gör med sin kropp är potentiellt farligt (Schlytter och Rexvid 2016). Oskuldskravet för främst flickor är en kompromisslös och fundamental grundförutsättning för upprätthållandet av familjens och därmed hela gruppens heder.

Förutom förbud mot föräktenskapligt sex, sätter den hedersrelaterade institutionen gränser för var flickor/kvinnor får vistas, vilken tid på dygnet de får vara utanför hemmet, vem de får prata med, vem de får träffa och när de ska få göra det, hur högt de får skratta och vilka intressen de får ha. En flickas hela existens anpassas efter regler kring kyskhetsnormer och bevarandet av hennes oskuld, vilka utgör självaste grundpelarna i den hedersrelaterade värdegrunden.

För att se till att inga brott mot de gällande kyskhetsnormerna begås så kontrolleras, övervakas och formas framför allt flickors och unga kvinnors liv. Målet med denna kontroll är att flickor ska gifta sig med någon godkänd eller av familjen utvald man. Strikt äktenskapsplikt råder undantagslöst.

I en hederskontext där oskuldskravet för flickor är centralt drabbas flickor även av en rad andra begränsningar. Det kan handla om att flickor exempelvis inte får utöva fritidsintressen såsom sport, att de inte får vistas på platser som kan väcka misstankar om att de brutit mot kyskhetsnormerna, att de inte får vara ute när mörkret faller, att de inte får vara vän med det motsatta könet, o.s.v.

"Hedersrelaterat våld är brott riktade mot någon – ofta en släkting – som, enligt gärningsmannens och övriga släktens eller gruppens uppfattning, riskerar att vanära eller har vanärat gärningsmannens, släktens eller gruppens heder, i syfte att förhindra att hedern skadas eller förloras alternativt för att reparera eller återställa den skadade eller förlorade hedern."

(Åklagarmyndigheten, 2006, s. 6)

Att kravet på den fysiska avhållsamheten från sex spiller över till andra aspekter i det sociala livet för flickor har kallats för "oskuldskravets utvidgning" (Ghadimi 2007). Med detta följer att flickor och pojkar måste hållas isär, d.v.s. segregeras, så långt det går. Den hedersrelaterade värdegrunden bygger på principen om könssegregation där män och kvinnors sfärer är separerade i det fysiska rummet.

POJKARS OCH MÄNS ROLL

Även pojkar och män kan drabbas av inskränkningar i grundläggande fri- och rättigheter inom en hederskontext. Det hedersrelaterade våldet och förtrycket som riktats mot män har framför allt omfattat homosexuella män samt män som ingått kärleksrelationer med kvinnor vars familjer inte accepterat deras förhållande. Utöver detta förekommer även påtryckningar och tvång till äktenskap bland unga män och pojkar. Däremot har omfattningen av våldet och förtrycket inte visat sig vara i paritet med flickors och unga kvinnors utsatthet (se t.ex. Ghadimi och Gunnarsson 2019).

I en hederskontext har flickor och pojkar, kvinnor och män sina fasta roller. Den könsmaktsordning som råder i kombination med en maktordning utifrån ålder lyder som följer: mest makt har äldre män, följt av yngre män, sedan äldre kvinnor och slutligen, längst ner med minst makt, befinner sig flickorna (se t.ex. Bredal och Melby 2018; Schlytter

och Rexvid 2016). Könsfördelningen är också tydlig i vem som kan och inte kan ha heder: män har heder, inte kvinnor. Flickor och kvinnor förkroppsligar snarare männens heder (United Nations 2002, s. 13). Flickans/kvinnans kropp betraktas som en behållare för mannens heder – en kropp som flickan/kvinnan inte äger, utan endast ska förvalta enligt de kyskhetsnormer som gäller i en hederskontext. Däremot ska en flicka/kvinna ha skam i kroppen för att inte låta hennes pappas, broders, farbrors eller någon annan manlig släktings heder gå förlorad. Forskarna Astrid Schlytter och Devid Rexvid (2016, s. 34) skriver: "Enligt detta synsätt ska kvinnor bete sig som om de har "skam i kroppen"." Om en flicka eller kvinna

drar skam över familjen och släkten genom sitt "skamlösa" beteende, hamnar männen i familjen och släkten i vanheder. Detta tillstånd kan en man inte leva i.

Huruvida en flicka eller kvinna är skamlig eller inte låter sig endast avgöras i betraktarens ögon. Det är alltid de andra som har tolkningsföreträdet över den enskilde individen som påstås ha dragit skam över gruppen.

Männens uppgift är att föra sitt namn och blodsbandet i familjen vidare. För att försäkra sig om att kvinnorna i mannens släkt "inte förorenar blodet" (Schlytter och Rexvid 2016, s. 35) ansvarar mannen för att kontrollera kvinnan så att hon inte begår misstag som drar skam över familjen. Det är sålunda genom att se till att en kvinna inte ingår för- och utomäktenskapliga sexuella handlingar som en mans heder kan hållas intakt.

I en hederskontext är det således männen som är bärare av systemet och har även ansvaret att föra det vidare, generation efter generation (Schlytter och Rexvid 2016).

Men för att systemet inte ska krackelera i grunden måste männen se till att deras avkommor är deras egna. Därför får den totala kontrollen och övervakningen över kvinnors kroppar och sexualitet legitimitet i en hederskontext. En flickas/kvinnas kropp, som betraktas som mannens egendom, magasineras mannens och familjens heder (United Nations 2002). Därför måste en flickas oskuld försäkras. Detta ger befogenheter till familjemedlemmar, främst bröder, att begränsa en systers eller andra kvinnliga familjemedlemmars handlingsutrymme så att de inte försätts i en situation där hennes oskuld går förlorad. Det ska heller inte uppstå några misstankar om att hon kan ha förlorat

sin oskuld. Ett rykte om ett påstått vanhedrande beteende är lika förödande som en

faktisk handling som strider mot kyskhetsnormerna.

Att pojkar och män tilldelas detta ansvar och maktposition är tudelat. Schlytter och Rexvid (2016, s. 36) beskriver pojkars ansvar som att befinna sig både "i en maktsituation och i en vanmaktssituation". Pojkar är följaktligen både förövare och offer i denna hederskulturella institution. Pojkar socialiseras tidigt in i den mansroll som förväntas av dem. I denna roll ingår det att agera övervakare och utförare av disciplinära åtgärder gentemot kvinnliga familjemedlemmar och släkt. Detta görs i både förebyggande och bestraffande syfte.

Relationen mellan bröder och systrar beskrivs av forskaren Suad Joseph (1994) som ömsesidiga beroenderelationer ("connectivity"). Beroenderelationen mellan bröder och systrar upprätthålls av både kärlek och fientlighet syskonen emellan, enligt Joseph. I rollen som broder medföljer plikt och befogenhet att ta till åtgärder för att uppfostra systrar till kyskhets. Genom att lära ut korrekt beteende för hur en "ren" flicka/kvinna ska agera, lär sig brodern samtidigt hur en man ska vara (Joseph 1994).

Därmed behöver förståelsen av en hederskontext även inkludera – och kanske bättre belysa – pojkars och mäns roll samt villkor inom den hedersrelaterade institutionen.

3. Sexualitet och våldsutsatthet bland målgruppen

SYNEN PÅ SEXUALITETEN HOS PERSONER MED INTELLEKTUELL FUNKTIONSNEDSÄTTNING

Kärnan i den hederskulturella institutionen är upprätthållande av mannens och gruppens heder. Denna är i sin tur beroende av flickors och kvinnors sexuella beteende. Således har föreställningar om sexualitet en avgörande betydelse för förståelsen av hederskontexten.

Som det tidigare har nämnts i denna rapport är sexualiteten i relation till individer med intellektuell funktionsnedsättning i en hederskontext ett hittills outforskat fält. I TRIS rapport *Trippelt utsatt* (Davidian m.fl. 2012) undersöktes utsattheten för

hedersrelaterat våld och förtryck bland ungdomar i gymnasiesärskolan. Rapporten visade att 70 % av flickorna med utlandsfödda föräldrar respektive 48 % av pojkarna inte tilläts ha sex för sina föräldrar.

Internationellt sett är studier som adresserar frågor kring sexualiteten hos personer med intellektuell funktionsnedsättning mycket begränsade (Medina-Rico, López-Ramos, och Quiñonez 2018). Ofta hamnar personer med intellektuell funktionsnedsättning utanför generella studier kring sexualitet.

En annan aspekt som leder till en uteslutning av denna målgrupp gällande sexualitet, är att det finns föreställningar om att personer med intellektuell funktionsnedsättning är

asexuella (McCarthy 1999). Detta begrepp hänvisar till individer utan sexuella känslor som inte kan känna lust eller bejaka sin sexualitet. Dessa individer anses snarare behöva skyddas av samhället än att få utforska sin sexualitet (Medina-Rico, López-Ramos, och Quiñonez 2018; O'Callaghan och Murphy 2007). I linje med denna syn finns även föreställningar om att personer med intellektuell funktionsnedsättning betraktas som "eviga barn" (McCarthy 1999; O'Callaghan och Murphy 2007).

Följderna av detta, som beskrivs i en forskningsartikel byggt på en genomgång av litteratur i ämnet (Medina-Rico, López-Ramos, och Quiñonez 2018), är att möjligheter till att utforska och uppnå nya kunskaper om sin egen sexualitet är bristfällig för personer med intellektuell funktionsnedsättning. I förlängningen innebär det också ett begränsat deltagande i sociala aktiviteter där individer skulle kunna lära känna sig själva och hitta sin egen lust. Därtill kan unga med intellektuell funktionsnedsättning avskärmats från att utforska sin sexualitet av sina föräldrar som hänvisar till att vilja skydda sina barn så att "inget ont ska hända" dem (Löfgren-Mårtenson 2011, s. 186).

Kontrasten till föreställningen om avsaknad av sexualitet (asexualitet) är uppfattningen om att personer med intellektuell funktionsnedsättning är *översexuella* – att de inte förmår kontrollera sin sexualitet och därmed utgör en fara (McCarthy 1999; Murphy 2003).

Den sociala aspekten av sexualiteten

Begreppet sexualitet innefattar, förutom sexuella handlingar kopplade till den fysiska kroppen, även sociala normer och värderingar. Detta inbegriper även föreställningar om normalitet, vem som får göra anspråk på den

egna sexualiteten samt i vilket sammanhang detta får göras (Löfgren-Mårtenson 2011).

Tolkningar av sådana sociala koder kring sexualitet kan vara utmanande för personer med intellektuell funktionsnedsättning. Det har tidigare konstaterats att personer med intellektuell funktionsnedsättning kan ha bristande förmåga att bedöma konsekvenserna av både sina egna och andras handlingar. Något som även inkluderar sociala handlingar av sexuell karaktär.

Livet blir än mer komplext för dessa individer när strävan efter en ökad grad av självständighet i takt med stigande ålder och mognad kommer i konflikt med en stark beroendeförhållning till sina närstående, oftast föräldrarna. Att i denna komplexa situation försöka lära känna sin egen sexualitet och skapa sig en förståelse kring dess sociala koder låter sig inte göras lätt (Löfgren-Mårtenson 2011).

I sökandet efter närhet och sexuellt umgänge kan det vara svårt för målgruppen att kalkulera riskerna att drabbas av exempelvis sexuellt överförbara sjukdomar, oönskade graviditeter samt av att bli sexuellt utnyttjad eller utsatt för sexuellt våld. På ett generellt plan utsätts personer med intellektuell funktionsnedsättning i högre utsträckning för risker kopplade till sexualitet, i jämförelse med övriga befolkningen (Lukkerz 2014).

För personer med nedsatt kognitiv förmåga är risken att göra fel påtaglig när de ska avgöra vad som är tillåtet eller inte enligt familjens värderingar. Ofta förstår personen själv inte att ett beteende anses vara ett misstag av omgivningen. Det kan vara svårt att tolka andra människors sociala signaler och intentioner. Svårigheten att navigera

enligt rådande normer i det sociala livet ökar sannolikheten för att dessa individer misstolkar förväntningar och krav från familjen, särskilt när förväntningarna skiljer sig från det som är normerande i majoritetssamhället. Dessa exempel på nedsatt social förmåga refererar i första hand till personer med *lindrig* intellektuell funktionsnedsättning.¹⁶ Exempelvis kan missförstånd uppstå kring oskuldskravet i en hederskontext. Därmed kan även förståelsen kring konsekvenserna av normbrytande beteende brista.

VÅLDSUTSATTHET

Studier av människor utsatta för våld delas ofta in i identitetskategorier. Könstillhörighet är en vanlig sådan variabel som används i analyser kring våldsutsatthet. Den grupp som föreliggande rapport ämnar studera är en grupp som har ingått i antingen studier som tittar på utsatthet för HRV eller i studier som belyser våldsutsatthet bland personer med intellektuell funktionsnedsättning. När det gäller studier kring HRV-utsatthet har det främst handlat om barn, ungdomar och unga vuxna. När det gäller studier av våldsutsatthet har man ofta utgått från våldsutsatthet utifrån könstillhörighet. Forskningsstudier kring våldsutsatthet bland personer med funktionsnedsättning är generellt sett mycket begränsade (Brownridge 2006).

16 Läs mer om förutsättningarna för personer med svårare grad av intellektuell funktionsnedsättning på: <http://www.habilitering.se/autismforum/om-diagnoser/diagnoskriterier/diagnosmanualen-dsm-5/diagnoskriterier-intellektuell>

Särskilt sårbara grupper

Uttrycket *särskilt sårbara grupper* förekommer i olika sammanhang för att belysa att vissa målgrupper är särskilt sårbara och därmed löper en ökad risk att drabbas av våld, jämfört med befolkningen i stort. När det gäller könsrelaterat våld pekas några grupper ut som särskilt sårbara. Nationellt Centrum för Kvinnofrid (NCK)¹⁷ beskriver på följande sätt vad som menas med en särskilt sårbar grupp:

En grupp kan beskrivas som särskilt utsatt för våld av olika anledningar. Det kan handla om att gruppen är utsatt i särskilt hög grad, eller att brotten ger upphov till särskilt allvarliga konsekvenser för den som utsätts. Men också att man inte har resurser eller möjligheter att förändra sin situation eller göra den känd.

Ett par av de särskilt sårbara grupperna som nämns här är kvinnor med funktionsnedsättning och kvinnor med utländsk bakgrund. När det gäller kvinnors utsatthet för våld lyfter regeringen i flera sammanhang några särskilt utsatta grupper, nämligen följande: kvinnor med missbruksproblem, kvinnor med funktionshinder, kvinnor med utländsk bakgrund, kvinnor som drabbas av hedersrelaterat våld, och slutligen äldre kvinnor (prop. 2006/07:38; Regeringens skrivelse 2007/08:39).

I forskningssammanhang nämns kvinnor med intellektuell funktionsnedsättning som en utsatt grupp särskilt i samband med sexuell våld (Brottsförebyggande rådet 2007). Däremot nämns ingenstans att individer med (intellektuell) funktionsnedsättning som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck är att betrakta som en synnerligen

utsatt grupp. Detta är en bortglömd och undangömd målgrupp i såväl studier kring funktionsnedsättning som i studier av hedersrelaterat våld och förtryck.

Osynlighet, sårbarhet och beroende

I en sammanställning av svensk och internationell forskning, samt grundat på egna enkät- och intervjustudier, presenterar Brottsförebyggande rådet (Brå) tre övergripande teman som anses utmärkande för "beskrivningar och förklaringar av våld mot personer med funktionshinder" (Brottsförebyggande rådet 2007, s. 6). Dessa är: *osynlighet, sårbarhet och beroende*.

Det första temat, osynlighet, kan enligt Brå (2007) handla om kommunikationssvårigheter. Osynligheten kan även relatera till att det endast är ett fåtal personer (vårdare) som ansvarar för en persons kontakt med samhället. Detta skapar följaktligen en isolerad och osynlig situation för personen med funktionsnedsättning. Vidare kan personens våldsutsatthet osynliggöras om utsattheten inte betraktas som ett våldsbrott.

Sårbarheten, så som Brå (2007) beskriver den, kan variera beroende på flera faktorer. En sådan faktor är *typ* och *grad* av funktionsnedsättning som inverkar på karaktären och omfattningen av sårbarheten. En person med intellektuell funktionsnedsättning är exempelvis sårbar för manipulation och utnyttjande, samt för att förstå sina rättigheter i relation till en eventuell våldsutsatt situation. En person med fysiska nedsättningar kan vara sårbar i att skydda sig mot våldet rent fysiskt. Det finns förstås andra förutsättningar som bidrar till sårbarheten hos enskilda personer och som är unika för olika livssituationer.

¹⁷ Läs vidare på: <https://nck.uu.se/kunskapsbanken/amnesguider/sarskild-utsatthet/sarskild-utsatthet-intersektionalitet/>

Beroendet av andra människors stöd och omsorg i vardagen varierar hos personer med funktionsnedsättningar, men framträder som en ytterst viktig aspekt i litteraturen (Brottsförebyggande rådet 2007). Detta beroende till nära familj fördjupas ytterligare när familjemedlemmar även arbetar som personens vård- eller omsorgsgivare. Brå (2007) lyfter framför allt kvinnor med funktionsnedsättning som en särskilt sårbar grupp i detta hänseende. Men även barn med funktionsnedsättning är en grupp som framträder som "särskilt beroende av vårdande familjemedlemmar" (Brottsförebyggande rådet 2007 s. 6), vilket ökar deras sårbarhet avsevärt.

NÄR FÖRSTÅELEN KRING SEXUELLT VÅLD OCH SKYDDANDE LAGSTIFTNING BRISTER

Forskning visar att unga personer med intellektuell funktionsnedsättning har sämre förutsättningar att bedöma vad som är sexuellt våld/övergrepp och därmed löper högre risk att utsättas för våld i jämförelse med befolkningen i övrigt (Medina-Rico, López-Ramos, och Quiñonez 2018). Utöver detta kan kunskapen hos dessa personer kring lagstiftning mot sexuellt våld vara mycket låg.

Enligt en brittisk intervjustudie (O'Callaghan och Murphy 2007) kring kännedom om lagstiftning i sexualitets- och våldsfrågor visade resultatet att vuxna personer med intellektuell funktionsnedsättning har en "extremt" begränsad kunskap kring relevant lagstiftning, jämfört med kontrollgruppen (O'Callaghan och Murphy, 2007). Mer specifikt handlade det om lagstiftning mot sexuella övergrepp, incest och om den lagliga åldern för sexuellt umgänge. Studien visade även att testgruppen (personer med intellektuell

funktionsnedsättning) hade bristande kunskaper kring lagstiftning om huruvida personer med intellektuell funktionsnedsättning kan ingå äktenskap eller inte. Detta resultat förklaras delvis med att personer med intellektuell funktionsnedsättning i lägre utsträckning erbjuds sexualundervisning i skolan, i jämförelse med barn utan intellektuell funktionsnedsättning (O'Callaghan och Murphy 2007). Vidare framhålls vikten av anpassad kunskapsförmedling om sexualitet till målgruppen i enlighet med deras förståelsenivå. Ett exempel på en sådan anpassning är användningen av bildspråk som ett komplement till den verbala kommunikationen (O'Callaghan och Murphy 2007).

I studier av sexualundervisningen i svenska gymnasiesärskolor framgår det att fokus ligger på risker förknippade med ungas sexualitet. Dessa risker handlar exempelvis om oönskade graviditeter eller utsatthet för sexuellt våld. Detta görs på bekostnad av att lyfta positiva aspekter av sexualiteten, så som sexuell lust, njutning och intimitet (Löfgren-Mårtenson 2012).

Sammantaget kan det konstateras att personer med intellektuell funktionsnedsättning löper större risker att utsättas för situationer där exempelvis sexuellt våld kan förekomma. Faktorer som osynlighet, beroende och sårbarhet, i kombination med bristande kunskaper om den egna sexualiteten och lagar och regler kopplade till sexualitet, bidrar till att försvåra de berörda individernas möjligheter att kunna tillgodogöra sig adekvat kunskap och stöd.

4. Metod, genomförande och analytiska fokusområden

Denna rapport bygger på två kartläggningar av hedersrelaterat våld och förtryck mot personer med intellektuell funktionsnedsättning. Den ena kartläggningen är *kvantitativ* och bygger på enkätundersökningar med dels yrkesverksamma, dels deltagare på daglig verksamhet. Den andra kartläggningen är *kvalitativ* och bygger på intervjuer med såväl yrkesverksamma som deltagare på daglig verksamhet. Nedan presenteras genomförandet av kartläggningarna.

YRKESVERKSAMMAS ENKÄTUNDERSÖKNING

I denna rapport används begreppet yrkesverksamma för att beskriva LSS-handläggare och personal på daglig verksamhet (DV)¹⁸. Enkäterna har delats ut och samlats in i pappersformat till yrkesverksamma i samband med föreläsningar och utbildningstillfällen som TRIS anordnat inom ramen för projektet *Gömd & Glömd*. De yrkesverksammas medverkan i enkätundersökningen har varit frivillig och anonym. Detta har förmedlats till de yrkesverksamma vid utdelning av enkäten.

Enkäterna för de två yrkesgrupperna är i grunden likadana. Det är dock några formuleringar som har justerats i DV-personalens enkät, efter granskning av den version som LSS-handläggarna fick. Granskningen gjordes av projektets referensgrupp bestående av DV-personal. Referensgruppen hade synpunkter på exempelvis frågeformuleringen "Har du *kännedom* om att brukare har utsatts

för HRV..." Formuleringen "Misstänker du att brukare har utsatts för HRV..." ansågs vara rimligare att ställa, eftersom det upplevdes som svårt att ha kännedom om något som inte låg i personalens uppdrag att ta reda på. Däremot hade referensgruppen bestående av LSS-handläggare inga synpunkter på formuleringen om att *ha kännedom*.

Enkäter har samlats in vid elva olika föreläsnings- och utbildningstillfällen i sju kommuner runt om i Sverige. Grupperna har bestått av olika konstellationer av LSS-handläggare och DV-personal. Totalt har 97 enkäter samlats in från LSS-handläggarna och 130 enkäter från DV-personal.

Efter datainsamlingen har enkäterna kodats in manuellt och sedan bearbetats i statistikprogrammet SPSS (Statistical Package for Social Science). I föreliggande rapport presenteras resultaten från de yrkesverksammas enkätsvar i form av frekvenstabeller och diagram.

DV-DELTAGARNAS ENKÄTUNDERSÖKNING

Personer med intellektuell funktionsnedsättning representeras i denna rapport av deltagare på DV. Enkäten som är riktad till denna grupp är anpassad till målgruppen, både språkligt, layoutmässigt och genom användning av Pictogrambilder som komplement till både frågorna och svarsalternativen.

¹⁸ Yrkesgruppen *personal på daglig verksamhet* benämns på flera sätt i rapporten, nämligen som "personal på DV" och "DV-personal".

Deltagarenkäten består av uppemot 40 frågor. Under framtagandet av enkätfrågor har avvägningar gjorts mellan insamling av så mycket relevant data som möjligt och samtidigt ett hänsynstagande till målgruppens förutsättningar. Detta har inneburit att enkäten utformats för att inte vara alltför omfattande för målgruppen att mäka med.

Deltagarenkäten har granskats av samtliga referensgrupper (LSS-handläggare, personal och deltagare på DV) och justerats efter inkomna synpunkter.

Enkäterna har delats ut och samlats in i pappersformat vid olika tillfällen i fyra kommuner. I samband med insamling av enkäter har det ordnats med anpassade föreläsningar för deltagare på DV och informella möten där både DV-personal och deltagare medverkat. Enkäter har även delats ut i samband med workshops inom ramen för ett pilotprojekt i en kommun där DV-deltagare medverkat och diskuterat bland annat HRV. DV-deltagarna har antingen fyllt i enkäten självständigt eller vid behov fått hjälp från närvarande personal för att förstå frågorna. Deltagarna har fått den tid de har behövt för att fylla i enkäten i sin egen takt.

Informationen om det frivilliga deltagandet i enkäten samt vikten av anonymiteten har framförts tydligt. Deltagarna har när som helst kunnat avbryta sin medverkan. Det har vid enstaka tillfällen funnits några deltagare som valt att avstå från att fylla i enkäten.

Totalt har 45 enkäter inkommit. Dessa har kodats in manuellt och bearbetats i SPSS. Resultaten presenteras i form av frekvenstabeller och diagram. Det kommer att framgå i texten när resultaten är statistiskt signifikanta. Vid samtliga analyser är gränsen för statistisk signifikans satt till mindre än 0,05.

Urval och bortfall

Gällande urvalet av personer med intellektuell funktionsnedsättning kan nämnas att de som har deltagit i enkätundersökningen utslutande är personer som har LSS-insatsen DV. Det innebär att personerna åtminstone har möjligheten att skapa en meningsfull vardag och ges en chans att vara delaktiga i samhället. Personer med intellektuell funktionsnedsättning utan LSS-insatser tar inte i samma utsträckning del av samhällets insatser och riskerar därför att isoleras från omgivningen. Denna särskilt utsatta grupp, personer med intellektuell funktionsnedsättning utan LSS-insatser, har därmed inte kunnat fångas upp av föreliggande studie. Detta är viktigt att notera, eftersom det vi vet sedan tidigare är att personer med funktionsnedsättningar i en hederskontext löper risk att gömmas undan av sina familjer. Detta på grund av skammen inom en hederskontext förknippad med att ha ett barn med funktionsnedsättning.

Urvalet av enkätdeltagare har varit DV-deltagare generellt. Det har inte gjorts specifika urval av personer som har ursprung i länder där hedersrelaterade värderingar är vanligt förekommande.

Begränsningen i antalet personer som funnits tillgängliga för att delta i enkätundersökningen beror delvis på svårigheten med att sammankalla DV-deltagare till såväl föreläsningstillfällen som andra aktiviteter med målgruppen. Det har exempelvis bjudits in till aktiviteter, men där informationen om detta av olika anledningar inte har kommit fram till de berörda. Detta har legat utanför vårt projekts kontroll. Projektet har använt de informationskanaler och kontaktpersoner som har funnits till hands, men ett antal DV-deltagare har uteblivit på grund av utmaningar att kommunicera informationen till målgruppen. Därtill har en del DV-deltagare uteblivit från aktiviteterna och informationstillfällena på grund av sjukdom eller av andra orsaker.

Med hänsyn till ett rimligt omfång av rapporten kommer inte allt datamaterial från analysen presenteras. Det finns en rad intressanta frågor som återstår att analysera djupare och titta närmare på från nya infallsvinklar. Men detta faller utanför ramen för projektet. Det interna bortfallet, d.v.s. andelen respondenter som hoppat över frågor, är genomgående lågt och i samtliga redovisade frågor under 3 %. I vissa frågor finns det respondenter som har kryssat "vet ej" istället för

"ja" eller "nej". Det avser främst frågor som kan upplevas som känsliga såväl som svåra att svara på. Nyss nämnda är mer explicit i frågor som mäter inskränkningar i sambo-, kärleks- och sexuella relationer. Istället för att hoppa över en fråga har det varit möjligt att svara "vet ej" om man inte har kunnat ta ställning till nämnda frågor. Mellan 7 % till 10 % har valt svarsalternativet "vet ej".

INTERVJUSTUDIE MED YRKESVERKSAMMA RESPEKTIVE DV-DELTAGARE

För att få en djupare förståelse kring de frågor som har varit aktuella för projektet *Gömd & Glömd* har flera intervjuer genomförts med yrkesverksamma respektive DV-deltagare.

Intervjuerna har varit semistrukturerade. De har därmed varit öppna till sin karaktär, men haft en intervjuguide att utgå ifrån. Intervjuguiderna, en för respektive målgrupp, har granskats av referensgrupperna och justerats när synpunkter har kommit in.

Totalt har tio yrkesverksamma intervjuats, varav hälften har varit LSS-handläggare och hälften DV-personal. Sju kvinnor och tre män har intervjuats. Samtliga namn på intervjupersonerna i rapporten är fingerade.

Samtliga intervjuer med yrkesverksamma har, efter intervjupersonernas medgivande, spelats in och sedan transkriberats. När fysiska möten inte varit möjliga har det i enstaka fall genomförts intervjuer med LSS-handläggare och DV-personal via telefonsamtal som har spelats in. I majoriteten av fallen har intervjuer genomförts via personliga möten. Platsen för intervjun har i dessa fall främst varit på de yrkesverksammans respektive arbetsplatser. Intervjuerna har tagit mellan en till två timmar i anspråk.

Undantaget en intervju, har samtliga varit individuella intervjuer. En intervju med DV-personal har genomförts med två intervjupersoner samtidigt.

Sex intervjuer med deltagare på DV (fyra kvinnor och två män) har genomförts. Dessa har tagit ungefär en timme var att genomföra och har ägt rum i anslutning till lokaler där intervjupersonerna har sin DV. Intervjuerna har genomförts i avskilda rum utan någon annan närvarande förutom intervjupersonen och intervjuaren (en anställd inom projektet). Innan intervjun har samtliga intervjupersoner informerats om att deltagandet är frivilligt och anonymt samt att intervjupersonen är fri att närsomhelst avbryta intervjun. Det har varit viktigt att intervjupersonen har känt sig trygg i situationen. Därför har hänsyn tagits till att ge så mycket tid som personen behöver för att svara på frågorna, samtidigt som överväganden har gjorts för att tidsmässigt inte dra ut alltför mycket på intervjuerna. För att skapa en god och informell stämning har intervjuaren ordnat med fika så att det när som helst under intervjuns gång har varit möjligt att ta en fikapaus.

Fem av de sex intervjupersonerna har erfarenheter av att leva i en hederskontext. Personen som inte hade sådana erfarenheter fick ändå delta eftersom intresset har funnits från personens sida att medverka och göra sin röst hörd. Fyra av de sex intervjuerna har spelats in efter intervjupersonens godkännande, och dessa har sedan transkriberats. Av de två intervjuerna som inte spelats in är den ena med personen som inte har erfarenhet av en hederskontext. Under dessa intervjuer har istället noggranna anteckningar förts på plats. Förutom dessa anteckningar och övriga intervjutranskriptioner har även minnesanteckningar förts efter varje deltagarintervju. Detta har varit en viktig källa till

information om sådant som inte har gått att registrera genom det talade språket. I minnesanteckningarna finns beskrivningar om den icke-verbala kommunikationen (kroppsspråket) mellan intervjuperson och intervjuare. Även intervjuarens funderingar över intervju-situationen i sin helhet har registrerats och varit viktiga under analysfasen.

Citat som presenteras i rapporten har i vissa fall justerats språkmässigt för att underlätta läsförståelsen. Det kan exempelvis handla om att kasta om ett ord eller två för att ordföljden ska bli mer korrekt. Justeringarna som har gjorts har inte påverkat det ursprungliga budskapet.

Den analytiska processen med intervjumaterialet har i ett första steg inneburit att läsa igenom intervjutranskriptionerna gruppvis, d.v.s. intervjuer med LSS-handläggare, DV-personal respektive DV-deltagare separat. Analyserna har därefter fortskridit gruppvis genom att kategorisera materialet och identifiera viktiga teman. Kategorierna har utgått från de olika frågeavsnitten i intervjuguiderna.

Analysen av intervjuerna med de yrkesverksamma har fokuserat på två saker. Det ena har varit att identifiera gemensamma nämnare i de yrkesverksammas erfarenheter och kunskaper kring HRV och personer med intellektuell funktionsnedsättning. Det andra har varit att lyfta särskilt unika aspekter ur intervjumaterialet för att visa på variationen i de yrkesverksammas erfarenheter.

Intervjumaterialet har initialt analyserats tematiskt varje intervju för sig, för att sedan tematiseras vardera yrkeskategori

(LSS-handläggare respektive personal på DV) för sig. I nästa steg har varje tema kodats med olika nyckelbegrepp för att lyfta analysen till nästa abstraktionsnivå. Dessa koder belyser särskilt intressanta aspekter i varje övergripande tema. Presentationen av intervjumaterialet med yrkesverksamma bygger i första hand på de övergripande teman som identifierats.

Vad gäller analysen av DV-deltagarna har processen varit annorlunda av flera skäl. Analysen av DV-deltagarnas intervjumaterial har inneburit noggrannare arbete för att säkerställa anonymiteten. Detta har gjorts genom att känslig information kring personernas livssituation har uteslutits. Med känslig information åsyftas uppgifter som skulle kunna röja intervjupersonens identitet. Samtidigt har det varit värdefullt att belysa unika och individuella erfarenheter hos varje individ och inte låta anonymiseringen radera sådan information.

Det analytiska arbetet med DV-deltagarnas intervjuer har likt de yrkesverksammans innefattat en tematiseringsprocess och därefter kodning av flertalet nyckelbegrepp. I analysen framträdde några gemensamma drag i intervjupersonernas livsberättelser, men också flera individuella erfarenheter kring att leva i en hederskontext. Presentationen av intervjumaterialet med DV-deltagarna görs i berättelseformat för att ge ett så bra helhetsgrepp som möjligt kring intervjupersonernas livssituation.

ANALYTISKA FOKUSOMRÅDEN

Utifrån kunskapsöversikten och den teoretiska referensramen som redogjorts för tidigare i rapporten, har ett antal analytiska hållpunkter tagits fram. Dessa vilar dels på en

förståelse av begreppet hederskontext, så som det har beskrivits i denna rapport, dels på en förståelse av vikten att ta hänsyn till normer kring sexualitet i en hederskontext. Det kan nämnas att begreppet hederskontext används synonymt med kontexter som grundar sig i den hedersrelaterade värdegrunden eller den hederskulturella institutionen.

Analysen av det insamlade datamaterialet har haft en särskild inriktning mot de mest utmärkande dragen för den hedersrelaterade värdegrunden. De analytiska fokusområdena i föreliggande rapport är således följande:

- *Inskränkningar i friheten att ingå samboförhållanden med vem man vill*
- *Inskränkningar i individens kärleksförhållanden*
- *Inskränkningar i individens sexuella relationer*
- *Inskränkningar i individens valfrihet att gifta sig med vem hon/han vill*

Vad gäller kartläggningen av DV-deltagarnas egna erfarenheter av att leva i en hederskontext kommer ytterligare analytiskt fokus att ligga på sambanden mellan olika bakgrundsfaktorer hos individen och risken att utsättas för tvångsäktenskap.

Analysen av de yrkesverksammans erfarenheter kommer även att ta hänsyn till hur stor kännedom som finns bland de yrkesverksamma kring förekomsten av ovan nämnda inskränkningar hos målgruppen. Utöver detta beskrivs även hur dessa fall tar sig uttryck, utifrån de yrkesverksammans perspektiv.

5. Yrkesverksammas kunskaper och erfarenheter – en enkätundersökning

I detta kapitel presenteras resultaten från enkätstudien med LSS-handläggare och personal på daglig verksamhet (DV). Kapitlet inleds med en tabell över de som har svarat på enkäten. Detta följs av ett avsnitt där kunskapsläget samt beredskapen bland de yrkesverksamma gällande HRV redogörs för. Andra teman som berörs i detta kapitel är bland annat de yrkesverksammas erfarenheter av brukare som utsatts för

våld som inte klassas som HRV såväl som brukares utsatthet för HRV specifikt. Ytterligare aspekter som belyses är olika uttryck för hedersrelaterade inskränkningar, exempelvis brukares begränsningar i att inte få välja sin framtida partner. Kapitlet avslutas med ett urval av alla de kommentarer som LSS-handläggare och DV-personal har lämnat i slutet på enkäten.

TABELL 1. Undersökningsgrupper yrkesverksamma. Antal (n). Andel (%). LSS-handläggare N=97. DV-personal N=130.

KÖN	LSS-handläggare (n=97)		DV-personal (n=129) ¹⁹	
	Antal	Andel %	Antal	Andel %
Kvinna	87	90	106	82
Man	7	7	22	17
Annat	3	3	1	1
STAD	LSS-handläggare (n=97)		DV-personal (n=128) ²⁰	
	Antal	Andel %	Antal	Andel %
Stockholm	40	41	14	11
Göteborg	12	12	22	17
Malmö	4	4	14	11
Uppsala	26	27	23	18
Borlänge	15	16	-	-
Gävle	-	-	14	11
Övriga mindre städer			41	32

19 En person har ej svarat på denna fråga. Annars är det totala antalet insamlade enkäter från gruppen DV-personal 130.

20 Två personer har ej svarat på denna fråga.

KUNSKAPSLÄGE OCH BEREDSKAP KRING HRV

I enkäten tillfrågades de yrkesverksamma om sina tidigare kunskaper kring HRV samt hur väl förberedda de är på att hantera ärenden med inslag av hedersproblematik.

Skattning av den egna respektive arbetsplatsens kunskaper om HRV

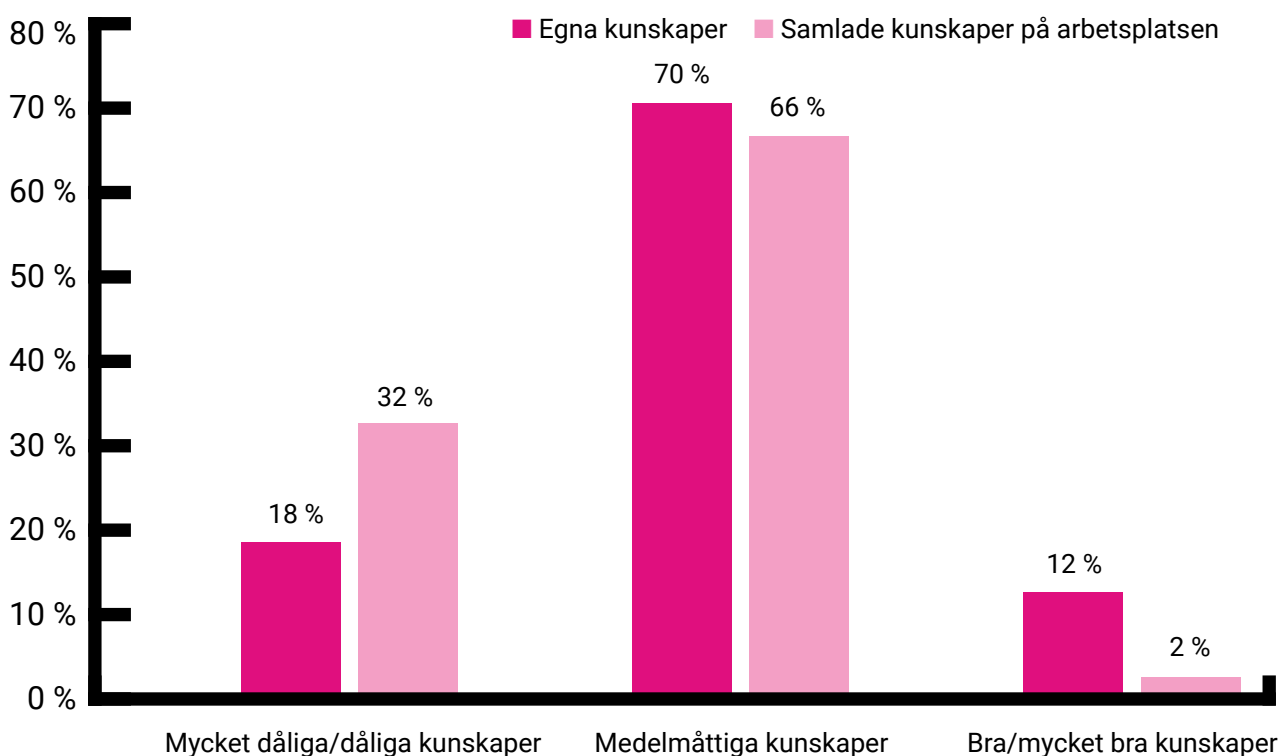
De yrkesverksamma fick skatta dels sin egen kunskap kring HRV, dels den samlade kunskapen kring HRV på arbetsplatsen. Svaren på dessa två frågor redovisas i varsin figur utifrån yrkeskategori: *Figur 1* för LSS-handläggare och *Figur 2* för DV-personal.

På frågorna "Hur skulle du uppskatta dina kunskaper om HRV?" och "Hur skulle du uppskatta de samlade kunskaperna på din arbetsplats om HRV?" fick man ge sitt svar

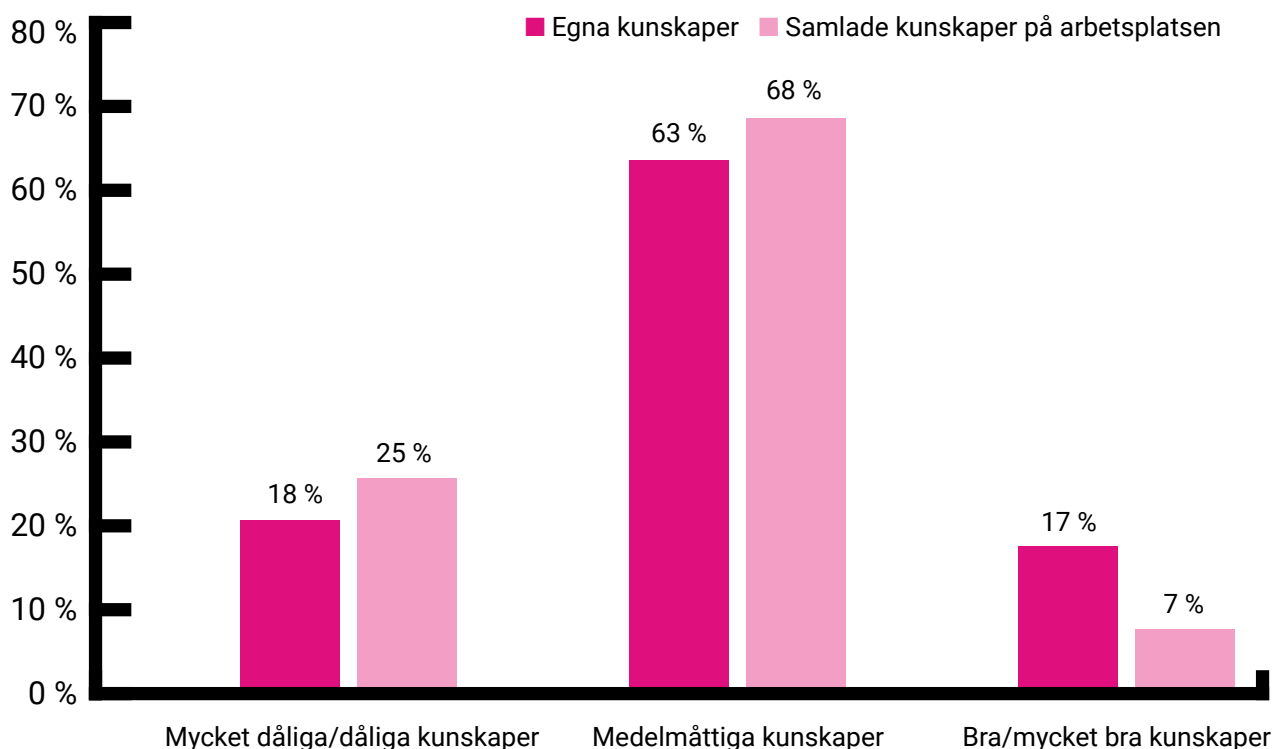
genom att markera en siffra på en skala från 1 till 10. Siffran 1 motsvarade "mycket dåliga" kunskaper om HRV, medan 10 motsvarade "mycket bra" kunskaper. För att underlätta läsbarheten har svaren kodats om till tre grupper: 1–3 på skalan har kodats om till "mycket dåliga/dåliga kunskaper"; 4–7 blev "medelmåttiga kunskaper"; och 8–10 blev "bra/mycket bra kunskaper".

Överlag utgör de som skattar sina egna och den samlade kunskapen på arbetsplatsen som "bra/mycket bra" en väldigt liten andel. Däremot skattar båda yrkesgrupperna sin *egen* kunskap som "bra/mycket bra" (12 % bland LSS-handläggare respektive 17 % bland DV-personal) i högre utsträckning än den samlade kunskapen på arbetsplatsen (2 % bland LSS-handläggare respektive 7 % bland DV-personalen). De allra flesta skattar både sin egen och arbetsplatsens kunskaper i HRV som "medelmåttiga". Värt

FIGUR 1. LSS-handläggares skattning av den egna kunskapen om HRV (n=97) respektive den samlade kunskapen om HRV på arbetsplatsen (n=97) (%).

FIGUR 2. DV-personals skattning av den egna kunskapen om HRV (n=128) respektive den samlade kunskapen om HRV på arbetsplatsen (n=127) (%).

att notera också är att det inte råder några betydande skillnader mellan de aktuella yrkesgrupperna.

Fortbildning i och tillgång till stödpersoner kring HRV

Enkätundersökningen visar att fortbildning i ämnet HRV är lågt (se Figur 3). Lågst är andelen som har genomgått en fortbildning i HRV bland DV-personalen, 19 %. Bland LSS-handläggarna har 28 % gått en fortbildning i HRV. Detta innebär att en övervägande majoritet bland de tillfrågade yrkesverksamma inte har utbildats i frågor som rör exempelvis tvångsäktenskap eller andra uttryck för HRV.

Vad gäller tillgång till stödpersoner i form av en särskild HRV-strateg eller samordnare

på arbetsplatsen respektive inom den egna kommunen har LSS-handläggare ett bättre stöd än DV-personal (se Figur 4).

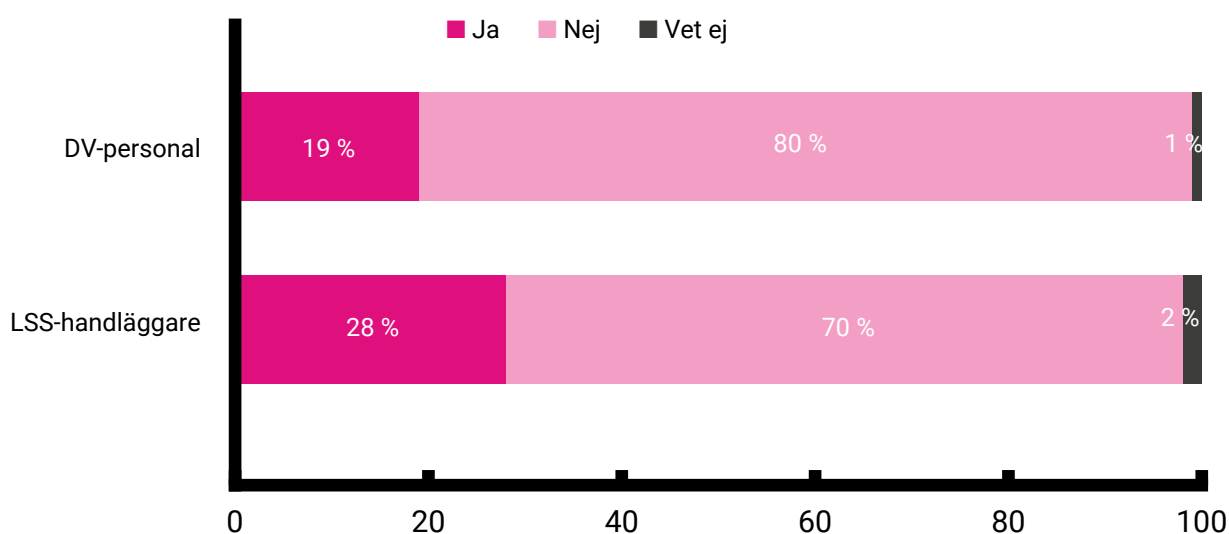
På ett generellt plan är tillgången till stödpersoner i HRV-frågor lågt. Totalt sett svarar endast 8 % att de kan vända sig till en specifik person på arbetsplatsen. Tillgången till någon stödperson på kommunnivå ser bättre ut. 26 % anger att de har stöd på kommunal nivå (se Figur 4).

Vid en jämförelse mellan hur de yrkesverksamma svarat på skattning av den egna kunskapen om HRV och eventuell fortbildning i frågan framträder ett intressant mönster. Överlag är skattningen av den egna kompetensen högre i båda yrkesgrupperna jämfört med hur man har svarat kring eventuellt

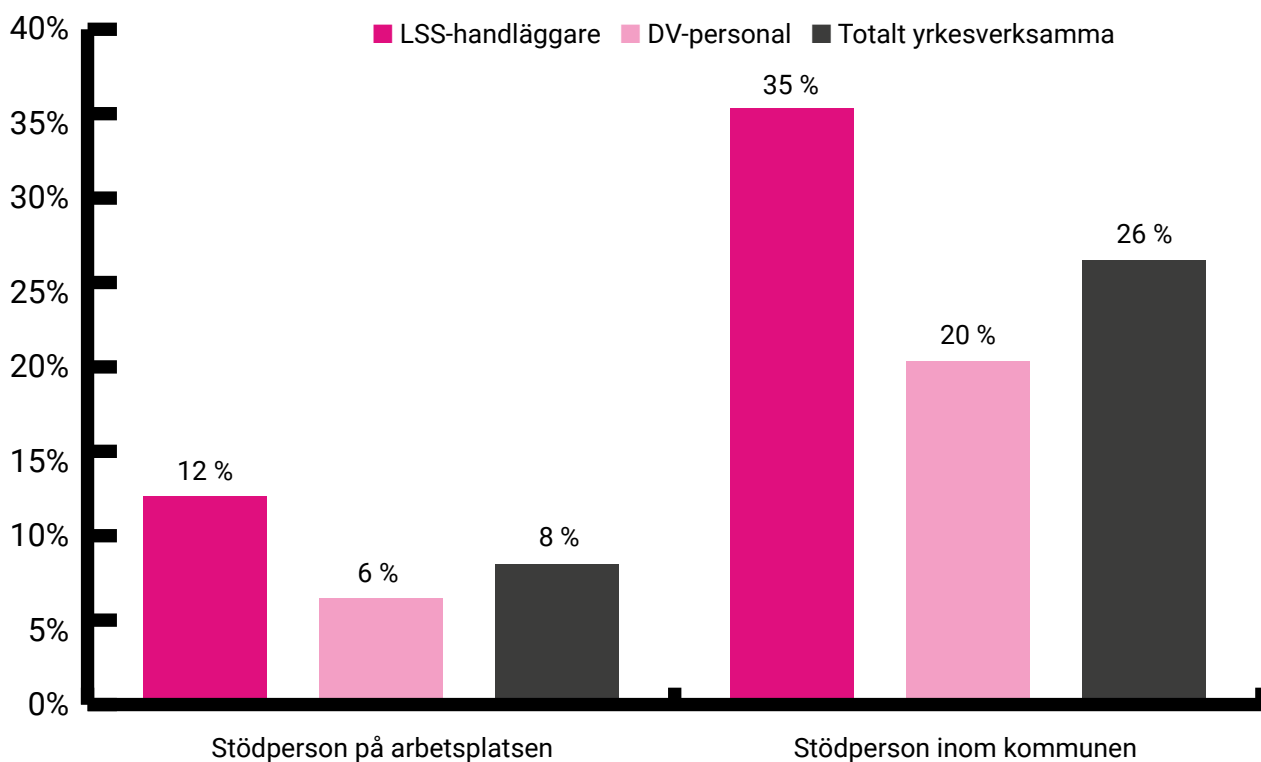
genomgången fortbildning. Annorlunda uttryckt innebär det att det är en större andel som anser att de själva har "medelmåttiga" till "bra/mycket bra" kunskaper om HRV jämfört med andelen som faktiskt har genomgått fortbildning i HRV. Exempelvis har hela 80 % av

DV-personalen angett att de *inte* har genomgått någon fortbildning i HRV. Samtidigt har 63 % av DV-personalen angett "medelmåttiga kunskaper" om HRV, och 17 % har angett "bra/mycket bra kunskaper". Läger vi ihop dessa får vi totalt 80 % bland DV-personalen

FIGUR 3. Fortbildning i ämnet HRV bland yrkesverksamma (%). Jämförelser mellan DV-personal (n=128) och LSS-handläggare (n=96).

FIGUR 4. Andel (%) bland yrkesverksamma som anger att stödpersoner med uppdrag att arbeta mot HRV finns på arbetsplatsen (LSS-handl. n=96, DV-pers. n=130) resp. finns inom kommunen (LSS-handl. n=95, DV-pers. n=130).

som angett att de har "medelmåttiga" till "bra/mycket bra" kunskaper om HRV (se *Figur 2*), samtidigt som det är samma andel inom samma grupp som inte har genomgått någon fortbildning i HRV (se *Figur 3*).

Finns det handlingsplaner för att arbeta mot HRV?

Ett sätt att arbeta rutinmässigt och systematiskt, såväl i förebyggande syfte som i ett akut läge, är att upprätta en handlingsplan mot HRV. Även om själva dokumentet som sådant inte är tillräckligt i det övergripande arbetet mot HRV, så är det ett viktigt steg i rätt riktning.

I enkätundersökningen visar det sig att en sådan beredskap på arbetsplatserna är mycket sällsynt. Endast 5 % av DV-personalen respektive 6 % av LSS-handläggarna anger att det finns en handlingsplan mot HRV på arbetsplatsen (se *Figur 5*). Intressant nog svarar mer än var tredje DV-personal (36 %) och mer än hälften (55 %) av LSS-handläggarna att de *inte* vet om det finns en sådan handlingsplan eller

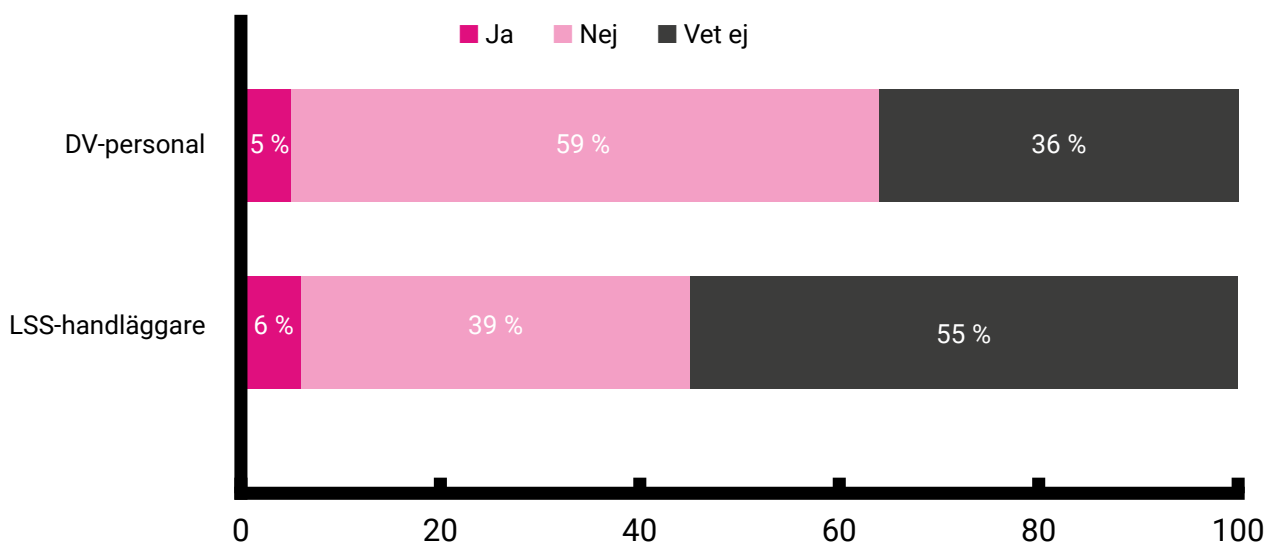
inte på arbetsplatsen. Att inte veta det innebär högst sannolikt att även om det faktiskt finns en handlingsplan så har vederbörande inte tagit del av dokumentet, vilket i praktiken gör handlingsplanen verkningslös.

BRUKARES UTSATTHET FÖR ICKE-HEDERSRELATERAT VÅLD JÄMFÖRT MED HRV

Ett av delmålen för projektet har varit att utreda vilka erfarenheter yrkesverksamma har av brukare som utsätts för HRV. Med anledning av detta har frågor som mäter misstanke eller kännedom om utsatthet för HRV inkluderats. Även misstanke eller kännedom om våld som *inte* är hedersrelaterat har inkluderats i enkäten. Detta för att vi ska förstå proportionerna i erfarenheterna av HRV-ärenden i förhållande till ärenden där brukare utsätts för våld som inte är kopplade till en hederskontext.

I enkäten nämns följande kategorier av

FIGUR 5. Förekomst (%) av handlingsplan mot HRV på arbetsplatsen. Jämförelser mellan DV-personal (n=129) och LSS-handläggare (n=96).

våldsformer, i samband med frågan om våld som *inte* skett inom en hederskontext: fysiskt, psykiskt, sexuellt, ekonomiskt/materiellt och passivt våld. I samband med frågan om brukares utsatthet för HRV fanns det i enkäten ett urklipp ur regeringens definition av HRV från 2007 (Regeringens skrivelse 2007/08:39) för att tydliggöra vad som åsyftades. Viktigt att notera är att samtliga våldsformer (fysiskt, psykiskt, sexuellt, ekonomiskt/materiellt och passivt våld) givetvis kan förekomma inom en hederskontext. Det som efterfrågades är med andra ord våld som dels förekommer i en *icke*-hedersrelaterad kontext, dels inom en hederskontext.

De aktuella huvudfrågorna är följande: "Har du kännedom/misstanke om brukare som har utsatts för våld (som inte är hedersrelaterat) av..." samt "Har du kännedom/misstanke om brukare som har utsatts för HRV av..."²¹ Dessa frågor har följts av nedanstående delfrågor:

- *sin personliga assistent/gode man som ej är brukarens nära anhörig?*
- *en nära anhörig som ej är brukarens personliga assistent/gode man?*
- *en nära anhörig som även är brukarens personliga assistent/gode man?*
- *någon utomstående?*

De yrkesverksamma har kunnat svara "ja", "nej" eller "vet ej" på varje delfråga. Notera

att identifikationen av vem brukarens våldsutövare har varit baseras på de yrkesverksammes *kännedom* eller *misstanke* om vem våldsutövaren är. Därutöver är det viktigt att komma ihåg att *antalet* fall av HRV eller andra typer av våldsärenden inte efterfrågats. Det vi kan uttala oss om i analysen är andelen yrkesverksamma som angett att de har kännedom eller misstanke om brukare utsatt för våld, dels *icke*-hedersrelaterat, dels hedersrelaterat (HRV). Om deras kännedom eller misstanke handlar om endast en eller ett hundratal brukare kan vi alltså inte uttala oss om utifrån de aktuella frågorna.

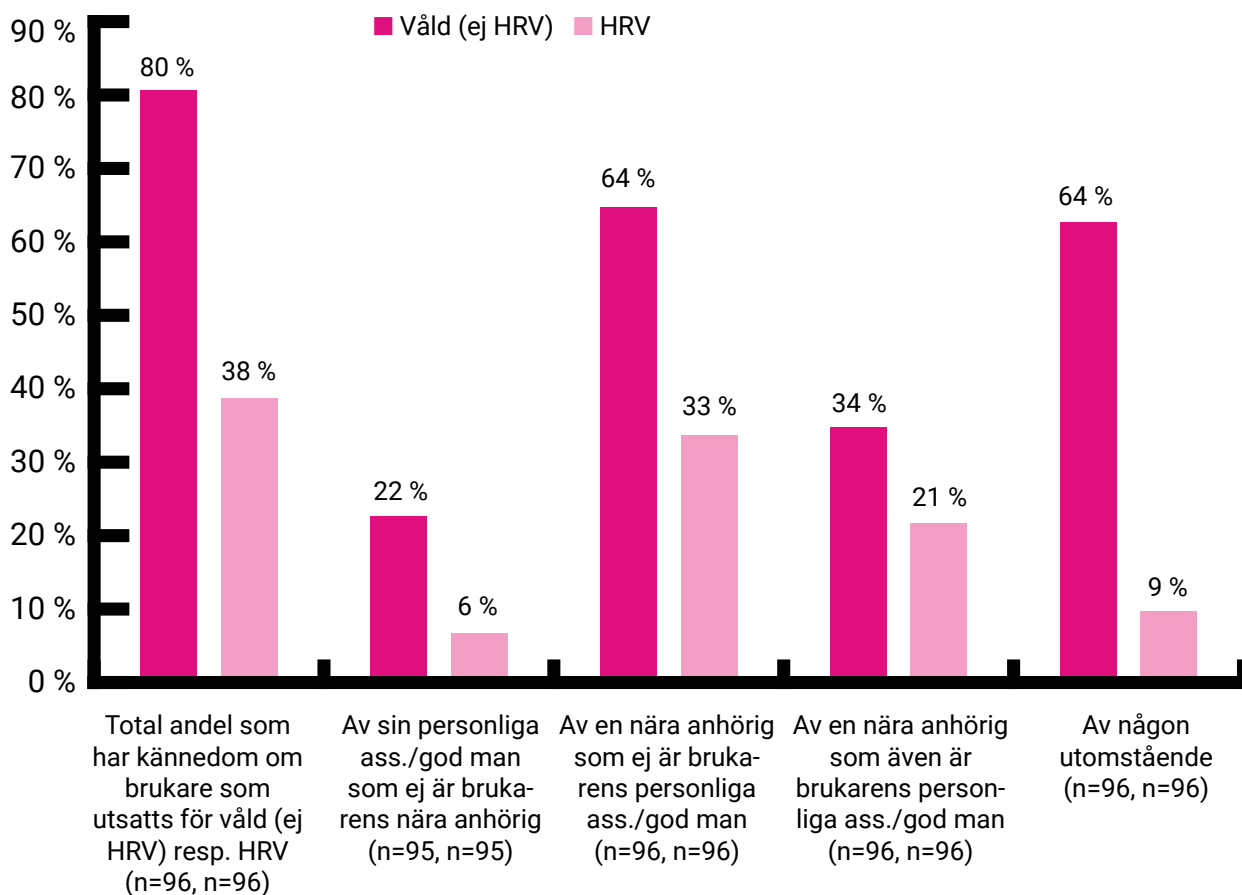
Svaren från LSS-handläggarna redovisas i *Figur 6*, medan DV-personalens svar finns att ta del av i *Figur 7*. Det finns inga statistiskt signifikanta skillnader i svaren mellan de två yrkesgrupperna. Men vi har ändå valt att presentera vardera yrkesgrupps svar för sig, eftersom LSS-handläggarna har svarat på frågan om "kännedom", medan DV-personalen har svarat på frågan om "misstanke". Det är viktigt att hålla detta i minnet när resultaten läses.

Initialt presenteras resultat som åskådliggör den totala andelen brukare som enligt de tillfrågade yrkesverksamma utsatts för våld som inte är hedersrelaterat respektive HRV (se första kolumnerna till vänster i *Figur 6* och *7*).²² De sammantagna analyserna visar att 80 % av LSS-handläggarna och 61 % av DV-personalen har kännedom/misstanke om brukare som utsatts för våld som *inte* skett inom en hederskontext. Vad gäller kännedom/misstanke om brukare som utsatts för HRV svarar 38 % av LSS-handläggarna samt 37 % av DV-personalen att de har det.

21 I enkäten som delats ut till LSS-handläggarna har vi frågat efter "kännedom om" medan i enkäten som DV-personal har fått svara på har vi frågat efter "misstanke om". Denna justering av frågeformuläret gjordes efter granskning och synpunkter från projektets referensgrupp med DV-personal. Det är viktigt att ha denna skillnad i åtanke när resultaten jämförs mellan de två yrkesgrupperna.

22 Ovan presenterade fyra frågor som mäter våldsutsatthet har summerats. Respondenter som uppgett våldsutsatthet i minst en av fyra frågor har inkluderats i den totala andelen.

FIGUR 6. Andel (%) bland LSS-handläggare som har kännedom om brukare som har utsatts för våld (ej HRV) resp. HRV.

I totalandelarna redovisas kännedom/misstanke om brukares våldsutsatthet (ej HRV) respektive HRV-utsatthet *oavhängigt* vem våldsutövaren är.

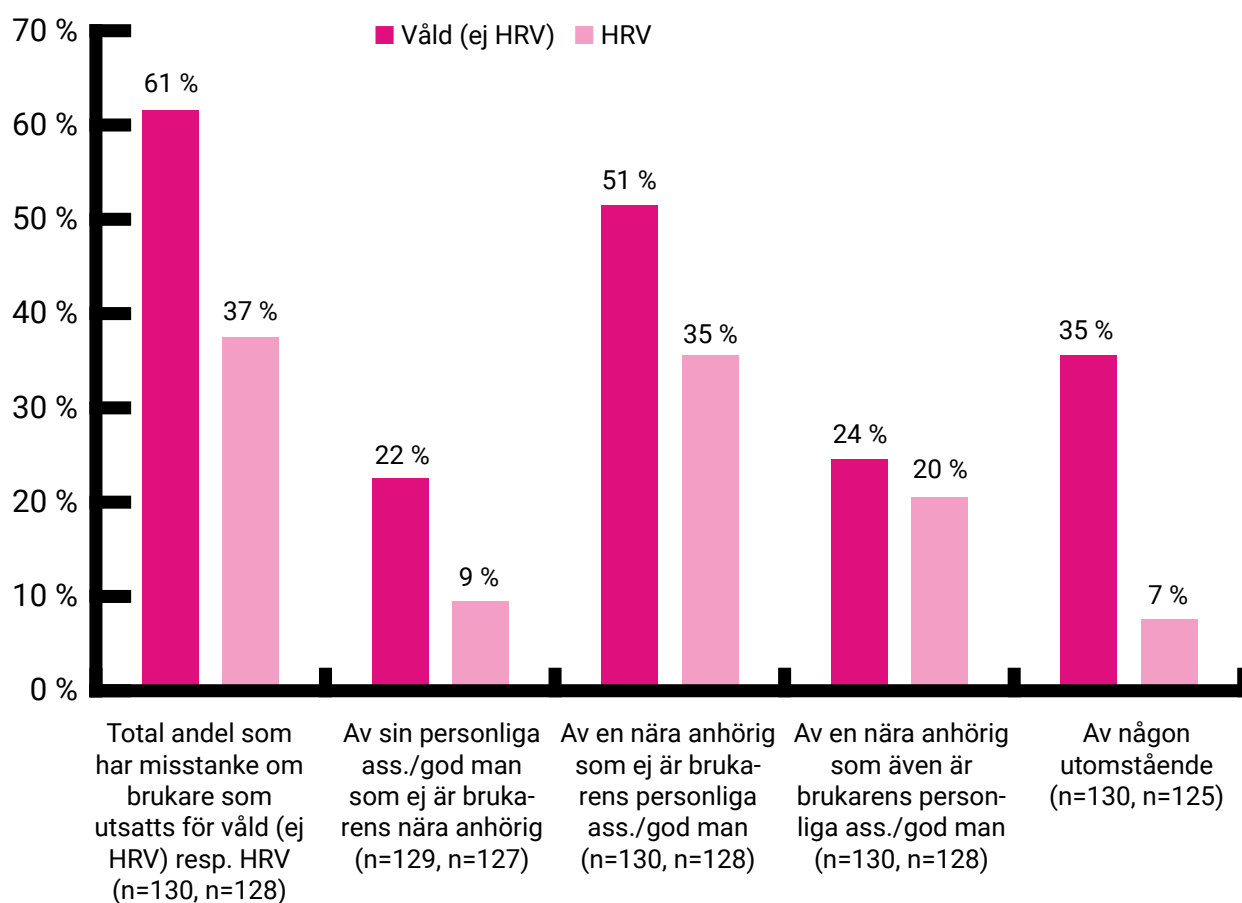
De högsta andelarna bland de yrkesverk-samma kännedom/misstanke om vålds-utsatthet bland brukare handlar om brukare som utsatts för våld (inom båda kategorier) av en nära anhörig som inte är brukarens personliga assistent/god man. Fokuserar vi särskilt på brukarnas utsatthet för HRV ser vi att 33 % av LSS-handläggarna (se Figur 6) respektive 35 % bland DV-personalen (se Figur 7) känner till/misstänker fall där förö-varen är en nära anhörig som inte är personlig assistent/god man till brukaren.

Tittar vi därefter på andelarna bland de yrkesverk-samma som angett kännedom/

misstanke om brukare som utsatts för HRV av en nära anhörig som *samtidigt* är den-nes personliga assistent/god man, ser vi att omkring var femte yrkesverksam (21 % bland LSS-handläggare och 20 % bland DV-per-sonalen) har sådan kännedom/misstanke. Denna grupp brukare kan tolkas som en av de mest sårbara grupperna. Samhället kan ha mycket svårt att få reda på hur brukaren har det när anhöriga som utövar det heders-relaterade våldet samtidigt ombesörjer bru-karens behov av exempelvis personlig assis-tans. Mer om denna problematik i nästa kapitel som redogör för intervjustudien med de yrkesverk-samma.

Sammantaget kan det konstateras att de yrkesverk-samma erfarenheter vittnar om en bred våldsutsatthet överlag bland bru-kare. Totalt sett är det större andelar bland

FIGUR 7. Andel (%) bland DV-personal som misstänker att brukare har utsatts för våld (ej HRV) resp. HRV.

de yrkesverksamma som har kännedom/misstanke om våldsutsatthet bland brukare där våldet inte klassas som hedersrelaterat. Detta ska däremot tolkas i relation till relativt låga andelar bland båda yrkesgrupperna som har genomgått fortbildning i HRV (se Figur 3).²³

Vilka utsätts mest för våld – kvinnor eller män?

I enkäten har de yrkesverksamma tillfrågats vilka de våldsutsatta brukarna är, utifrån kön.²⁴ Man har kunnat svara på om det är flertalet män eller kvinnor som utsätts, eller

om det är både män och kvinnor som drabbas i lika stor utsträckning. Endast ett svarsalternativ har kunnat anges per huvudfråga (alltså utsatthet för icke-hedersrelaterat våld samt hedersvåldsutsatthet bland brukare, vilket beskrevs i föregående avsnitt). När det gäller brukares utsatthet för våld som inte är HRV, svarar LSS-handläggarna (n=76) på följande sätt:

- 12 % svarar att det är flertalet män som utsätts för våld (ej HRV)
- 50 % svarar att det är flertalet kvinnor som utsätts för våld (ej HRV)
- 38 % svarar att både män och kvinnor

²³ En relevant följdfråga skulle vara huruvida yrkesverksamma som *inte* genomgått fortbildning i HRV löper större risk att missa upptäckt av HRV-ärenden bland sina brukare, jämfört med dem som *har* genomgått en fortbildning. Denna form av djupare analys har fallit utom ramen för föreliggande rapport.

²⁴ Dessa resultat redovisas inte i figurform.

utsätts för det icke-hedersrelaterade våldet i lika stor utsträckning

Bland DV-personalen (n=82) svarar man på följande sätt:

- **17 % svarar att det är flertalet män som utsätts för våld (ej HRV)**
- **38 % svarar att det är flertalet kvinnor som utsätts för våld (ej HRV)**
- **45 % svarar att både män och kvinnor utsätts för det icke-hedersrelaterade våldet i lika stor utsträckning**

Sammantaget framkommer ett mönster där de allra flesta yrkesverksamma antingen svarar att det är flertalet kvinnor som utsätts för det icke-hedersrelaterade våldet, eller att både män och kvinnor utsätts i lika stor utsträckning. Den minsta andelen svarar att det är flertalet män som är våldsdrabbade.

Könsfördelningen kring utsatthet för HRV däremot visar, till skillnad från det icke-hedersrelaterade våldet, en mer övertygande överrepresentation av kvinnliga brukares utsatthet.

Bland de LSS-handläggare (n=37) som svarat att de har kännedom om brukares utsatthet för HRV, svarar man på följande sätt kring vilka som drabbas utifrån kön:

- **19 % svarar att det är flertalet män som utsätts för HRV**
- **68 % svarar att det är flertalet kvinnor som utsätts för HRV**
- **13 % svarar att både män och kvinnor utsätts för HRV i lika stor utsträckning**

Svaren hos DV-personalen (n=47) följer samma mönster:

- **6 % svarar att det är flertalet män som utsätts för HRV**

- **68 % svarar att det är flertalet kvinnor som utsätts för HRV**
- **26 % svarar att både män och kvinnor utsätts för HRV i lika stor utsträckning**

En slutsats som kan dras här är att utsatthet för HRV verkar vara mer vanligt förekommande bland kvinnliga brukare som de yrkesverksamma har erfarenhet av. Samtidigt är det en större andel yrkesverksamma som anger att det är flertalet kvinnor kontra män som drabbas av våld som *inte* klassas som HRV. Men det är också en stor andel (38 % bland LSS-handläggarna respektive 45 % bland DV-personalen) som anger att män och kvinnor utsätts för våld (ej HRV) i lika stor utsträckning.

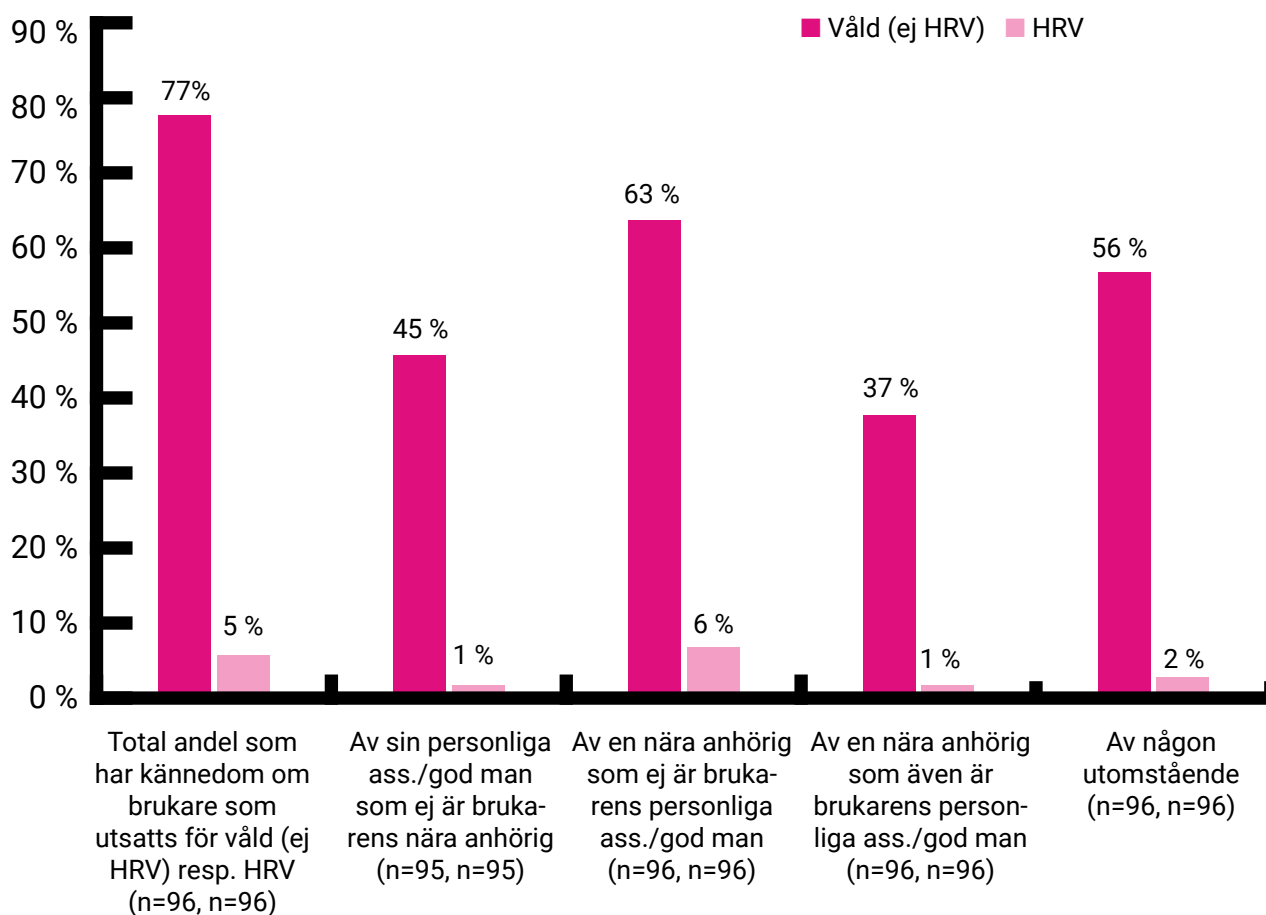
BRUKARE SOM VÅLDSUTÖVARE

I enkätundersökning med yrkesverksamma ställdes även frågor om kännedom/missstanke om brukare som själva utövar våld, dels icke-hedersrelaterat, dels utövande av hedersvåld. Frågorna har samma typ av delfrågor som frågorna om brukarnas utsatthet för våld (ovan beskrivet). Frågorna som ställdes handlade om kännedom/missstanke om brukare som själva utövat våld (som ej är HRV) respektive HRV mot någon. Dessa huvudfrågor följdes av följande delfrågor:

- **Mot sin personliga assistent/gode man som ej är en nära anhörig?**
- **Mot en nära anhörig som ej är brukarens personliga assistent/gode man?**
- **Mot en nära anhörig som även är brukarens personliga assistent/gode man?**
- **Mot någon utomstående?**

Svaren redovisas i *Figur 8* (för LSS-handläggare) och *Figur 9* (för DV-personal). Överlag är andelen yrkesverksamma som anger

FIGUR 8. Andel (%) bland LSS-handläggare som har kännedom om brukare som har utsatt andra för våld (ej HRV) resp. HRV.

kännedom/misstanke om brukare som utövat HRV mot någon annan låg. Andelen yrkesverksamma som känner till/misstänker brukare som utövar *icke-hedersrelaterat våld* är mycket större i jämförelse, oavsett vem våldet har varit riktat mot.

Totalt anger 77 % respektive 5 % av LSS-handläggarna (se *Figur 8*) och 60 % respektive 15 % av DV-personalen (se *Figur 9*) att de har kännedom/misstanke om brukare som utsatt andra för våld (ej HRV) respektive HRV, i angiven ordning.²⁵

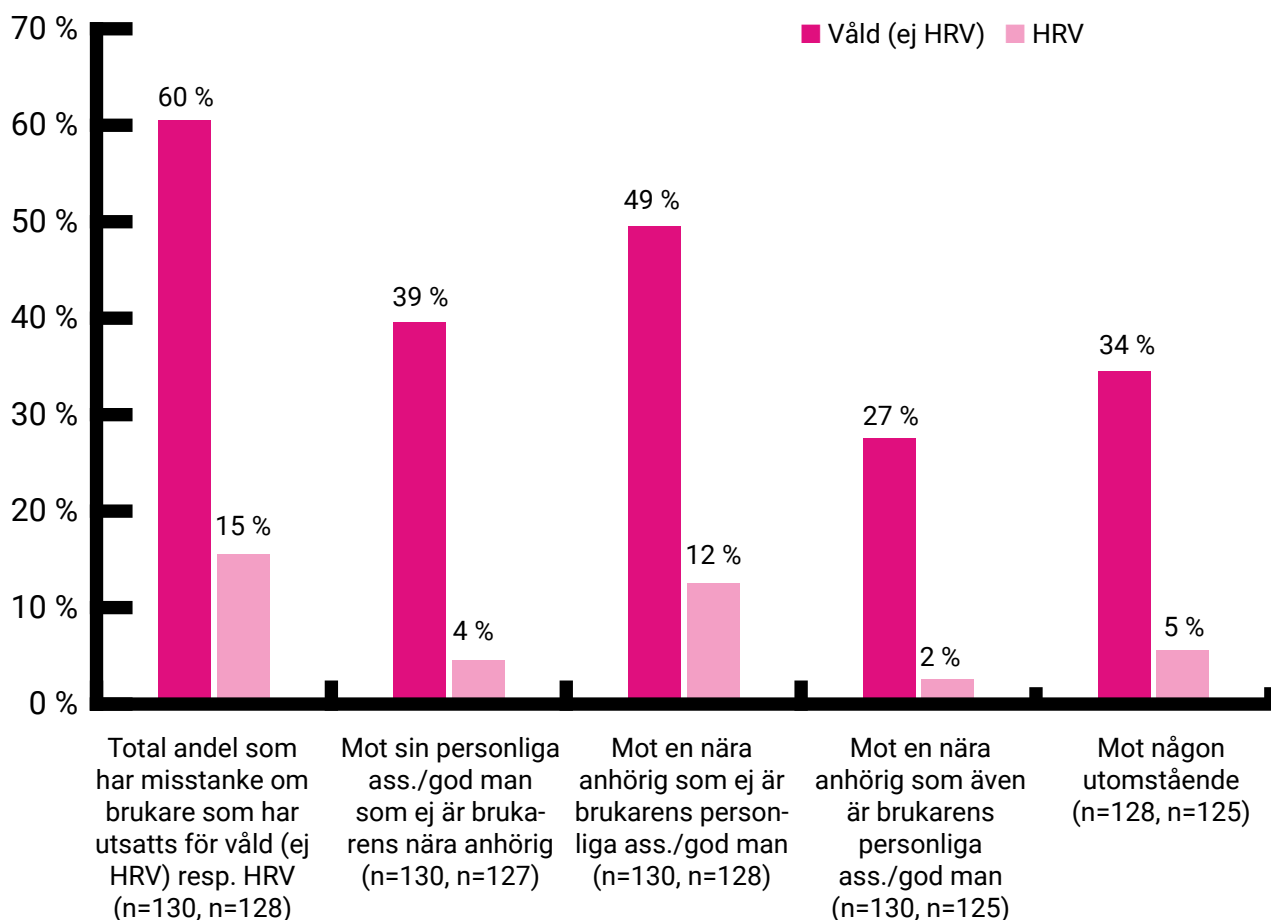
Analyserna visar att 37 % av LSS-handläggarna har kännedom om brukare som riktat

icke-hedersrelaterat våld mot en nära anhörig som även är brukarens personliga assistent/gode man. Detta kan jämföras med endast 1 % av LSS-handläggarna som angett att brukare utövat HRV mot samma personkategori (se *Figur 8*). Motsvarande siffror för DV-personalen är 27 % respektive 2 % (se *Figur 9*).

När det gäller brukare som utsätter andra för våld som inte klassas som HRV anger störst andel yrkesverksamma (63 % bland LSS-handläggarna respektive 49 % bland DV-personalen) att våldet riktats mot en nära anhörig som ej är brukarens personliga assistent/gode man (se *Figur 8* och *9*).

²⁵ Ovan presenterade fyra frågor som mäter brukare som utsatt andra för våld har summerats. Respondenter som uppgett att de har kännedom/misstanke om brukare som utsatt andra för våld i minst en av fyra frågor har inkluderats i den totala andelen.

FIGUR 9. Andel (%) bland DV-personal som misstänker att brukare har utsatt andra för våld (ej HRV) resp. HRV.

Trots låga siffror på yrkesverksammas erfarenheter av brukare som utsätter andra för HRV, kan det vara värt att belysa vilken personkategori som ändå är vanligast bland de som utsatts för det hedersrelaterade våldet av brukare. Dessa är nära anhöriga som ej är brukarens personliga assistent/gode man. Bland LSS-handläggarna är andelen 6 % som angett detta, medan motsvarande siffra bland DV-personalen är 12 %.

Överlag är det mycket ovanligt att brukare utsätter andra för HRV utifrån de yrkesverksammas perspektiv. Det är mycket vanligare att brukare utsätter andra för våld som inte klassats som HRV av de yrkesverksamma.

Det kan tilläggas att majoriteten inom båda yrkesgrupperna anger att det är flertalet män som utsatt andra för såväl icke-hedersrelaterat som hedersrelaterat våld.²⁶

BEGRÄNSNINGAR I BRUKARES VAL AV PARTNER

Vanligt förekommande inskränkningar i handlingsutrymmet för individer som lever i en hederskontext är exempelvis att inte få välja vem man ska bo tillsammans med eller gifta sig med. Även homosexuella relationer är förbjudet. I enkäten till de yrkesverksamma har frågor ställts som relaterar till detta, för att få en bild över hur vanligt det är att brukare utsätts för inskränkningar som direkt begränsar individens val av levnadspartner.

26 Dessa siffror redovisas inte i detalj.

I enkäten efterfrågades kännedom/misstänke om brukare som:

- *Inte får bli sambo/gifta sig med vem hon/han vill*
- *Inte får ha en homosexuell relation*

Svaren för båda yrkesgrupperna redovisas i Figur 10.

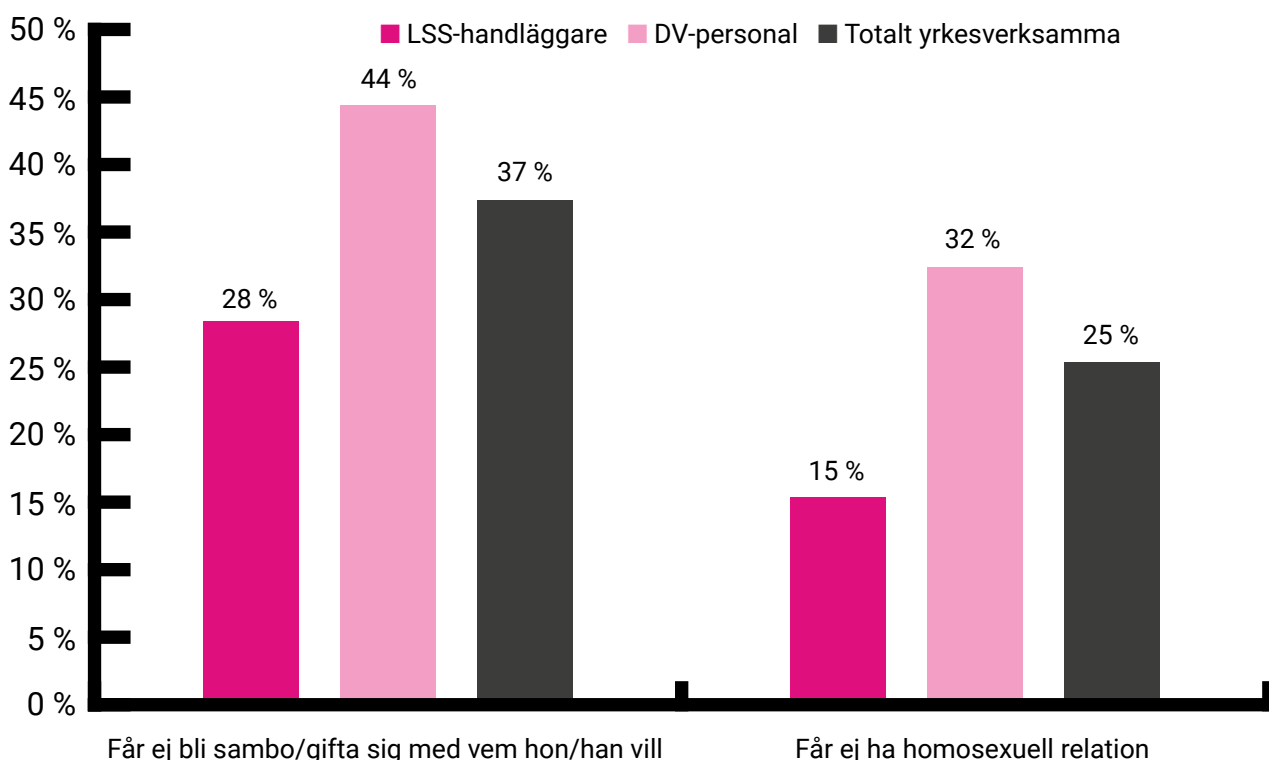
Totalt sett har 37 % bland de tillfrågade yrkesverksamma kännedom eller misstanke om brukare som inte får bli sambo eller gifta sig med vem hon/han vill. Andelen yrkesverksamma som känner till/misstänker att brukare som de har kommit i kontakt med inte får ha en homosexuell relation är lite

lägre, nämligen 25 %. Siffrorna för båda frågorna är högre bland DV-personalen. Bland dessa är det 44 % som misstänker att det finns brukare som hindras att bo tillsammans eller gifta sig med vem hon/han vill. Vidare anger 32 % av DV-personalen att de misstänker att det finns brukare som inte får ha en homosexuell relation.²⁷

Det är värt att notera att DV-personalens enkät hade formuleringen "misstänker" medan det i LSS-handläggarnas enkät efterfrågades "kännedom om". Det senare kräver ett bättre informationsunderlag och en större säkerhet i svaret, vilket kan vara en av anledningarna till att LSS-handläggarnas andel bland svaren är lägre i relation till

27 Till dessa frågor har man kunnat svara "vet ej", utöver svarsalternativen "ja" och "nej". Bland DV-personalen har det i samband med dessa frågor som redovisas i Figur 10 varit ganska stora andelar som svarat att de inte vet. 22 % av DV-personalen har svarat "vet ej" på frågan om misstanke om att brukare inte får bli sambo/gifta sig med vem hon/han vill. 44 % inom samma yrkesgrupp svarar "vet ej" på frågan om misstanke om att brukare inte får ha en homosexuell relation. Motsvarande siffror bland LSS-handläggarna (där kännedom om har tillfrågats istället) är 17 % respektive 21 %.

FIGUR 10. Andel (%) bland LSS-handläggare (n=96) och DV-personal (n=130) som har kännedom/misstänke om brukare som begränsas i sitt val av levnadspartner.

DV-personalens svar (se Figur 10).

Ytterligare en faktor som behöver beaktas är skillnader i förutsättningarna att bygga förtroende och etablera en relation mellan brukare och respektive yrkesgrupp. Detta lär rimligtvis inverka på möjligheterna för respektive yrkesgrupp att göra adekvata bedömningar av brukarnas livssituation. DV-personalen har som regel mer tid med sina brukare än vad LSS-handläggare vanligtvis har. Detta behöver tas hänsyn till i tolkningen av siffrorna som presenterats här.

RISK FÖR OCH FÖREKOMST AV TVÅNGSÄKTENSKAP

För att undersöka omfattningen av de yrkesverksammas erfarenheter kring brukare som lever med risken att drabbas av tvångsgifte

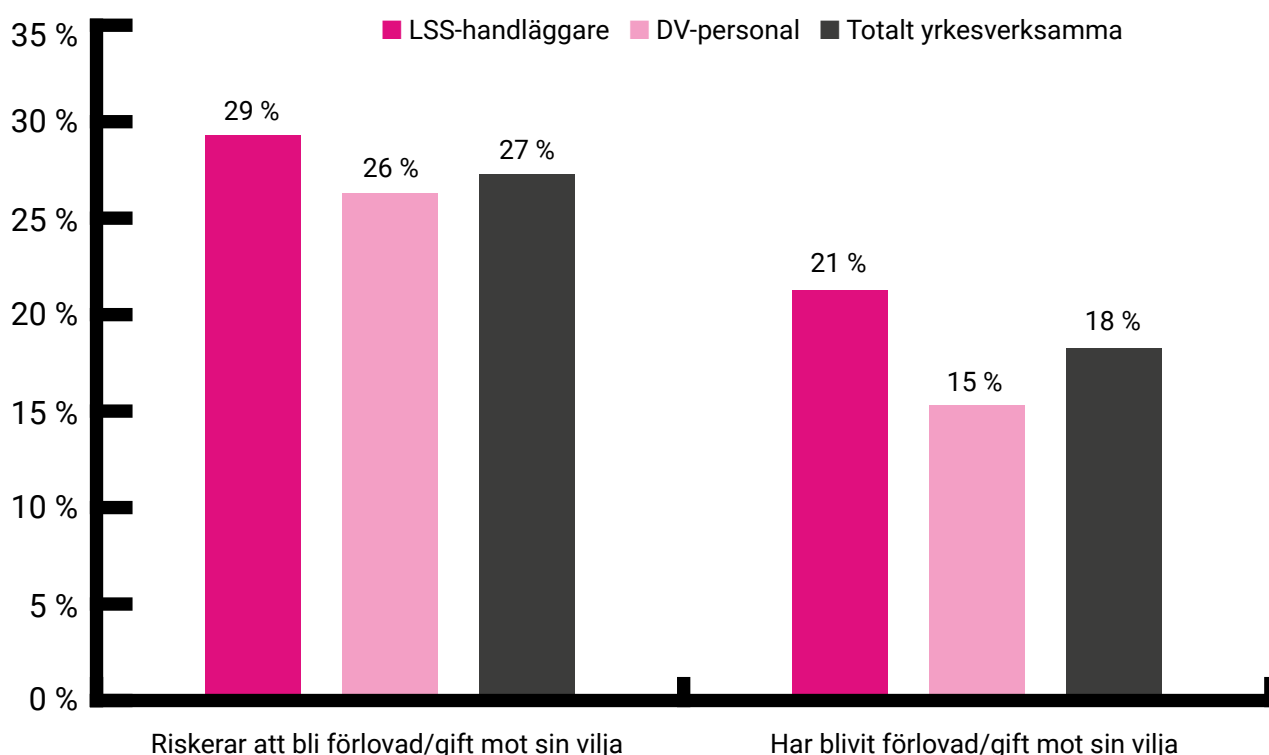
samt redan blivit utsatta, har två frågor ställts i enkäten:

- *Har du kännedom om brukare som riskerar att bli förlovad/gift mot sin vilja?*
- *Har du kännedom om brukare som har blivit förlovad/gift mot sin vilja?*

Svaren är ganska jämnt fördelade mellan yrkesgrupperna (se Figur 11). Överlag är det relativt höga andelar bland LSS-handläggare (29 %) och DV-personal (26 %) som anger kännedom/misstanke om brukare som riskerar att bli förlovade eller giftas bort mot sin vilja. Detta mot bakgrund av att tvångsaktenskap är ett lagbrott i Sverige.

Andelarna bland yrkesgrupperna som angett kännedom om brukare som faktiskt har blivit förlovade eller gifta mot sin vilja är något

FIGUR 11. Andel (%) bland LSS-handläggare (n=96) och DV-personal (n=130) som har kännedom/misstanke om brukare som riskerar att bli resp. kännedom om brukare som har blivit förlovad/gift mot sin vilja.

lägre, men ändå oroväckande. Nästan var femte (18 %) yrkesverksam som deltagit i enkätstudien har kännedom om brukare som blivit förlovad eller gift mot sin vilja (se *Figur 11*).

Bland LSS-handläggarna är andelen något högre, 21 %, jämfört med DV-personalens 15 %. En förklaring till detta kan vara att LSS-handläggare möter långt fler brukare i sitt yrkesutövande, jämfört med DV-personal som arbetar på en plats där omsättningen av brukare inte är så hög som det är för handläggarna.

Vilka gifts brukarna bort med?

De yrkesverksamma som har svarat att de känner till brukare som redan har blivit förlovade/gifta mot sin vilja har också fått svara på frågan om vilka brukarna gifts bort med. De svarsalternativ som har funnits är följande:²⁸

- ***En brukare som har gifts bort med en person som har uppehållstillstånd och bor i Sverige***
- ***En brukare som har gifts bort med en person som bor utomlands och som inte har uppehållstillstånd i Sverige***

• ***Vet inte vem brukaren har gifts bort med***

Bland LSS-handläggare som har svarat på frågan om vem brukaren, som de själva känner till har blivit utsatta för tvångsäktenskap, har gifts bort med svarar 21 % att brukaren/brukarna har blivit bortgift med *en person som bor i Sverige*. Hela 71 % har svarat att brukaren/brukarna har gifts bort med *en person som bor utomlands och som inte har uppehållstillstånd i Sverige*. Vidare har 8 % svarat att de inte vet vem brukaren/brukarna har gifts bort med.

Bland DV-personal svarar 14 % att brukaren/brukarna har blivit bortgift med *en person som bor i Sverige* och 84 % uppger att brukaren/brukarna har gifts bort med *en person som bor utomlands och som inte har uppehållstillstånd i Sverige*.

Detta betyder att en majoritet av de yrkesverksamma som har kännedom om brukare som har blivit bortgifta, anger att det är en person från utlandet som brukaren har blivit bortgift med.

²⁸ Nämnade resultat presenteras endast i löpande text och inte i tabellform.

Könsfördelningen bland brukare som inskränks i valet av partner

De yrkesverksamma har även fått svara på frågan om vilka (utifrån kön) som är mest utsatta för inskränkningar i val av sambo/ äktenskapspartner, förbud mot homosexuella relationer samt utsatthet för tvångsförloving eller tvångsgifte. De flesta svarar att det är flertalet kvinnor som drabbas av dessa begränsningar (58 % bland LSS-handläggarna och 43 % bland DV-personalen svarar så). Men det är också viktigt att ta i beaktande att en betydande andel LSS-handläggare (27 %) respektive DV-personal (36 %) har svarat att både män och kvinnor utsätts i lika stor utsträckning.

Vad gäller vuxna individer med intellektuell funktionsnedsättning, en grupp som tidigare inte har studerats i frågor om utsatthet för HRV, är denna nya kunskap särskilt värdefull. Resultaten från föreliggande enkätundersökning pekar mot att män också är en riskgrupp i detta sammanhang. Män med intellektuell funktionsnedsättning framträder i enkätstudien som utsatta för HRV i högre utsträckning är pojkar och unga män i befolkningen i övrigt (jämför t.ex. med Ghadimi och Gunnarsson 2019).

ATT INTE FÖRSTÅ INNEBÖRDEN AV ÄKTENSKAP OCH TVÅNG

Som nämnts tidigare kan personer med intellektuell funktionsnedsättning brista i förståelsen av vad som klassas som våld samt att man tenderar att lita aningslöst på sin omgivning (se t.ex. Davidian m.fl. 2012). Mot bakgrund av detta så har vi ställt följande frågor i enkäten till de yrkesverksamma:

- **Har du kännedom om/Misstänker du att**

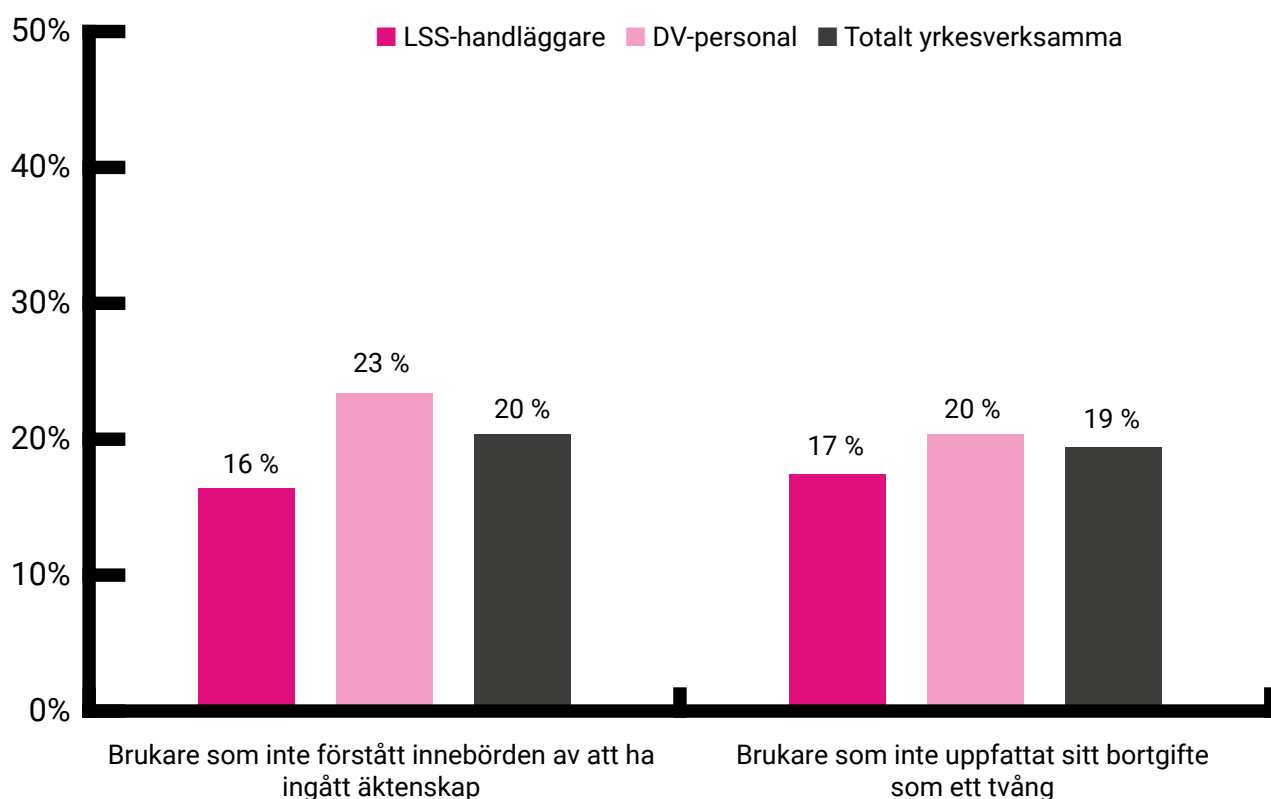
det finns brukare som blivit förlovad/gift mot sin vilja men utan att ha förstått innebörden av giftermålet/äktenskapet?

- **Har du kännedom om/Misstänker du att det finns brukare som själva inte har uppfattat sitt bortgifte som ett tvång?**

Syftet med frågorna var att få en bild över vilka erfarenheter LSS-handläggare och DV-personal har av brukare, som befinner sig i en så pass sårbar situation att de själva inte har uppfattat att de har blivit utsatta för ett tvångsäktenskap. Det är viktigt att lyfta denna aspekt, eftersom konsekvenserna av att underlåta brukarna deras rätt att förstå det de utsätts för, är förödande för de enskilda personerna. Att ställa dessa frågor till de yrkesverksamma är också ett led i arbetet med att uppmärksamma dem som arbetar med brukarna på allvaret i frågan. Allvaret bottenar i att dessa individer som utsätts för lagbrott själva inte har förstått det.

I *Figur 12* redovisas svaren på ovanstående frågor. I runda tal handlar det om var femte tillfrågad yrkesverksam som har kännedom om eller misstänker att det finns brukare som utsätts för tvångsgifte, utan att ha förstått innebörden av äktenskapet respektive innebörden av tvånget att ingå äktenskap. Andelarna är något större bland DV-personalen, jämfört med LSS-handläggarna, i båda frågorna. Men detta kan, som nämnts flera gånger tidigare, bero på att DV-personalen angett misstankar om, medan LSS-handläggarna angett kännedom om. Likväl kan en misstanke grunda sig i starka indikationer på att en individ (en brukare i detta fall) inte har full kapacitet att förstå det sammanhang som hon/han har hamnat i, i samband med ett bortgifte.

FIGUR 12. Andel (%) bland LSS-handläggare (n=96) och DV-personal (n=128) som har kännedom/misstänke om brukare som inte förstått innebörden av sitt bortgift resp. inte uppfattat bortgiftet som ett tvång.

Att det är omkring 20 % av de tillfrågade yrkesverksamma, som antingen vet med säkerhet eller misstänker att brukare har gifts bort *utan* att själv ha förstått allt vad ett juridiskt bindande äktenskapsavtal innebär – för att inte tala om de sociala aspekter och förväntningar som medföljer äktenskapet – är ytterst alarmerande.

DE YRKESVERKSAMMAS AVSLUTANDE KOMMENTARER

I enkäten fick de yrkesverksamma möjlighet att fritt skriva om de hade egna förslag på hur man kan höja kunskapen om målgruppen bland yrkesverksamma, samt kommentera om de ville tillägga något.

De allra flesta kommentarerna handlar om efterfrågan på utbildning i olika former, exempelvis webbaserade. Flera skriver också att de önskar att en HRV-kurs inkorporeras i högskole- och universitetsutbildningar. Ytterligare förslag på kompetenshöjande insatser handlar om ökad samsyn samt bättre samverkan och kunskapsutbyte mellan berörda aktörer som arbetar med målgruppen. Några lyfter vikten av att sprida kunskapen om målgruppen på ett anpassat och lättförståeligt sätt till de berörda individerna, exempelvis med hjälp av bild och film. Åter andra framhäver betydelsen av att arbeta kontinuerligt med uppdatering och underhåll av kunskapen om målgruppen. Det senare kan exempelvis vara att ta upp frågan vid regelbundna möten på arbetsplatsen, föreslår några. Andra förslag på konkreta rutininslag för att hålla medarbetare

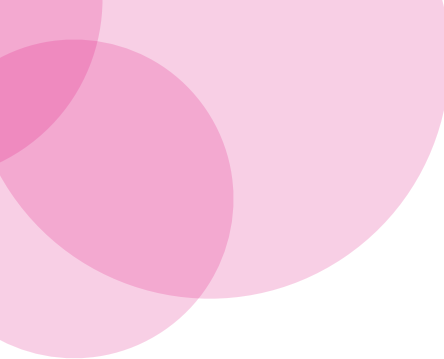
uppdaterade i frågan är att inrätta handlingsplaner, och att som regel informera nya medarbetare om frågan.

När de yrkesverksamma fått kommentera om de har något att tillägga finns flera tydliga teman. Ett av dessa handlar om utmaningar man möter inom den egna professionen, där några pekar på bristen på insyn och en maktlöshet i sin egen yrkesroll. Andra skriver om problematiken kring misstankar om ett mycket stort mörkertal, eftersom de som är värst drabbade inte kommer i kontakt med myndigheter.

En del pekar på svårigheten att bedöma om det rör sig om HRV eller inte, vilket flera kopplar till resurs- och tidsbrist inom arbetet. Ytterligare en försvårande aspekt som

nämns är att en misstanke eller faktisk kännedom om förekomst av HRV-utsatthet bland brukare inte leder till någon åtgärd. Man menar att det inte finns förutsättningar och rutiner på arbetsplatsen för att följa upp sådana ärenden. Några lyfter vikten av att chefer måste bli mer uppmärksamma på problemet och ta ansvar för att upprätta en systematik vid eventuell förekomst av HRV bland brukare. Flera kommenterar också problematiken som kan uppstå när anhöriga inom familjer där hedersnormer finns anställs som personliga assistenter och/eller god man.

Avslutningsvis redovisas här ett urval av kommentarerna från LSS-handläggarna och DV-personalen.

” Önskar fortbildning samt praktisk träning i hur processer i denna situation ska bemötas och hur man bäst hjälper dem. Inte minst i hur man bemöter familj och släkt.

” Våga prata om dessa problem! Jag tror det behövs utbildning i alla typer av yrkesroller som jobbar med LSS. Som anställd vill jag kunna gå till min chef och be om hjälp och stöd om var jag ska vända mig om jag misstänker HRV bland mina deltagare.

” Jag tror absolut att det förekommer HRV i större utsträckning än vad jag själv och mina kollegor har kännedom om. Vi arbetar i en stadsdel där många personer med utlandsfödda föräldrar (1: a/2: a generationen) bor och är aktuella hos oss. Därav viktigt att vi får mer kunskap för att identifiera HRV, men också att vi får arbetssätt och verktyg att kunna agera när vi uppmärksammat det.”

” Det är allas ansvar i samhället att reagera och rapportera. Ska ta upp det i arbetsgruppen och upprätthålla en handlingsplan.

” Ofta vet man inte vad man stöter på. Bara att det är något som inte känns rätt. Av den anledningen blir det flera ”vet ej”. Jag tror ibland att man inte riktigt har kunskapen att se, eller bevis för sina misstankar. Det är också svårt ibland att veta om man ska koppla in någon annan eller hur man ska hantera sina tankar/aningar/känslor.

” Jag tror att det finns en risk att vi som LSS-handläggare inte träffar (får träffa) de som är utsatta. Att mörkertalet är stort.

” Upplever att det kan finnas misstankar om att det förekommer HRV bland brukare, men som är svåra att uppmärksamma och komma närmare för att förstå vad våldet innefattar och vem/vilka det utförs av. Upplever att det är fler pojkar som får möjlighet att tillgå olika LSS-insatser där föräldrar är utlandsfödda, speciellt insatser där anhöriganställning ej tillåts, t.ex. avlösarservice, kortis och korttidstillsyn. Stora svårigheter inom assistans där anhöriga är anställda och där GM/förvaltare är en anhörig.

” Jag känner att jag inte kan svara ”ja” på vissa frågor som jag vill skriva ”ja” på. Detta då jag ofta misstänker HRV men inte ställer frågor om detta då jag inte har ett arbetsmaterial att utgå ifrån kring frågor om HRV.

” Jag är övertygad om att det förekommer. Dock svårt att som LSS-handläggare hantera hedersrelaterade frågor utifrån ens arbetsuppgifter och arbetsbelastning.

” En svårighet är att när vi väl får vetskapen om våld så finns det liten kunskap om vad vi ska/kan göra. Var placerar vi en individ som behöver skydd men även har ett stort omvårdnadsbehov? Vi frågar idag inte om våld då svaren kan leda till att ingenting görs på grund av okunskap och för lite resurser i samhället.

” Jag arbetar med vuxna personer som enligt LSS ska bestämma själva, vilket de inte klarar av. Då får anhöriga omfattande makt. Som LSS-handläggare känner jag mig många gånger maktlös vid sådana situationer.

” Jättesvårt ämne att arbeta med. Krävs mycket mer kunskap för att kunna arbeta förebyggande/uppmärksamma de som riskerar att falla mellan stolarna.

” Hedersrelaterat förtryck och våld förekommer inte riktigt i mitt yrke, då jag tror nästan alla med någon slags funktionsned-sättning blir gömda hemma och inte får den hjälp de är berättigade till. Det är jättebra att ni lyfter det här. Synd bara att det inte har kommit längre i utvecklingen och vetande om det.

” Tänker att det är viktigt att det finns en handlingsplan och att chefen får fatta beslut kring agerande, istället för att individer ur personalstyrkan självständigt går vidare med t.ex. en anmälan. Utbildning och samhällsfrämjande för familjer med hedersnormer är viktigt. Att direkt anmäla tror jag kan ha stora negativa konsekvenser för den utsatte.

6. Intervjuer med yrkesverksamma

I detta kapitel redovisas sammandrag från intervjustudien med LSS-handläggare och personal på daglig verksamhet (DV). Några av de frågor som har berörts i föregående kapitel om enkätstudien fördjupas härmed med en kvalitativ ansats.

HUR HANTERAS ÄRENDEN MED HEDERSPROBLEMATIK?

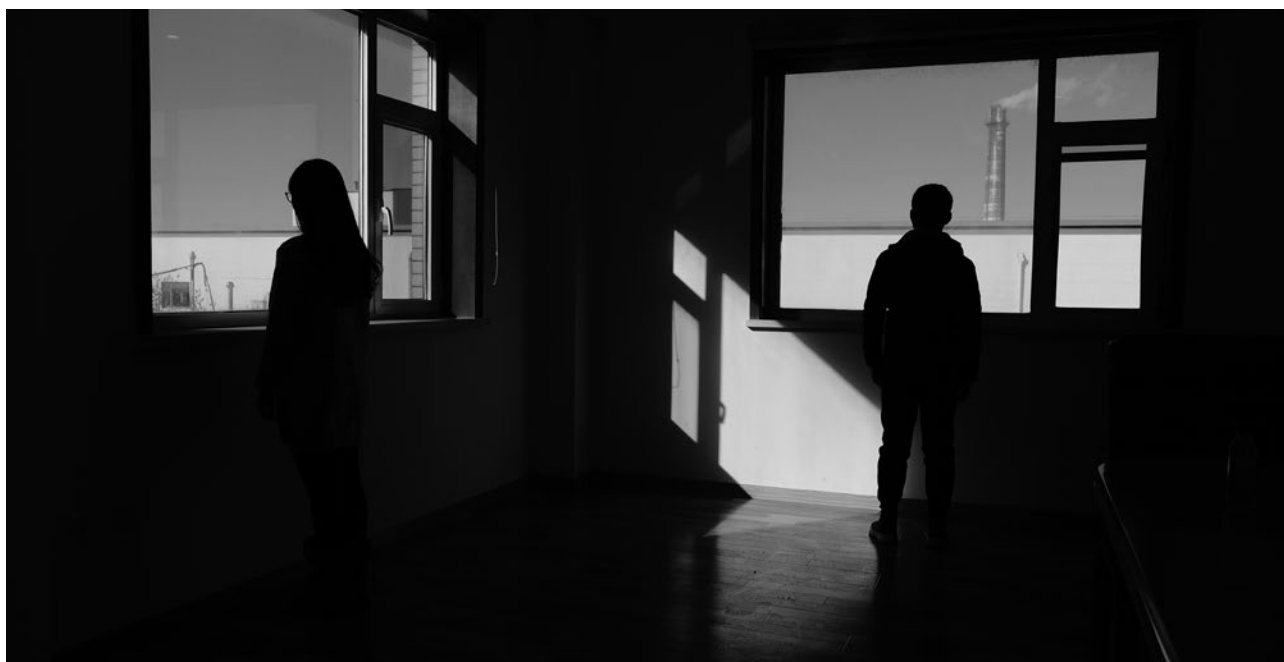
Utbildning i frågor kring hedersrelaterat våld och förtryck i allmänhet, samt hedersvåldutsatthet bland personer med intellektuell funktionsnedsättning i synnerhet, lyser starkt med sin frånvaro bland de LSS-handläggare och personal på DV som har intervjuats inom ramen för projektet. Vid enstaka fall har någon gått en utbildning eller en föreläsning i HRV. Utbildningar kring våld i nära relation och särskilt fokus på sexuellt våld

har förekommit hos några, men inte med specifikt fokus på HRV.

Den övervägande majoriteten av yrkesverksamma som ingår i denna undersökning har *inte* genomgått någon fortbildning/utbildning i HRV. Vi kan således anta att sannolikheten för att man inte vet vart man ska vända sig när ett hedersrelaterat ärende kommer till ens kännedom är hög.

”Alltså jag känner inte att jag har så bra koll på ämnet”, säger en LSS-handläggare vid frågan om vart hon kan vända sig om hon stöter på ett fall med hedersproblematik bland sina brukare. Detta citat är väldigt talande för kunskapsläget bland majoriteten av de intervjuade yrkesverksamma inom detta projekt.

Bland de intervjuade yrkesverksamma talas det om att kunskapsläget kring HRV ser

annorlunda ut beroende på "var man [som yrkesverksam] är placerad rent geografiskt", som en LSS-handläggare uttryckte det. En annan LSS-handläggare berättar att hon har märkt en enorm skillnad på kunskapen om HRV bland sina kollegor, när hon jämför sina nuvarande kollegors kunskaper med sina förra kollegors. På sin förra arbetsplats, som låg i en kommun med högre andel personer med ursprung i länder där HRV är vanligt förekommande, var kunskapen relativt hög. På nuvarande arbetsplatsen, där man stöter på HRV-ärenden i mycket liten omfattning, uppger LSS-handläggaren, att kunskapsnivån är betydligt lägre. Att inte komma i kontakt med personer som kan tänkas befinna sig i en hederskontext leder också till att man på arbetsplatsen inte anser att behovet för fortbildning i ämnet finns, menar LSS-handläggaren. Låg förekomst av ärenden med inslag av hedersproblematik hör alltså ihop med att man heller inte anser att efterfrågan på fortbildning i ämnet finns på arbetsplatsen. I områden där det däremot förekommer ärenden med hedersproblematik blir man tvungen att åtminstone lyfta frågan på arbetsplatsen, även om man inte går en formell vidareutbildning.

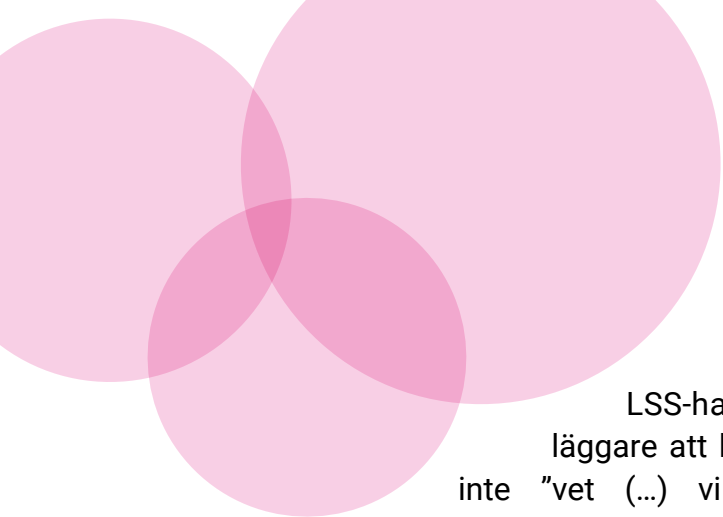
I intervjuerna med yrkesverksamma nämner nästan alla att de känner till någon slags resurs eller enhet inom kommunen/stadsdelen dit man kan höra av sig vid funderingar kring ärenden med hederskaraktär. I vissa kommuner finns särskilda enheter som arbetar med frågor kring våld i nära relationer – men inte med specifikt fokus på HRV. I någon kommun finns en särskild extremistsamordnare dit en av intervjupersonerna skulle tänka sig att vända sig vid hantering av ett ärende med hederskaraktär. Samma intervjuperson säger att det finns "ett batteri av resurser" i kommunen, men att det samtidigt inte är många medarbetare som känner till dessa.

Något som genomsyrar de flesta yrkesverksammans berättelser är att det saknas en systematik i hanteringen av personer med intellektuell funktionsnedsättning som utsätts för HRV. En av personalen på DV beskriver det som att de får "gå på känn" när något dyker upp. Det hon kan göra i sådana situationer är att "tala om [för brukaren] vad man *kan* göra, inte vad man *ska* göra." Istället för att följa en plan – som i många fall inte finns – handlar det snarare om att "vara den trygga [personen] som man [brukaren] vågar säga saker till". DV-personalen fungerar således som den trygga punkten för brukarna. Personalens roll handlar om att lyssna och om att försöka vägleda efter bästa förmåga. Intervjupersonen fortsätter:

Jag kan tala om [för brukaren] att i Sverige behöver man till exempel inte vara gift om man inte vill. Men jag kan inte gå in och säga till någon att de ska gå hem och skilja sig. Men jag kan tala om vad det finns för lagar här i vårt land, vad man har för rättigheter, att man faktiskt är myndig när man är 18 år och får bestämma själv. Och jag kan vara den här trygga lyssnande, där man kan prata om såna här saker som är hemska hemma att prata om – som är känsliga och intima. Det är min roll. (...) Vara lyssnaren och tryggheten. Tryggheten är det viktigaste.

Förutsättningen för att kunna nå fram till brukaren med goda råd och stöttning är att brukaren är villig att ta emot hjälpen, menar man. Som en annan ur personalen säger: "Om den här personen inte vill [ha hjälp], då kan vi inte göra någonting." Detta gäller särskilt för vuxna brukare.

Även om kännedom om en resurs på kommunen finns i flera av fallen, understryker en

LSS-handläggare att hon inte "vet (...) vilket ansvar som finns i kommunen" i hanteringen av hedersärenden. Detta i kombination med intervjupersonernas egna brister i kunskap kring HRV, såsom de själva beskriver det, bådär inte särskilt gott för att sätta in adekvata åtgärder vid misstankar eller kännedom om brukare som utsatts/utsätts eller riskerar att utsättas för HRV.

Baserat på intervjupersonernas utsagor, som beskrivits ovan, går det att dra slutsatsen att de egna kunskaperna samt beredskapen kring HRV är generellt låga. Även hos kommunen lämnar såväl kunskapen som beredskapen mycket kvar att önska.²⁹

DEFINITIONER AV HEDERSRELATERAT VÅLD OCH FÖRTRYCK

Mot bakgrund av den samlade bilden av de yrkesverksammas brist på utbildning i HRV-frågan är det intressant att belysa hur de yrkesverksamma själva definierar hedersrelaterat våld och förtryck. Den gemensamma nämnaren bland de intervjuade yrkesverksammas svar är att det ändå finns en viss förståelse kring de mekanismer som karakteriserar HRV. De flesta förmedlar en grundläggande förståelse kring vad hedersnormer kan innebära. Både LSS-handläggarna och personalen på DV framhäver den kollektiva kontrollen av framför allt kvinnor,

samt hot och tvång, som särskilda kännetecken för HRV. Något djupare beskrivningar av HRV ges av LSS-handläggarna, vilket kan förklaras med att dessa har en socionombildning i botten där man i viss mån talar om våldsmekanismer på ett mer övergripande plan. Personalen på DV som har intervjuats för denna studie har i regel inte någon akademisk utbildning. Bland LSS-handläggarna diskuterades också skillnader mellan definitionen av HRV och våld i nära relation (VINR). En LSS-handläggare beskriver detta väl:

Jag tänker att den största skillnaden [mot VINR] är att man kan utsättas av det [HRV] av flera personer. Att det är ett kollektiv. Oftast. Och, att det kan vara ens familjemedlemmar. När jag tänker på våld i nära relation, det kan ju också vara familjemedlemmar som utsätts för det så klart, men det som man oftast tänker på, eller det man utgår från när man pratar om våld i nära relation, det är ju ett heterosexuellt par där mannen slår kvinnan. Och där har ju kvinnan ofta anhöriga som vill hennes bästa, som hon kan söka sig till för skydd. Men inom hedersrelaterat våld så behöver det inte alls vara fallet. Det kan vara tvärtom. Att ens anhöriga är ens värsta fiende i det avseendet.

Det är inte alla som lyfter fram dessa skillnader mellan HRV och VINR. En del menar att de två "går in i varandra väldigt mycket" och att det ibland är svårt att identifiera våldet som hedersrelaterat, eftersom våldet sker i hemmet och att det är en man som utför våldet mot en kvinna.

Sammantaget talar man bland de yrkesverksamma som har intervjuats om en kollektiv

²⁹ Denna bild bekräftas av enkätsvaren bland LSS-handläggare och personal på DV. Se exempelvis *Figur 1* och *2* som redovisar frågan om hur man skattar den egna och arbetsplatsens samlade kunskaper om HRV bland LSS-handläggare respektive personal på DV.

kontroll av främst kvinnor. Det handlar vidare om en begränsning av kvinnor, deras frihet och deras kroppar. Men ibland kan det vara svårt att avgöra om det handlar om hedersproblematik eller om det handlar om en mans kontroll av sin kvinnliga partner (brukaren) i syfte att utöva makt. En LSS-handläggare talar upprepade gånger om fall med kvinnliga brukare som har haft relationer där deras män varit mycket måna om att upprätthålla sin "manlighet" och sin "ära". Intervjupersonen menar att i det läget är det svårt att avgöra vad för slags våld det rör sig om, eftersom möjligheten att undersöka kvinnans livs- och familjesituation djupare saknas. Till exempel talar denna LSS-handläggare om en kvinnlig brukare vars man brukar säga följande till henne: "Du ska göra som jag säger för att jag är man!" Den kvinnliga brukarens liv var mycket begränsat och hårt kontrollerat av mannen. Handlingsutrymmet var lika med "noll". Hennes uppgift var endast att sköta hushållet, tillägger LSS-handläggaren. Misstanken om att det kan handla om en hederskontext fanns där, men möjligheten att undersöka saken vidare fanns inte, menar intervjupersonen.

De intervjuade nämner att finns ett starkt krav på att flickor ska vara oskulder innan giftermålet bland familjer med hedersvärderingar. Det talas också om att kvinnor utestängs från det offentliga rummet, eftersom man tolkar det offentliga fysiska rummet som mannens arena. Vid flertalet gånger talar man om att det är familjens anseende och rykte som ska upprätthållas. Det är framför allt mannens och familjens ära som ska beskyddas och värnas om, via kontrollen och begränsningen av kvinnan. Vidare talas det om att HRV innefattar utmätning av straff (främst mot kvinnor) i form av tvång, hot och grövre våld när hedersnormerna inte efterföljs. Vad gäller ryktets betydelse,

beskrivs den såhär av en LSS-handläggare: "Egentligen är det inte så viktigt vad det är som händer, utan hur det ser ut inför andra." En intervjuperson ur personalen på DV sammanfattar hedersrelaterat våld och förtryck på följande vis:

Begränsande familjnormer som begränsar personers, framförallt tjejjers, frihet kring relationer och sexualitet. Det kan handla om till exempel oskuldsnorm, att inte få ha en fri sexualitet, att inte få ha relationer med den man vill, inte få ha sex, eller bli tvingad att på ett eller annat sätt, eller lurad in i ett äktenskap. Och konsekvenserna kan vara väldigt allvarliga ifall man bryter mot familjens normer och hedersnormer.

Den ovan beskrivna bilden av hedersrelaterat våld och förtryck stämmer väl överens med den definition av HRV som denna studie utgår ifrån.

I nästa avsnitt går vi in på konkreta exempel som de intervjuade yrkesverksamma har erfarenhet av vad gäller hedersrelaterat våld och förtryck bland personer med intellektuell funktionsnedsättning som de möter eller har mött i sitt arbete.

HUR UPPFATTAS BRUKARNAS UTSATTHET FÖR HEDERSRELATERAT VÅLD OCH FÖRTRYCK?

I intervjumaterialet framträder en bild av att HRV är en verklighet för en betydande andel personer med intellektuell funktionsnedsättning.

Den vanligaste formen av utsatthet i termer av hedersvåld och förtryck bland brukare handlar om inskränkningar i brukarens

handlingsutrymme och avsaknaden av självbestämmande. Det kan handla om att brukaren dagligen utsätts för familjens och/eller partnerns kontroll och begränsningar. Exempelvis att inte få röra sig fritt i det offentliga rummet, att inte ha rätten att göra fria val vad gäller sexualitet och val av partner, att hindras från att delta i daglig verksamhet eller ta del av andra LSS-insatser. Dessutom har majoriteten av de yrkesverksamma erfarenheter av brukare som har blivit tvingade till eller på något sätt vilseledda in i äktenskap mot den egna viljan. Det finns även erfarenhet bland de yrkesverksamma av att kvinnliga brukare utsätts för könsstymning.

Omfattningen av erfarenheterna kring brukare som utsätts eller riskerar att utsättas för HRV varierar ganska mycket. En del berättar om många brukare, både män och kvinnor, som har utsatts. Andra har erfarenheter av enstaka fall.

Den röda tråden i intervjumaterialet är att HRV är en oerhört svårupptäckt och svårhanterad problematik utifrån de yrkesverksammans perspektiv. Denna problematik hör ihop med karaktären av utsattheten bland personer med intellektuell funktionsnedsättning. Flera intervjupersoner talar om en "inlåsningsseffekt" som följd av att brukare som lever i familjer med hedersnormer blir avskärmade från samhället. En LSS-handläggare beskriver vad hon menar med "inlåsningsseffekt" såhär: "De [föräldrarna] ser det lite som ett hot att man träffar andra människor och får andra typer av erfarenheter."

Vad gäller kvinnor med intellektuell funktionsnedsättning handlar det ofta om en isolering i hemmet. En LSS-handläggare beskriver det som en "sitta hemma-effekt". De manliga brukarna däremot, "de ska vara ute, men på ett mer strukturerat sätt", menar samma LSS-handläggare. Även om männen är mindre strikt hållna än kvinnorna i en

hederskontext så är deras frihet i det offentliga rummet ändå "strukturerad" i och med att de har en intellektuell funktionsnedsättning, menade intervjupersonen.

Flera intervjupersoner vittnar om att det finns en stor skillnad i "vilka aktiviteter man får delta i och hur tillåtet det anses vara att röra sig utanför hemmet", som en LSS-handläggare beskriver det. Exempelvis hindras kvinnor i större utsträckning från att delta i daglig verksamhet, att vistas på korttidshem och ibland även hindras från skolgång på grund av att deras familjer anser att de inte har något behov av att gå en utbildning. Kvinnorna ska istället anamma den traditionella könsrollen som kvinna, d.v.s. att "ta hand om familjen och vara lite mer omsorgsgivare, menar en LSS-handläggare. Hon fortsätter:

[Kvinnan] ska vara lugn och inte så himla mycket vild och hänga ute, utan vara hemma och ta hand om syskon och mamma och pappa och hushåll och lära sig mer den biten, inför sin egen framtida familj.

Men det finns även män som hindras från att exempelvis delta i DV. Det kan i sådana fall handla om att föräldrar vill att deras son ska lönearbeta för att kunna försörja sin familj, istället för att gå på DV. I andra fall kan det handla om en ren isolering från samhället, d.v.s. att man inte vill att ens barn, oavsett kön, ska vistas i det offentliga.

Denna "inlåsningsseffekt" som flertalet yrkesverksamma återkommer till grundar sig i ett antal faktorer. Den mest uppenbara faktorn som bidrar till denna "dubbla utsatthet" är själva *funktionsnedsättningen* som sådan. Man pratar om svårigheter för brukare att förstå hedersnormerna och dess konsekvenser om man bryter mot dessa, på grund av just

den intellektuella funktionsnedsättningen. Man understryker svårigheten med att inte kunna kommunicera och förmedla tydligt vad man själv vill. Flera intervjuade menar att brukare på grund av den intellektuella funktionsnedsättningen dessutom är "lätta att manipulera" och "utnyttja". En LSS-handläggare säger såhär om det som är särskilt karakteristiskt när det gäller personer med intellektuell funktionsnedsättning, i såväl en hederskontext som i andra sammanhang:

Det blir väl att man kan lite prata över huvudet på dem på ett helt annat sätt. Och prata åt [dem] och lite deala med dem. Alltså, de kan ju vara lite som barn, ibland. Att man kan säga: "Om du säger det här och det här så kommer vi gå och käka här efteråt." Det blir väldigt mycket lättare att manipulera. (...) För att, de förstår inte konsekvenserna av det på samma sätt.

Intervjupersonen talar här om svårigheten för personer med intellektuell funktionsnedsättning att genomskåda en persons avsikter med att få henne/honom att gå med på något. Att inte ha förmågan att kunna tänka abstrakt kring eventuella konsekvenser av ens handlingar gör att det blir oerhört svårt för personer med intellektuell funktionsnedsättning att ta självständiga beslut. Hedersnormen blir snarare det enda alternativet. Eller som en intervjuad personal på DV uttrycker det: "Man gör det som förväntas. Det sitter i väggarna."

Det kan tyckas vara mycket begärt av en person med intellektuell funktionsnedsättning att kunna utvärdera sin egen livssituation och signalera om sin egen utsatthet för våld och förtryck. Särskilt om personen lever i en hederskontext och samtidigt aldrig fått chansen att ta del av ett annat sätt att leva.

En intervjuad personal på DV beskriver detta såhär:

Min uppfattning är att ungdomarna [med intellektuell funktionsnedsättning] själva inte upplever det som heder eller som skam. Det är en norm. Det är något de vill, de har fått lära sig att de ska gifta sig eller vad det nu männe vara. Det är som det är. Det är inte våld. Det är som det är. Kraven som finns eller förväntningarna som finns, eller det som sker, sker.

Bristen på ett annat sammanhang att förhålla sig till, kombinerat med normen om att rätta sig i ledet och finna sig i det som förväntas i en hederskontext, gör det onekligen svårt för målgruppen att ta sig ur en våldsutsatt situation. Flera intervjupersoner talar om att det är oerhört svårt för brukare i dessa sammanhang att överhuvudtaget göra motstånd mot den som manipulerar, utövar påtryckningar, förtrycker eller utövar våld mot dem. Det kan vara helt uteslutet att exempelvis "göra uppror mot sina föräldrar", som en LSS-handläggare uttrycker det. Man kan inte "säga ifrån på samma sätt" som personer utan en intellektuell funktionsnedsättning, tillägger LSS-handläggaren. I de fall där en brukare dessutom har mycket svåra fysiska kommunikationssvårigheter blir det i princip omöjligt för brukaren att göra annat än det som dikteras av föräldrarna, menar en LSS-handläggare.

Ytterligare en försvårande faktor i sammanhanget är den inneboende *beroendeställningen* till ens omsorgsgivare. En LSS-handläggare beskriver detta i termer av att personer med

intellektuell funktionsnedsättning "redan på väldigt många sätt är i andra människors våld" jämfört med personer utan intellektuell funktionsnedsättning. Denna beroendeställning fördjupas när brukarens eventuella personliga assistent, ledsagare, god man eller liknande är en familjemedlem. I avsnitt *Stärkt beroendeställning vid anhöriganställningar* beskrivs detta närmare.

När en brukare varken har en god man, personlig assistent, ledsagare eller något annat stöd utifrån, så lämnas personen i fråga helt i händerna på familjen. Insynen från myndigheter blir minimal, om inte helt obefintlig. En intervjuad personal på DV beskriver hur hon möter kvinnor vars enda kontakt med andra personer utanför hemmet är personerna på DV. Dessa kvinnor är helt "bundna till sina familjer". Intervjupersonen tillägger att kvinnorna i denna situation åker raka vägen hem efter DV. Väl hemma väntar i många fall, utöver maken, även föräldrar och syskon.

INTELLEKTUELL FUNKTIONSNEDSÄTTNING – EN SKAM FÖR FAMILJEN

Inom den hedersrelaterade värdegrunden är en intellektuell funktionsnedsättning förknippad med skam och tabu. Detta hänger samman med okunskap om själva funktionsnedsättningen.

Bland de intervjuade yrkesverksamma finns erfarenheter av att föräldrar till brukare vägrat acceptera sitt barns funktionsnedsättning. Okunskapen kan vara kopplat till både okunskap och skam, resonerar de intervjuade. Detta skapar en ond spiral där brukarens intressen kommer i kläm, exempelvis att få ansöka om adekvata LSS-insatser.

En intervjuad LSS-handläggare upplever att det kan kännas som "en stor katastrof för föräldrarna att acceptera" att deras barn har en intellektuell funktionsnedsättning. En följd av detta kan vara att funktionsnedsättningen mörkas och den berörda individen avskärmats helt, dels från det offentliga, dels från det sociala livet. I andra fall kan förnekandet gå så långt "att de [föräldrarna] till varje pris ska driva igenom att deras barn verkligen ska jobba, istället för att kanske få gå på en daglig verksamhet", menar samma LSS-handläggare.

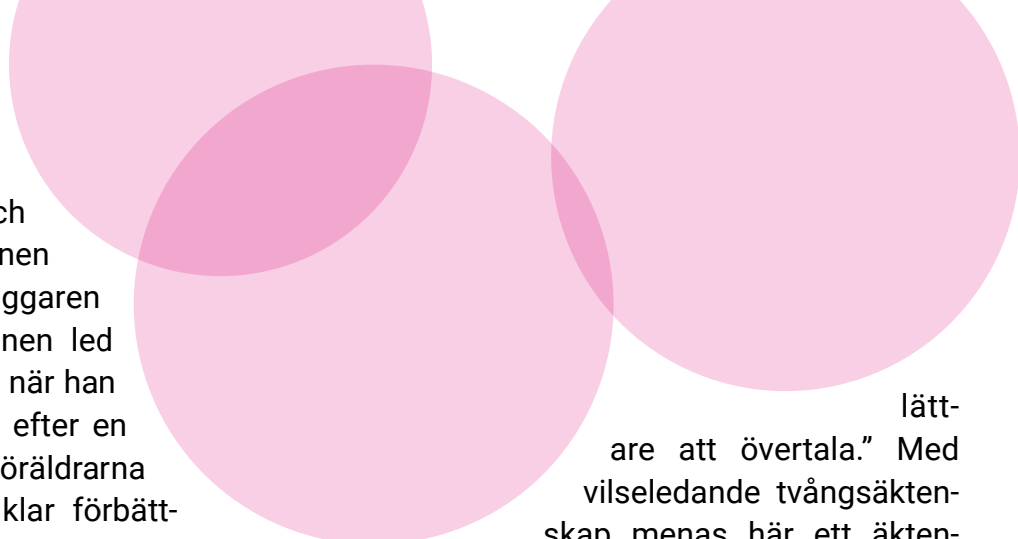
Flera yrkesverksamma har erfarenhet av familjer som anser att en "lösning" på att ha ett barn med en funktionsnedsättning är att gifta bort (det vuxna) barnet, för att barnet sedan ska betraktas som "normalt" i andras ögon. En LSS-handläggare menar att dessa föräldrars svårighet att acceptera sitt barns funktionsnedsättning samt de påtryckningar som utövas mot barnet kan handla om "en önskan att vara som alla andra". Inom en hederskontext kan alltså skammen över att ha ett barn med en intellektuell funktionsnedsättning vara så påtaglig att man istället för att tillgodose sitt barns särskilda behov pressar barnet till att leva ett liv "som alla andra".

En intervjuad personal på DV menar att "föräldrarna säger inte det rent ut" att deras barn har en intellektuell funktionsnedsättning. Man menar att det kan gå så långt att det blir ett hinder för myndigheter att sätta in rätt insatser för personer med behov av stöd. En LSS-handläggare berättar om ett ärende som involverade ett syskonpar – en bror och en syster. Båda var myndiga. LSS-handläggaren beskriver att föräldrarna var "väldigt, väldigt kontrollerande". Det gick så pass långt att föräldrarna till slut "skickade iväg dottern till hemlandet för att gifta bort henne". Det var ett ganska invecklat ärende med två

unga vuxna som hade omfattande behov av insatser från kommunen. En stor del av problematiken i kontakten med familjen bestod i att "föräldrarna inte accepterade att de här personerna [dottern och sonen] hade funktionsnedsättningar", berättar handläggaren. Föräldrarna hade svårt att förstå sina barns särskilda behov i och med att de förnekade barnens funktionsnedsättningar. LSS-handläggaren fortsätter att beskriva omständigheterna kring ärendet såhär:

Det blev svårt att utföra insatserna eftersom föräldrarna motsatte sig allting hela tiden. Och vi på kommunen hade gång på gång försökt få till en förvaltare för de här två personerna, just för att vi ansåg att de for illa på grund av att föräldrarna var så kontrollerande och... ja, motsatte sig deras bästa helt enkelt, eller hur man ska uttrycka det. Och vi fick till en förvaltare till sist, men det dröjde så pass långt att de här föräldrarna hann då skicka hem dottern till hemlandet. Och efter det är det ingen som har hört något mer av henne. Så där vet vi inte hur det gick. Och när det gällde killen då så hann förvaltaren bli tillförordnad och hann då flytta på den här personen till ett annat boende. Föräldrarna fick inte reda på adressen. Och sen ordnade de med att föräldrarna inte skulle kunna ha tillgång till pass. Jag minns att man fick upprätta en del säkerhetsrutiner med personalen på boendet för att inte föräldrarna skulle kunna komma och bara hämta killen också och skicka iväg honom utanför landet.

Här beskriver LSS-handläggaren hur viktigt det är att ordna med en förvaltare i tid. För dottern i den här aktuella familjen gick det inte tillräckligt fort, men däremot hann

man ordna med flytt och skyddat boende för sonen i familjen. LSS-handläggaren berättar vidare att sonen led av självskadebeteende när han kom till boendet. Men efter en tid utan kontakt med föräldrarna såg man "en väldigt klar förbättring". Genom att kapa banden med föräldrarna kunde sonen förbättra sitt hälsotillstånd, menar intervjupersonen.

TVÅNGSÄKTENSKAP OCH VILSELEDNING TILL TVÅNGSÄKTENSKAP

I detta avsnitt går vi närmare in på det tema som var dominerande i intervjumaterialet när det gäller utsatthet för HRV bland personer med intellektuell funktionsnedsättning. Temat är utsatthet eller risk att utsättas för ett tvångsäktenskap eller vilseledning till tvångsäktenskap.

De intervjuade yrkesverksamma vittnar om brukare som befunnit sig i olika faser i processen att ingå äktenskap som de själva inte har valt. Det finns berättelser om både män och kvinnor med intellektuell funktionsnedsättning som gifts bort under omständigheter med mer eller mindre uttalade inslag av tvång. Ibland kan det handla om brukare som har sagt "ja" till att ingå ett äktenskap utan ha förstått vad hon/han har sagt "ja" till.

När en av de intervjuade LSS-handläggarna fick frågan om vad hon tror skiljer personer med intellektuell funktionsnedsättning, som lever i en hederskontext, från personer utan intellektuell funktionsnedsättning svarade hon följande: "Att personer med intellektuell funktionsnedsättning är lättare att vilseleda,

lättare att övertala." Med vilseledande tvångsäktenskap menas här ett äktenskap med mer eller mindre inslag av ett uttalat tvång där personen med intellektuell funktionsnedsättning inte till fullo har förstått innebörden av giftermålet och äktenskapet som institution. Även om personen ifråga har gett sitt medgivande genom att aktivt säga "ja" eller genom att inte göra motstånd mot att ingå äktenskap, så handlar dessa äktenskap om utnyttjande av personernas oförmåga att omhänderta sitt eget bästa. Detta i ett läge då personen dessutom befinner sig i en beroendeställning till den/de som utövar påtryckningarna. I lagtext kallas detta för utnyttjande av en persons *utsatta belägenhet*.³⁰ Detta vittnar i princip samtliga intervjuade yrkesverksamma om.

Den egna viljan, så som man föreställer sig den hos vuxna personer bland gemene man, är inte tillämpbar på samma sätt hos personer med intellektuell funktionsnedsättning. Därför talas det snarare om vilseledande, övertygande och manipulerande samtal i samband med att personer med intellektuell funktionsnedsättning gifts bort. Genom att lägga samtalsfokus på konkreta saker och framhäva allt som är positivt laddat kring själva bröllopfesten, t.ex. presenterna, bröllopstårtan och brudklänningen, så behöver familjen/föräldrarna kanske inte *tvunga* personen till att ingå äktenskap. En intervjuad personal på DV beskriver att för kvinnliga brukare som befinner sig i den här

30 Se vidare lagen mot äktenskapstvång och vilseledning till tvångsäktenskap (Lag 2014:381), vilken har beskrivits i inledningskapitlet.

situationen "handlar [det] mer om att man är jätteglad över att man ska gifta sig". För dessa kvinnor har det räckt med att skifta fokus från själva äktenskapet som sådant för att istället framhäva det som förknippas med glädje. På så sätt har familjen/föräldrarna lyckats få fram ett "ja" till giftermålet, utan att personen i fråga har förstått innebörden av det hon/han har gått med på.

En annan intervjuad personal på DV beskriver sin erfarenhet av brukare som vilseletts in i äktenskap på följande vis:

Då har det varit det här att man lockar med fest, fina kläder, smink, fina håruppsättningar, rolig och trevlig fest. Det är det man lockar med, och lite "bling bling" och glitter. För det tycker de här tjejerna och kvinnorna om mycket. (...) Man förstår inte vad ett bröllop är. Ett bröllop är ju något man ser på film eller TV. Det är ju två människor som älskar varandra. Och det är lyckligt och det är fint. (...) Men man talar inte om vad det innebär att vara gift. Att det innebär att jag måste ha sex med min man. Det innebär att jag förmodligen blir gravid. Det innebär att jag förmodligen ska föda ett barn. Alltså därför menar jag att man vilseleder. Man ljuger inte, man vilseleder tjejerna. För man talar inte om för dem, utan man lockar med festen. (...) Jättekul, jätteroligt [tycker tjejerna], för det blir ju normaliseringen, återgår jag till igen: "Systrar är gifta och jag ska också få en man."

Ytterligare en intervjuad personal på DV beskriver situationen kring en kvinnlig brukare som gifte sig efter föräldrarnas önskemål. Brukaren beskrev händelsen efteråt inför intervjupersonen i samband med att hon visade bilder på sig själv i brudklänning:

I och med att man inte vet vad man ska förvänta sig, man har inga referenser, så när någon säger "nu ska du gifta dig" så tänker man att "nu är det dags". Hon [brukaren] beskriver ju att "det är konstigt, pinsamt, man känner inte varandra, men man var jättefin". "Ja, du var jättefin, vilken fin klänning." Det skär lite i hjärtat.

Personalen förklarar här hur avsaknaden av referenser och av ett normsystem att förhålla sig till, att inte förstå förväntningar och att vara helt främmande inför rätten att själv få bestämma över sitt liv, leder till att personen i fråga utan motstånd accepterar att ingå ett äktenskap som inte är självvalt. Personalen i citatet ovan säger att brukaren tyckte det var "konstigt, pinsamt" och att hon inte kände sin man. Dessutom menar personalen att brukaren inte förstod att hon blev bortgift. Däremot kände hon sig "jättefin" i sin bröllopsklänning. Fokus hamnar därmed på något konkret och positivt laddat, istället för förståelsen av konsekvenserna av att ha ingått ett äktenskap.

En försvårande faktor i nyss beskrivna fall var att den nyblivne mannen – en släkting från utlandet som brukaren aldrig träffat tidigare – inte verkade känna till brukarens funktionsnedsättning innan giftermålet. Detta hör också ihop med att brukaren själv inte pratade om sig själv i termer av att ha en intellektuell funktionsnedsättning. Vid ett tillfälle frågade den intervjuade personalen den kvinnliga brukaren huruvida hennes nya man visste om att hon har en funktionsnedsättning, varpå brukaren "blev nästan förnärad" av frågan, menar personalen. Personalen berättar vidare "att det blir mer bråk, kaos, handgripligheter, problem" mellan brukaren och mannen, eftersom han ju har "förväntningar på henne att hon ska tvätta,

laga mat, diska och städa, skaffa barn och du vet..." Men när han upptäcker att hon har en intellektuell funktionsnedsättning, uppstår ovan beskrivna problem i äktenskapet.

En annan intervjuad yrkesverksam beskriver den icke-självvalda situationen att vara vilseledd in i ett äktenskap som "förödande för det psykiska välmåendet".

Vilseledning i detta sammanhang kan också handla om att personer med intellektuell funktionsnedsättning tolkar sitt villkorade handlingsutrymme som att man har ett fritt val. En personal på DV beskriver hur en kvinnlig brukare svarade på frågan om huruvida hon får gifta sig med vem hon vill:

"Ja" svarade hon, varpå jag frågar om hon får gifta sig med en svensk: "Nej!" "Får du gifta dig med en kristen?" Då himlar hon med ögonen och bara: "Nej, vad tokig du är!" Det visar sig att det måste vara en man från samma religion som familjen har utsett. Men då får hon gifta sig med vem hon vill. Men i hennes värld så gifter hon sig med... Det finns inte ens på kartan att hon skulle komma på tanken att gifta sig med en islänning: "Är du helt galen?!"

Giftermålet som medel för att uppnå målet "normalitet"

Förutom fokuset på saker som inslag under bröllopsdagen så kan det även handla om att ha ett (vilseledande) samtal om hur äktenskapet kommer göra personen i fråga, som har en intellektuell funktionsnedsättning, "normal". Detta talar flera intervjupersoner om utifrån sina erfarenheter i möten med brukare. En LSS-handläggare säger att: "Det kan vara snack om att 'om du gifter dig så kan du bli normal'." Ett sådant samtal kan leda till "att man märker att någonting är

konstigt med en själv och så vill man bara bli normal", tillägger LSS-handläggaren.

Denna eftersträvansvärda "normalitet" är en föreställning vars konturer definieras av den hederskulturella värdegrunden. Inom denna hederslogik där personer med intellektuell funktionsnedsättning betraktas som en belastning för familjen – eller rentav en skamfläck – ligger det nära till hands att vilja ta till åtgärder för att uppnå statusen som en "normal" familj. Att gifta sig och bilda familj är en av de mest fundamentala beståndsdelarna i en hederskontext. Personer med intellektuell funktionsnedsättning är inte en grupp som undantas denna förväntan.

Denna äktenskapsplikt verkar till och med vara så pass stark att även när en person med intellektuell funktionsnedsättning förlorar sin make/maka eller skiljer sig, så kan hon/han tvingas ingå ett nytt äktenskap. Detta för att återupprätta "normaliteten". En intervjuad personal på DV beskriver fallet med en kvinnlig brukare vars föräldrar tyckte att "hon måste absolut gifta om sig" efter att det första äktenskapet hade avbrutits. Intervjupersonen berättar vidare:

Hon [brukaren] kunde ju inte leva ensam. Det var ju helt otänkbart. Så att, de [föräldrarna] arrangerade ett nytt giftermål för henne. Och det var bara så att hon skulle göra det. Det var helt naturligt att hon skulle ingå i det. (...) Vi träffade ju henne efteråt. (...) Det lät väl mer som att hon bara accepterade att det skulle vara så. Hon kunde inte leva ensam och hon måste.

Det fanns inget alternativ för brukaren, enligt hennes föräldrar och således henne själv. Hon bara fann sig i det som krävdes av henne. Att leva ensam var inget alternativ.

En annan intervjuad personal på DV beskriver att unga kvinnor hon möter som kommer från familjer med hedersnormer berättar att familjerna önskar att "kvinnorna var normalstörda". För att uppnå "normalitet gifter man bort dem", menar intervjupersonen, så att "familjen ska vara som de andra familjerna". Intervjupersonen erfar också att denna föreställning spiller över på de kvinnliga brukarna som är aktuella för bortgifte. Kvinnor som har varit på väg att giftas bort "har varit väldigt sprattliga och glada inför det", berättar intervjupersonen. Hon tillägger: "För de här [kvinnorna] handlar det hela tiden om normalisering; man vill vara som alla andra." Genom att ha blivit matade med vad som väntar på bröllopsdagen, med allt vad bröllopfesten innebär, så gläds kvinnorna åt att "vara huvudperson för en dag".

En intressant aspekt i denna strävan efter "normalitet" har att göra med vilken grad av intellektuell funktionsnedsättning individen har, menar några intervjupersoner. Detta får konsekvenser för hur sannolikt det är att ett giftermål blir aktuellt som medel för att uppnå "normalitet". Individer som ligger på en alltför "låg nivå, intellektuellt", kanske inte blir aktuella för ett giftermål, berättar en intervjuad personal på DV. En LSS-handläggare, som är inne på samma spår, berättar följande, vid frågan om vad som är särskilt karakteristiskt med utsatthet för HRV bland brukare:

Det beror nog lite på funktionsnivån, om de har lite lättare funktionsnedsättning eller om de har större nedsättning. Jag tror att om de har lite lättare nedsättningar så tänker man att det här är en person som man kan träna upp till att kunna sköta ett hushåll och att den kan ha ett äktenskap. Sen har man dem som är lite medelmåttiga eller lite mer grava nedsättningar. De kanske man tar hand mer som ett barn hela livet.

Intervjupersonen ovan menar härmed att det framför allt handlar om individer som har en "lättare" funktionsnedsättning som kan bli föremål för ett äktenskap. Men detta rör förmodligen endast kvinnliga brukare, eftersom intervjupersonen tar upp ansvaret för att "sköta ett hushåll". Ett sådant ansvar läggs i regel på kvinnor i en hederskontext, och inte på männen.

Att uppnå "normalitet" inom en hederskontext handlar också om att upprätthålla normen om den "riktiga mannen", som en intervjuperson uttryckte det. För att vara en "riktig man" är man tvungen att gifta sig i en heterosexuell relation. Exempelvis kan det handla om gravt funktionshindrade män, som varken kan kommunicera verbalt eller röra sig fysiskt, som blivit bortgifta med kvinnor som de aldrig träffat.

I ett ärende, som en LSS-handläggare berättat om, var planeringen och genomförandet av giftermålet av deras gravt, till intellektet och det fysiska, funktionsnedsatta son inte ens något föräldrarna försökte dölja. Föräldrarna pratade snarare helt öppet om planeringen av att "hämta hit" en kvinna från deras hemland för att gifta bort sonen med henne. Sonen skulle då bli väl omhändertagen av sin blivande fru, enligt föräldrarna.

Det kan tilläggas att det inte framkommit några vittnesmål bland de yrkesverksamma där det handlat om en svårt funktionsnedsatt kvinna som blivit bortgift med en man. Intervjumaterialet talar därmed för att det finns en intressant skillnad utifrån kön när det handlar om svårare funktionsnedsättningar och bortgifte, där män med svår funktionsnedsättning utsätts men inte kvinnor med samma omfattande stödbehov. Detta kan botten i att kvinnor i en hederskontext förväntas ha en omhändertagande roll, snarare än mannen, inom ett äktenskap.

Gifta bort personer med intellektuell funktionsnedsättning med personer i utlandet

Brukarna som har blivit föremål för bortgifte har, enligt de yrkesverksamma, uteslutande gifts bort med personer som inte har bott i Sverige. Det har i de allra flesta fallen handlat om att brukare gifts bort med kvinnor eller män från föräldrarnas ursprungsländer. I många fall handlar det om att brukarna har gifts bort med en kusin som bott i föräldrarnas ursprungsland och som har fått komma till Sverige efter att ha ingått äktenskap med brukaren.

En manlig brukare fick se sin blivande fru, som mamman hade valt ut, på ett foto för första gången. Personalen på DV berättar att brukaren var "okej" med att mamman hade valt ut en fru till honom. Han var till och med glad. När personalen frågade om han visste vem kvinnan var svarade han: "Mamma vet". Han tyckte att det räckte och nöjde sig med det.

Kvinnan var en kusin till brukaren. Men äktenskapet höll inte länge alls. Personalen berättar att brukaren "mådde väldigt dåligt" och "de skilde sig efter en månad". Det skulle visa sig att kvinnan som kom från utlandet upptäckte att brukaren i fråga hade en intellektuell funktionsnedsättning först efter att de hade gift sig. "Och då backade hon, hon ville inte", säger personalen och fortsätter berätta följande:

Vi märkte också mycket på jobbet att han inte mådde så bra. Han kunde inte koncentrera sig. Det var fruktansvärt. Han berättade hela tiden om och om igen. (...) Hon [frun] var en dålig kvinna [menade han]. Hon förstod inte honom.

Men efter skilsmässan med denna kvinna giftes den manlige brukaren bort en andra

gång, berättar personalen. Det fanns inget alternativ att han skulle få välja ett annat liv, som han själv hade valt. Personalen menar att "det är så det fungerar, hans kultur, (...) och så ser livet ut". Personalen fortsätter:

Det är ju otänkbart för honom att ha en flickvän. Han skulle ju inte kunna ha, som jag ser det. Han skulle ju inte kunna ha en svensk flickvän, kanske också med något sorts funktionshinder. Det skulle aldrig accepteras, (...) från familjens sida, nej. Jag tror inte det finns i hans tankar heller att han skulle kunna ha det. Och kanske lära känna någon som han trivs med och se hur... Det tror jag inte. Utan, man blir bortgift. (...) Mamma ordnar saken.

I den här brukarens fall var det mamman som var drivande. Enligt personalens berättelse infann sig brukaren i det som mamman bestämde åt honom. Att gifta sig, när och med vem, är något som brukaren i det här fallet helt lämnade åt sin mamma att bestämma över. Som personalen uttrycker det så var det inget tänkbart alternativ för honom att gå en annan väg, t.ex. att bli kär i någon och inleda ett förhållande baserat på förälskelse. Normen att gifta sig är så inrotad att det inte finns en tanke på att frångå den, menar man.

Men det kan också handla om att man är rädd för sina föräldrar, berättar en annan personal. I ett fall med en kvinnlig brukare var rädslan för att göra något fel inför föräldrarna så stark, att brukaren var rädd att avslöja vad hon hade ätit. Föräldrarna ville att hon skulle "tänka på hälsan". Denna kvinnliga brukare hade tidigare frågat sina föräldrar om hon fick ha en pojkvän, vilket hon "absolut inte" fick. Brukaren blev alltmer frustrerad över att inte få göra sådant som andra kamrater

fick göra. Hon hade börjat ifrågasätta detta, berättar personalen. Men hon blev alltmer rädd för att konfrontera föräldrarna. Ett "nej" från föräldrarna var inte kompromissbart, menar personalen. Att trotsa sina föräldrar genom att leva ett "dubbelliv", exempelvis genom att hålla en pojkvän hemlig, är inte heller något alternativ för en person med intellektuell funktionsnedsättning, enligt personalen. Förmågan att kunna hantera ett sådant "dubbelliv" utan att bli påkommen, är för komplext för målgruppen, menar man.

Utsatthet för sexuellt våld inom ett tvångsäktenskap

Att uttrycka sig tydligt under ett vanligt samtal kan vara nog så utmanande för personer med intellektuell funktionsnedsättning. För personer som befinner sig i en hederskontext, och som har blivit bortgift och dessutom inte känner till sina individuella rättigheter, är det svårt att förstå vilken situation man har hamnat i. En fråga som dyker upp i samband med dessa diskussioner med de intervjuade är brukarnas sårbarhet att utsättas för sexuellt våld efter att de har ingått äktenskap mot sin vilja. Man frågar sig hur troligt det kan tänkas vara att en person i denna situation säger ifrån när det inte känns rätt, och när det kanske till och med blir våldsamt. Att utsättas för sexuellt våld i det nya (tvångs)äktenskapet är nog väldigt vanligt, menar flera intervjuade.

Däremot kan det vara svårt för den drabbade att förstå vad hon (för det handlar uteslutande om kvinnliga brukare som utsatts för sexuellt våld enligt intervjupersonerna) har blivit utsatt för. En intervjuad DV-personal berättar om en kvinnlig brukare som "med jämna mellanrum åker till Qatar" och slutligen kommer tillbaka med en man som hon har gift sig med. Vid frågan om det går att

säga om kvinnan blivit gift mot sin vilja eller inte, säger intervjupersonen följande:

Nja, inte mot sin vilja. Det är ju det här som är dilemmat. Utan, det är ju det här med den skräckblandade förtjusningen. För den här tjejen åker ner, kommer tillbaka och visar film, jättefint. Tjejerna här [på DV] blir ju... de går igång, det smittar. Hon bor ihop med sin man, berättar att det gör jätteont när hon har sex. Hon beskriver i princip våldtäkter, på något sätt. Hon beskriver att det gör ont och att han är våldsam... Det är jättejobbigt och så där. Och kär tycker hon att hon är. Preventivmedel visste hon inte ens vad det var. Det fanns inte på kartan.

"Dilemmat" som personalen ovan pratar om handlar just om att brukaren själv inte kan avgöra vad som sker mot eller enligt hennes egen vilja. Att tro sig vara kär verkar kunna legitimera våldet. Brukaren själv talar ju inte i termer av att ha blivit utsatt för våld. Enligt intervjupersonen verkar hon inte ha förstått innebörden av att någon har bestämt åt henne att hon ska gifta sig med en man som hon själv inte har valt. Hon har dessutom inte förstått att hon kan behöva skydda sig mot en oönskad graviditet.

Hon har sannolikt inte heller förstått att det hon utsätts för är "våldtäkt", som intervju-personen uttrycker det.

En annan intervjuad personal på DV berättar att hon möter kvinnliga brukare som inte verkar ha grundläggande kunskaper om sex och samlevnad. Inför ett stundande giftermål saknar de förståelse för vad som komma skall:

Man vet inte vad som händer direkt efter bröllopet. Man vet inte att det innebär att man ska ha sex med sin man. Utan, det har ju vi från daglig verksamhet försökt förklara, när de har varit livrädda. (...) Man är rädd för att ha sex, det gör ont, man vet inte varför. Man förstår inte att man kan bli gravid och alla följer på det.

Oförståelsen kring giftermålet och de förväntningar som följer, skapar rädsla hos dessa kvinnor som personalen möter. Vid ett senare skede under intervjun talar samma personal som ovan om sin syn på de berättelser hon får ta del av i sitt arbete:

Ja, det har ju varit när man har kommit hit till daglig verksamhet och gråtit då för att mannen ville ha sex och det gjorde ont och personen då har blivit livrädd, och inte vågar prata med anhöriga om det, sina upplevelser och känslor. (...) För det handlar ju, i mitt sätt att se det, så handlar det ju faktiskt om våldtäkter, då när man inte förstår och när det gör ont, och man säger "nej", men det är ändå fullbordat. Jag ser det som en våldtäkt.

Här ser vi ytterligare en personal på DV som tolkar berättelser om brukare som berättat om sitt samliv med en man de inte har valt själva som exempel på våldtäkt.

KONSEKVENSER AV OKUNSKAP KRING SEX OCH SAMLEVNAD

Berättelserna om brukares bristande förståelse för innebörden av äktenskapet är förknippat med brukarnas bristande kunskaper om sex och samlevnad, menar intervju-personerna. Exempelvis kan det handla om okunskapen hos kvinnliga brukare om att en kvinna kan bli gravid av att ha oskyddat sex.

En intervjuad personal på DV beskriver hur det uppdagades att en kvinnlig brukare var gravid, utan att brukaren själv hade någon aning om det:

En annan tjej blir gravid, hon bor på en gruppbostad. Vi går flera månader och tittar på henne och tycker att hon lägger på sig. Vi frågar henne och hon bara skrattar och har ingen aning. Till slut så tar en kollega tag i det här och går till mödravården. Då är hon i vecka arton eller tjugo. Gruppboستaden har ingenting märkt. När vi upptäcker att någon är gravid som bor i en gruppbostad så trampar man varandra på tårna och det kan bli känsligt. Så det här faller inte väl, yrkesgrupper emellan. Så den här tjejen hade väl fyra tänkbara pappor tror jag. Det var kontantkort och mobiltelefoner och hon hade förnamn [på männen] knappt. Den tjejen får sitt barn bortadopterat vid födseln.

För brukaren i citatet ovan slutade det hela med att hon var tvungen att adoptera bort sitt barn vid födseln, vilket också ytterligare en intervjuad personal har erfarenhet av bland sina brukare. Det upplevs som problematiskt för personalen när en brukares graviditet blir känd så sent så som det beskrivs i citatet ovan.

För att förhindra graviditeter hos kvinnliga brukare har man ibland ordnat med preventivmedel, enligt flera intervjupersoner. Det kan vara av typen p-plåster eller p-piller. I dessa fall har det handlat om att sätta in preventivmedel utan att brukaren själv förstått innebörden av det, menar intervjupersonerna. En LSS-handläggare berättar att hon känner till "flera unga tjejer med lindrig utvecklingsstörning som har haft preventivmedel i armen, där föräldrarna har valt att sätta in en sådan bara för att förhindra graviditet". För kvinnor med intellektuell funktionsnedsättning i en hederskontext handlar det om att andra kontrollerar kvinnornas sexualitet. Det handlar om att begränsa den, eller att "tygla" den som en LSS-handläggare uttryckte det. Exempelvis genom att låta bli att informera om hur en graviditet kan uppkomma eller att inte informera om kvinnans rätt till sin egen kropp.

Flera av de intervjuade yrkesverksamma vittnar om att behovet av ökade kunskaper om sex, preventivmedel och risker för graviditet är mycket stort. Något annat som betonas av de yrkesverksamma är att ökad information till brukare kring dessa ämnen är ett sätt att förbättra situationen. Detta är dock inte helt lätt, enligt de intervjuade.

En intervjuperson berättar om hur pass svårt det har varit att få deltagare att närvara vid workshopstillfällena som handlar om sexualitet. Särskilt svårt har det varit att behålla "unga män med bakgrund i Mellanöstern" som deltagare. Dessa unga män "har kommit på ett workshoptillfälle, men sen aldrig har kommit tillbaka". Intervjupersonen fortsätter:

Och det vet vi inte om det beror på förväntningar från familjen, att de inte tycker att det är bra att de snackar sex, eller om det beror på att de [unga männen] inte vill. Det har hänt flera gånger. Och det känns som att det finns ett kulturellt mönster där.

Intervjupersonen ovan berättar om svårigheten att upplysa personer som kan tänkas leva i en hederskontext, om sex och samlevnad. Det kan finnas ett "kulturellt mönster" i det, menar man, i att inte vilja förknippas med sammanhang där det talas öppet om sexualitet. Detta i sin tur fördjupar problematiken med att inte kunna tillgodogöra sig kunskaper om sex.

ATT UPPRÄTTHÅLLA DEN HETEROSEXUELLA NORMEN

Utöver heterosexuellt bortgifte i syfte att uppnå "normalitet" inom den hedersrelaterade kontexten, har vi tagit del av berättelser om andra metoder. Dessa metoder syftar till, likt bortgifte, att uppnå "normalitet" vad gäller barn med intellektuell funktionsnedsättning.

Ett exempel som sticker ut i sammanhanget handlar om en ung man med intellektuell funktionsnedsättning som inte accepterades som homosexuell av sina föräldrar.

En LSS-handläggare som hade hand om detta ärende berättar följande:

Den här killen hade något påbrå från Mellanöstern i alla fall, och genomgick ett könsbyte faktiskt. För enligt hans kultur då, av vad han sa, så var han tvungen och välja vad han ville vara. Ja. Och därför skulle han genomgå ett könsbyte. Och när jag frågade om han hade kontakt med sin familj så sa han "ja, lite sporadiskt, inte så jättemycket, mest via nätet". Och han hade i alla fall valt att flytta till [staden] för att vara mer anonym och så. (...) Han var född som pojke. Och var homosexuell egentligen. Ja. Född som pojke. Homosexuell. Men valde att bli tjej bara för att kunna vara med killar. (...) Familjen tyckte att "vi accepterar dig, men då får du välja om du ska bli en tjej. Om du ska vara med killar får du bli en tjej".

Denna unge man utsattes alltså för så pass mycket påtryckningar från sin familj som inte accepterade att han var homosexuell, att han till slut genomgick ett "könsbyte". För hans familj var det mer acceptabelt att sonen bytte kön, än att låta sonen leva ett liv tillsammans med en man. Detta visar på hur stark den heterosexuella normen är inom den hederskulturella kontexten. Homosexualitet var under inga omständigheter acceptabelt inom den familjen som LSS-handläggaren ovan talade om. Med andra ord ska en man in denna kontext vara heterosexuell, annars kan han inte fortsätta leva som en man. Ett könsbyte till en kvinna – genom att endast ha relation med män – är i det här sammanhanget mer acceptabelt och därmed "lösningen" på hur familjen fortsatt kan upprätthålla den heterosexuella normen. Och därmed också bevara sin heder, utifrån den

hedersrelaterade värdegrundens tolkning.

EN PARADOXAL SYN PÅ SEXUALITETEN HOS PERSONER MED INTELLEKTUELL FUNKTIONSNEDSÄTTNING

I en hederskontext är som bekant personer med intellektuell funktionsnedsättning inte undantagna från att förväntas gifta sig. Bortgifte kan snarare vara extra angeläget i dessa fall, eftersom det inom hederskontexten kan ses som den enda utvägen till att uppnå "normalitet" om man gifter sig. Med detta tillkommer en förväntan om ett sexuellt samliv mellan de gifta makarna. Dessutom förväntas det produceras barn inom äktenskapet. Därför blir det intressant att fråga sig hur man egentligen talar om sexualitet gällande personer med intellektuell funktionsnedsättning. Gör det någon skillnad när det handlar om en hederskontext?

När det kommer till den generella synen på sexualiteten hos personer med intellektuell funktionsnedsättning, som inte lever i en hederskontext, så framträder en motsägelsefull bild. Å ena sidan talar man bland de intervjuade om att personer med intellektuell funktionsnedsättning inte betraktas som sexuella varelser, såsom befolkningen i övrigt. Snarare "blir [dem] sedda och betraktade utifrån sin funktionsnedsättning i första hand" och på så sätt blir de även "avkönade", som en LSS-handläggare uttryckte det. Här gör man ingen skillnad mellan män och kvinnor. Varken kvinnor eller män med intellektuell funktionsnedsättning anses, utifrån denna synvinkel, ha en sexualitet eller en sexualdrift. "Så därför tar man inte ens upp ämnet", menar en intervjuperson. En annan LSS-handläggare beskriver på liknande sätt att sexualitet för personer med intellektuell funktionsnedsättning är "obefintligt". Hon

fortsätter: "Det är ingen som pratar om det någonsin, deras sexualitet. Det är liksom som att allting i deras liv kretsar kring funktionsnedsättningen."

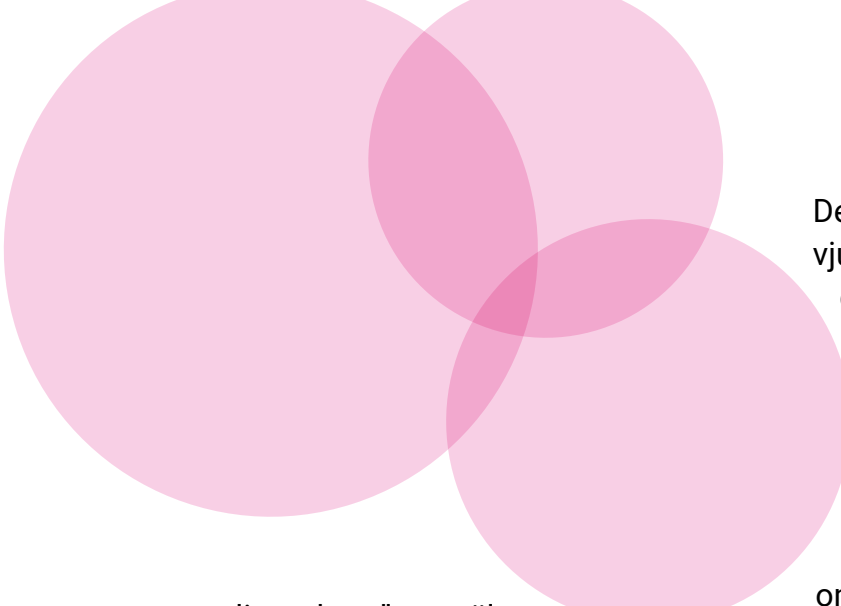
Å andra sidan, talar man om att personer med intellektuell funktionsnedsättning kan ses som *översexuella*, istället för *asexuella* som beskrivits ovan. I det här sammanhanget talas det om att sexualiteten "måste tyglas", och att sexualdriften hos personer med intellektuell funktionsnedsättning är "något onormalt". Här handlar det om ett "utåtagerande sexuell beteende", enligt en LSS-handläggare. Det är när det sexuella beteendet går ut över någon i omgivningen som det plötsligt blir ett problem med att personer med intellektuell funktionsnedsättning har en sexualdrift. I övrigt, när det inte hörs eller syns på något sätt, så betraktas dessa personer som *asexuella* och "avkönade".

På ett sätt kan man kanske tolka detta som att sexualiteten inte ges ett erkännande när det handlar om sexualitet för den enskildes skull. Däremot när det blir känt att en person med intellektuell funktionsnedsättning har ett aktivt sexuell liv, betraktas det som problem. När det gäller män kan det handla om att vara utåtagerande på så vis att man "har händer innanför byxorna" eller "närmar

sig tjejer". Detta kan till och med betraktas som "normalt" bland omgivningen, menar en LSS-handläggare.

När det däremot handlar om kvinnor talas det om att deras sexualitet måste "tyglas". Kvinnans sexualitet blir, i synnerhet i en hederskontext, något för andra i omgivningen att kontrollera, begränsa och dölja. Ibland, menar samma LSS-handläggare, kan kontrollen och begränsningen av kvinnans

sexualitet ha "en välmenande mening i grunden, men att det blir fel ändå". LSS-handläggaren menar att det kan finnas en rädsla hos familjen och omgivningen över att en kvinna med intellektuell funktionsnedsättning kan komma att utsättas för sexuellt våld, och därför kan man ta till åtgärder för att "skydda" henne. Det förekommer att föräldrar i samarbete med sjukvården ser till att kvinnan äter p-piller eller får en p-spruta, själv ovetandes om dess syfte. Detta med anledning av en oro för att kvinnan med intellektuell funktionsnedsättning ska "råka" bli gravid, till följd av bristande förståelse för konsekvenserna av sexuellt umgänge.

I en hederskontext blir denna paradox annorlunda. Baserat på de yrkesverksammans intervjuer framträder en bild av att både kvinnor och män är kapabla att bli föremål för giftermål och utgör potentiella föräldrar. Kvinnor med intellektuell funktionsnedsättning betraktas som kapabla att bli mödrar, och män ses som förmögna att ta hand om en fru och göra henne gravid. Däremot ges kvinnor inte äganderätten till sin egen sexualitet. Framför allt är det kvinnors sexualitet som kontrolleras och begränsas. Dock vittnar de intervjuade om både kvinnor och män som utsätts för påtryckningar att vilseledas eller tvingas in i ett äktenskap som de själva inte initierat. Och därmed tvingats in i ett sexuellt samliv utan att själva ha valt det.

Den gemensamma hållningen bland intervjupersonerna är att kvinnor drabbas hårdare av det sexuella våldet samt att deras handlingsutrymme inskränks i större utsträckning än männens. Trots detta så menar flertalet intervjuade att den intellektuella funktionsnedsättningen är överordnad betydelsen av kön i sammanhanget. Således har det mindre betydelse om det är en kvinna eller en man med intellektuell funktionsnedsättning när det kommer till giftermål och självbestämmande. En LSS-handläggare beskriver det såhär: "Oavsett man eller kvinna... alltså, så länge intellektuell svårighet finns så finns det här att de [brukarna] inte förstår problematiken." Risken för att utsättas för påtryckningar, vilseledning och bli fräntagen rätten till självbestämmande är likvärdiga bland könen, menar man. Därmed inte sagt att män och kvinnor drabbas på samma sätt. Kvinnors ställning i en hederskontext är mycket mindre fördelaktig än männens – så även för individer med intellektuell funktionsnedsättning.

STÄRKT BEROENDE-STÄLLNING VID ANHÖRIG-ANSTÄLLNINGAR

Ett återkommande tema i intervjumaterialet är bristen på insyn i brukarnas liv. Detta, menar de intervjuade, är mer besvärligt i ärenden där brukarnas anhöriga är anställda i syfte att ge stöd åt brukaren. För brukare vars anhöriga är anställda som personlig assistent, god man och/eller någon annan funktion i syfte att ombesörja brukarens behov och intressen, blir det ytterligare en svårighet att skapa sig ett fritt handlingsutrymme om brukaren lever i en hederskontext. De intervjuade gav många exempel på försvårande omständigheter, ibland med förödande konsekvenser, i ärenden där

anhöriga varit anställda som omsorgsgivare för brukare som lever i en hederskontext. En intervjuperson beskriver komplexiteten kring anhöriganställningar såhär:

Det är svårt att få till det bra. (...) Dels är det svårt, just det här med insynen som jag pratade om, att det är så svårt att kontrollera att något utförs rätt med brukarens bästa i fokus. Det är så otroligt svårt. Just för att också anhöriga oftast talar för brukaren. Alltså att brukaren själv inte får tillfälle att säga sin mening. Och kanske när den får tillfälle så känner den att den inte vågar för att den anhöriga är med. Nu tänker jag på de fallen då jag känner att det kanske är dåligt att anhöriga är anställda. Sen finns det ju bra exempel så klart också. (...) Oftast skulle jag säga, det är fler gånger det finns en oro kring att det kanske inte är det bästa att anhöriga är anställda än när det funkar bra, faktiskt. (...) Just för att jag tänker i kontakt med habilitering och sånt också att om man har anhöriga som inte har en förståelse för vad det innebär att ha en intellektuell funktionsnedsättning. Så, då arbetar man kanske inte med habiliteringen. Man arbetar inte med hjälpmedel för att förbättra brukarens situation. Utan, man tänker bara att "nämen jag känner mitt barn bäst eller... jag vet hur man ska göra". Så därför gör man ingen förbättring så att det kan utvecklas. Det är så synd att se, när man kanske har jobbat jättemycket på utveckling i skolan, och sen så i hemmet så vet man att, det sker ingenting.

Citatet ovan fångar upp flera aspekter som de yrkesverksamma pekar på som problematiska vad gäller anhöriganställningar. Det handlar exempelvis om att brukaren inte

tillåts komma till tals eller "vågar" säga sin åsikt när den anhörige, i egenskap av både anställd och familjemedlem, sitter bredvid. Som handläggare har man i det läget mycket svårt att avgöra vad som är riktigt eller inte, eftersom brukaren inte fritt kan säga sin mening, kanske på grund av rädsla för att drabbas av repressalier av den anhörige.

En LSS-handläggare uttrycker liknande erfarenheter när det gäller möten där anhöriga, som samtidigt är anställda, sitter med brukaren: "De [brukarna] blir väldigt tysta för att de inte vill säga något fel." Ytterligare en LSS-handläggare menar att, exempelvis en förälder som är god man, kan vara så styrande i brukarens liv och hindra brukaren från att föra sin egen talan så pass att föräldern "styr deras tankar". Detta är att likställa med "psykiskt våld", menar intervjupersonen.

Andra omständigheter som kan bidra till en utsatt situation för brukaren när anhöriga är anställda i någon form är, som en LSS-handläggare beskriver det, att "de [brukarna] litar på personerna [anhöriga] väldigt mycket, och kanske inte förstår att det inte alltid är för deras skull som allting sker". Man tillägger att även om handläggaren misstänker att brukaren blir utnyttjad på något sätt av en anhörig som är anställd som personlig assistent exempelvis, så är det ju "svårt att veta om de själva känner av att de är utnyttjade, eller om det bara är vi [handläggare] som känner av att de är utnyttjade".

En annan LSS-handläggare understryker att dessa personer med intellektuell funktionsnedsättning saknar förmågan att utvärdera sin egen situation. Att exempelvis kunna resonera sig fram till huruvida den anhöriges handlingar är menat för brukarens bästa, eller om det är ett rent utnyttjande. Detta kan ju betraktas som ett slags "lidande" i

sig, menar man. Beroendeställningen till ens anhöriga som per automatik följer av själva funktionsnedsättningen fördjupas därmed av att ens anhöriga också är anställda. Att anhöriga "sitter på flera poster samtidigt" upplevs av de intervjuade som särskilt bekymmersamt i det här sammanhanget.

Ytterligare anledning till att man bland de intervjuade anser att en förälder kan vara olämplig som anställd till sitt eget barn är att risken finns att föräldern kan ha "svårt att se att ens barn förändras", som en personal på DV uttrycker det. Att vara förälder och samtidigt god man till sitt barn kan göra det svårt att avgöra vad barnet/brukaren har för behov sett över tid, menar man. Personalen menar att föräldrar kan ha svårt att se "att barnet förändras, det åldras, det kanske får andra behov, funktionshindret kanske förändras", vilket föräldern kanske inte uppfattar på samma sätt en utomstående, menar man. Som förälder kanske bilden av ens barn

"konserveras" och "man vill se sitt barn som det var kanske för fem, tio år sedan", menar personalen. Att inte kunna gå ur sin roll som förälder kan leda till att den anställde anhöriga missar att tillgodose brukaren dess rätt till en annan typ av boende om ett sådant behov uppstår. Det kan också handla om rätten till andra aktiviteter och stödinsatser i takt med brukarens personliga utveckling och/eller åldrande. Detta, menar personalen, är värst för brukare som lever i en hederskontext, eftersom "det är så mycket inblandat". Hon fortsätter: "Det är kultur och det är heder och det är skam och det får du inte göra och det här får du göra." Att leva i en sådan kontext hindrar anhöriga som är anställda att se "personen som personen är" i och med att "det är andra som påverkar så mycket". Med andra ord, i en hederskontext där anhöriga är anställda som omsorgsgivare, kommer inte individens behov i första hand. Istället måste hänsyn främst tas till värnandet om familjens heder.

En annan problematik som de yrkesverkamma lyfter i anslutning till diskussionen om bristen på insyn och beroendeställning till anhöriga vid anhöriganställningar, är att man anser att anhöriga "förminskar" brukarnas "förmågor". En LSS-handläggare menar att "anhöriga oftast säger att allting är sämre än vad det är" och att anhöriga "tar ifrån [brukaren dess] förmågor". LSS-handläggaren ger vidare exempel på att föräldrar som varit anhöriganställda suttit på möten tillsammans med brukaren och sagt att deras barn "inte kan någonting". Man ger inte barnet (brukaren) en chans att få komma till tals, utan man "trycker ner" personen, menar LSS-handläggaren.

Bland de intervjuade LSS-handläggarna finns erfarenheter av att anhöriga som varit anställda som personliga assistenter, gode

män, ledsagare eller förvaltare har frångått sitt uppdrag att utgå från brukarens behov. När en förälder samtidigt är anställd har man "egna intressen och låter de intressena komma före vad som är bäst för brukaren", menar en LSS-handläggare. Det talas om en "krock" mellan föräldrars intressen och brukarens behov "när man tar in sin familjemedlemsroll i den professionella rollen", menar en LSS-handläggare. Hon ger ett exempel på detta:

Då var det en vuxen kvinna som hade en intellektuell funktionsnedsättning. Hon hade ledsagarservice. Och den som utförde ledsagningen var hennes mamma. Sen framkom det till oss att det som de gjorde på de här ledsagningstimmarna var att besöka mammans vänner. (...) Och då diskuterade vi mycket kring, utgår man från hennes bästa då, brukarens bästa? Vill hon besöka sin mammas vänner? Det skulle ju inte en annan ledsagare göra, utan det är någonting som mamman gör för att hon är mamma, inte för att hon är ledsagare.

Här hamnade mammans intresse av att besöka sina vänner under de timmar som skulle ha ägnats åt att omhänderta brukarens, d.v.s. hennes barns, intressen före. LSS-handläggaren fortsätter sedan att resonera kring ytterligare intressekonflikter som uppstår som följd av att anhöriga är anställda: "Eftersom anhöriga är anställda så blir det också en inkomst för anhöriga." I fall där anhöriga begärt fler timmar för ledsagning eller assistans har det uppstått frågetecken kring anledningen till det ökade behovet av flera timmar. Som handläggare frågar man sig följande: "Finns det verkligen ett större hjälpbehov nu eller är det bara att det ska bli en större inkomst för de anhöriga?"

En annan LSS-handläggare, som menade att anhöriganställningar leder till att "väldigt många olika intressen kan hamna i kollision", lyfter just frågan kring familjens försörjning:

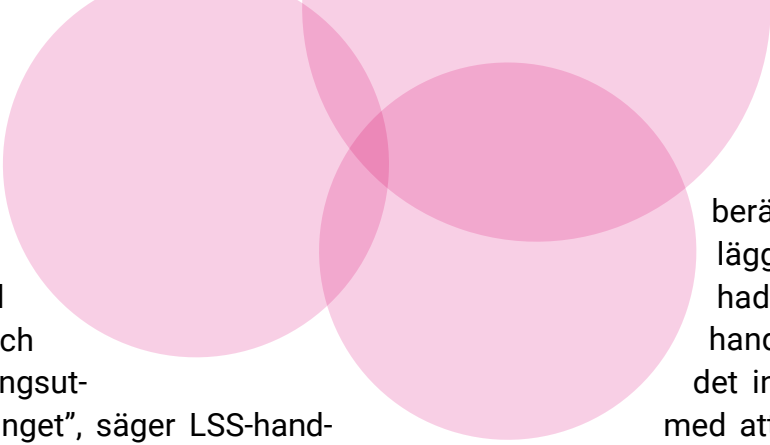
Alltså när man tillåter anhöriganställningar, då blir det ju så att det finns folk i familjen som faktiskt kanske försörjer sig på att utföra en insats åt en person. Och då blir det ju på en gång problematiskt, för då kan det bli så att en person som egentligen kanske skulle ha behövt ett boende, men då kanske föräldrarna inte vill det för att systemen är anställda som assistent och familjens ekonomi är beroende av den inkomsten.

Dessa problem är förvisso inte unika för familjer i en hederskontext. Däremot menar man att möjligheten för att LSS-handläggare eller personal på DV ska få insyn i en brukares begränsade liv, till följd av hedersnormer, blir nästintill omöjlig när anhöriga samtidigt är anställda som personliga assistenter, ledsagare, god man eller liknande.

Nedan följer en beskrivning av ett ärende som handlar om denna problematik.

När en mamma styrde över assistenterna

En LSS-handläggare beskriver ett ärende med en kvinnlig brukare som hade levt under en hotfull och utsatt situation. Brukaren blev placerad på ett skyddat boende för att komma bort från familjen och få en chans att "börja på ny kula", som intervjupersonen beskrev det. Nu lever brukaren med skyddad identitet och det finns ett "besöksförbud" mot hennes familj. Intervjupersonen beskriver att brukaren har fått omfattande hjälp från samhället.

Denna unga kvinnliga brukare var mycket begränsad av sin familj. "Och det här med handlingsutrymmet, det fanns inget", säger LSS-handläggaren. Brukaren hindrades exempelvis från att delta på DV och levde ett "väldigt, väldigt inskränkt" liv. Hon tvingades slutligen in i ett äktenskap med en man som inte bodde i Sverige och som var en kusin till brukaren. Situationen var så illa, menar LSS-handläggaren, att familjen till och med "styrde över assistenterna". En av kvinnans personliga assistenter var hennes bror. LSS-handläggaren berättar vidare om omständigheterna kring brukaren:

I det här fallet var det mamman som drev på det här med hedern. Så det var från en kvinna till kvinna. Och [mamman] hade även då vänt mycket assistenterna på sin sida, att vara stöttande i det här att begränsa handlingsutrymmet. Ja, "varför åka till [ett badhus i staden] och bada? Varför ska hon dit?" Så, det var mycket att aktiviteterna blev bara mindre och mindre. (...) Men att sätta in den här brodern [det var] för att sätta in en fot och ett öra i hemmet för att se vad hon gör.

Det var alltså mamman som var styrande i detta, enligt citatet ovan. Genom att anställa brodern som personlig assistent kunde familjen/mamman hålla bättre koll på den unga kvinnan. Påtryckningarna från mamman var så pass starka att övriga personliga assistenter var "stöttande" i begränsningen av kvinnans liv.

När brukarens svåra situation så småningom uppenbarades för myndigheterna så valde man att "byta ut hela assistansbolaget",

berättar LSS-handläggaren. Brukaren hade beskrivit för handläggaren att det inte skulle räcka med att säga upp brodern utan "hon beskrev någonstans en känsla av otrygghet med de andra [assistenterna] också". Därför "byttes assistansbolaget ut helt och hållet". Ytterligare åtgärd som sattes in för att tillvarata brukarens intressen var att sätta in en förvaltare som kunde fatta besluten istället för familjen. Brukaren hamnade slutligen på ett skyddat boende. Hon är numera skild från sin man som hon hade gifts bort med. LSS-handläggaren understryker att mannen inte var "hotfull mot henne" eller på något sätt utövade "våld direkt mot henne". Hon tillägger: "Utan, det var familjen som utövade det."

UTMANINGAR OCH ÖNSKEMÅL OM FÖRBÄTTRINGAR I YRKESROLLEN

Inledningsvis i detta kapitel redogjordes för hur kunskapsläget ser ut bland de yrkesverkamma vad gäller HRV generellt och HRV bland personer med intellektuell funktionsnedsättning specifikt. Både enkätundersökningen och intervjuerna med de yrkesverkamma visade på en låg andel bland de tillfrågade som har genomgått en utbildning med fokus på HRV. Dessutom saknas handlingsplaner på de flesta arbetsplatser. Därmed är beredskapen att hantera HRV-ärenden mycket begränsad.

Under intervjuerna talade samtliga intervjupersoner om det stora behovet av kunskapshöjning i frågor som rör HRV. Kunskapshöjningen önskas inte bara på den egna arbetsplatsen, utan i kommunen och

samhället i stort. Många pekar på avsaknaden av rutiner, handlingsplaner och systematik i att hantera fall av hedersproblematik bland brukarna. Dessutom innebär bristen på kunskap i ämnet HRV att det är mycket svårt att identifiera problem hos brukarna och därmed upptäcka och sätta in hjälpinsatser i ett tidigt skede. En av intervjupersonerna ger exempel på hur bristen på kunskap i HRV-frågor vid ett fall ledde till att en personal på DV föreslår att en brukare genomgår en "oskuldskontroll" för att lösa en situation som uppstått. Det man ville förhindra var att kvinnans blivande man skulle få reda på att hon inte var oskuld. Detta skulle göras genom att öppna upp möjligheten för en rekonstruktion av "mödomshinnan".

Bland DV-personalen kan utmaningarna i hanteringen av HRV-fall, men även andra fall med inslag av hot och våld, också handla om en ren säkerhetsfråga. En intervjuperson

beskriver sin oro på arbetsplatsen där det saknas säkerhetsrutiner helt och hållet. Hon beskriver ett fall med en kvinnlig deltagare som bodde på ett skyddat boende på grund av hot och våld från sin man. Denna kvinna kommer dagligen till den DV där intervjupersonen arbetar. En dag dyker deltagarens man upp på DV. Intervjupersonen beskriver att situationen som uppstår känns hotfull. Personalen får då "använda de här klassiska icke-informativa som-inte-står-på-pappret-metoderna" för att avstyra hotet från mannen. "Mycket handlar om att vi räddar upp situationer", fortsätter intervjupersonen. Hon talar vidare om att det beror på att det inte finns några som helst säkerhetsrutiner på arbetsplatsen. För att skydda den utsatta kvinnan får personalen gömma undan henne i lokalen i väntan på att mannen går iväg. "Det är sådant som vi måste improvisera, vi har inga nödutgångar", säger intervjupersonen. Hon fortsätter:

Jag menar att, inom socialtjänsten har du en reception där du inte kommer igenom systemet. Sitter du i ett besöksrum har du dörrar. Så fort du är klient inom socialtjänsten så har du överfalls-larm. Det finns fysiska blockgränser med dörrar. Vi har inte det. Vem som helst kan komma rätt in på kontoret här. Vi har inga säkerhetsåtgärder.

Intervjupersonen talar här om skillnaden i personalsäkerhet mellan hennes arbetsplats och det hon menar är en mer skyddad socialtjänst. Avsaknaden av säkerhetsåtgärder, rutiner och handlingsplaner gör att arbetet som bedrivs på DV får "improviseras". Som personal får man ha mycket fantasi när det gäller att rädda upp situationer, menar intervjupersonen. Det har gått så långt vid ett antal tillfällen att intervjupersonen känt en oro för sin egen säkerhet.

Oron för den egna säkerheten, i kombination med en utbredd okunskap i HRV-frågor bland personalen, resulterar i att personalen blir "rädda att ta tag i saker". Man är rädd för att göra fel. Istället får man "gå på känn". Flera intervjupersoner, både bland LSS-handläggarna och personalen på DV, understryker behovet av kunskap i hedersfrågor för att kunna bemöta och stötta brukare som misstänks vara drabbade av hedersproblematik på ett adekvat sätt. Dessutom menar flera att kunskapen är avgörande för att man "ska våga agera". Bristen på kunskap leder till en handlingsförklaring hos personalen. En intervjuperson beskriver det akuta behovet av kunskap så här:

Vi behöver mycket kunskap. Vi behöver lära oss om hur det ser ut. Vi behöver lära oss att se saker. Vi kanske ser, vi kanske har det framför ögonen, men vi ser inte vissa saker, för att vi inte vet vad vi ska titta efter.

Ovanstående citat ger en sammanfattande bild över samtliga intervjuade yrkesverksamma erfarenheter från sina respektive arbetsplatser. Kunskapsbristen kring HRV-frågor på ett generellt plan är utbredd. Men när det gäller specifikt personer med intellektuell funktionsnedsättning som lever i hederskontext upplevs kunskapsbristen vara total.

Det som intervjupersonerna framför allt efterfrågade var en kunskapshöjning i att förstå mekanismerna bakom och riskfaktorer förknippade med det hedersrelaterade våldet. De yrkesverksamma vill bli bättre på att kunna se mönster och att kunna identifiera utsatthet för HRV bland brukare. Flera intervjupersoner talar om en önskan om att lära sig "vad man ska vara uppmärksam på" och kunna se "varningssignaler" tidigt för att på så sätt erbjuda brukaren rätt sorts hjälp och stöd. En LSS-handläggare menar att det största problemet i detta avseende är att utsattheten bland brukare "inte

uppmärksammas” på arbetsplatsen.

Vidare handlar det mycket om att informationen om en brukares utsatthet inte kommer till LSS-handläggarens kännedom av olika anledningar. En annan LSS-handläggare beskriver utmaningen i arbetet med att upptäcka brukarens utsatthet på följande vis: ”Vårt arbete är att ha helikopterseende över personens liv”, vilket ju är en enormt svår uppgift när man dessutom har begränsat med tid till personliga möten med brukaren, menar hon.

Det framkom en viss skillnad mellan LSS-handläggarna och DV-personalen gällande upplevelsen av att bemöta brukare och att hantera ärenden där brukare missänkts vara utsatta för HRV. LSS-handläggarna efterlyser mer tid till personliga möten med brukare, för att kunna göra bättre bedömningar och ta beslut baserade på större faktaunderlag. Personal på DV upplever istället att de saknar befogenhet att göra något annat än att bara finnas som stöd för brukarna. Personalen, som har mycket mer tid med brukarna jämfört med LSS-handläggarna, upplever en slags låsning i att kunna agera när något sker. En intervjuad bland DV-personalen beskriver det så här: ”Vi får ju inte gå in och styra med hela handen.” Deras roll är snarare att stötta och ge råd efter bästa förmåga. Detta är förvisso väldigt uppskattat, men det upplevs ofta som otillräckligt från personalens sida.

En intervjuad ur personalen säger att det endast är när brukaren själv beskriver en situation som hon/han inte vill vara med om, som personalen kan gripa in: ”När man tydligt säger att man inte vill, ’jag vill inte det här’, när det är ett tydligt ’inte’ kopplat till det hela,” det är då de kan ingripa. Om inte personalen får indikationer på att brukaren själv

motsätter sig ett giftermål eller att ha sex med sin nyblivne man som kvinnan inte känner, då kan man inte göra så mycket, menar denna intervjuperson. Är det så att brukaren ”börjar prata om det här giftermålet med ett leende, även om det är skräckblandad förtjusning, nyfikenhet, awkward, då kan vi egentligen bara ligga och surfa bredvid i den mån vi kan”. Det personalen däremot kan göra är att ge råd och upplysa om sex och samlevnad:

Vi ger dom råd, pratar mycket om vad det innebär med ett äktenskap. Vi pratar väldigt mycket sexualitet, att det ska vara bekvämt, att man inte ska göra något mot sin vilja, att det inte är lagligt att... Vi försöker gå den vägen att vi hela tiden ger råd. Och det här pratar vi med dem som både är uppe i ett äktenskap, som är på väg och dem som kanske inte riktigt är framme. Men vi pratar mycket och öppet om de här frågorna på enheten.

Mycket av arbetet på DV handlar om att som personal ”skapa allianser med dem [brukarna]”, menar en intervjuad personal. För brukare som lever under stark kontroll och är utsatta för våld och förtryck fungerar DV många gånger som en ”fristad”. Här kan brukarna finna gemenskap hos varandra och dela med sig av sina erfarenheter, menar intervjupersonerna.

Under intervjuerna med de yrkesverksamma ställdes frågor kring vilka förbättringar som skulle vara till gagn för de hedersvåldsutsatta brukarna. Sammantaget efterfrågade intervjupersonerna, förutom kompetenshöjning överlag inom professionen, även satsningar på det förebyggande arbetet. Detta viktiga arbete önskas ske i tätt samarbete med brukarna, särskilt inom DV.

7. Enkätundersökning bland deltagare på daglig verksamhet

I detta kapitel presenteras resultaten från enkätundersökningen med deltagare på daglig verksamhet (DV). Enkäten som deltagarna på DV har fått svara på innehåller långt fler frågor än det som kommer att presenteras härnäst. De frågor som har valts ut för redovisning här är frågor som har visat sig vara relevanta för att belysa förekomst och karaktär av utsatthet för inskränkningar, förtryck och våld, vilka kan härledas till att leva i en hederskontext (så som den har beskrivits i tidigare avsnitt i rapporten).

En av de mest centrala frågorna inom ramen för projektet i stort är risken eller erfarenheten av att utsättas för tvångsäktenskap. Därför presenteras resultaten kring frågan "Vem bestämmer vem du ska gifta dig med?" mer ingående än övriga frågor.

Först presenteras en tabell över undersökningsgrupperna (*Tabell 2*), följt av tabeller, diagram och beskrivningar över de mest betydelsefulla resultaten med anknytning till i första hand frågor som har relevans för projektets övergripande syfte och mål.

TABELL 2. Undersökningsgrupper deltagare på daglig verksamhet. Antal (n). Andel (%). N=45.

KÖN (n=45)	Antal	Andel %
Kvinna	21	47
Man	23	51
Annat	1 ³¹	2
STAD (n=45)	Antal	Andel %
Storstad	25	55
Större stad	12	27
Medelstor stad	8	18
BOENDEFORM (n=45)	Antal	Andel %
Tillsammans med en eller två föräldrar	22	49
Egen lägenhet	14	31
Gruppboende	4	9
Sambo	5	11

31 Vid frågan om kön fanns även svarsalternativet "jag svarar här istället". Av de totalt 45 personerna som har svarat på deltagarenkäten svarar en person det senare. I de analyser som presenteras utifrån könsfördelningen mellan kvinnor och män är denna persons svar uteslutna.

CIVILSTÅND (n=45)	Antal	Andel %
Är ej/har ej varit förlovad/gift	31	69
Är/har varit förlovad/gift	14	31
FÖDELSELAND (n=44)	Antal	Andel %
Sverige	33	75
Annat land	11 ³²	25
FÖRÄLDRARS FÖDELSELAND (n=45)	Antal	Andel %
Båda föräldrarna födda i Norden	22 ³³	49
En/båda föräldrarna födda utanför Norden	23 ³⁴	51
FÖRÄLDRARS SYSSELSÄTTNING (n=40)	Antal	Andel %
Ingen förälder arbetar	13	32
Minst en förälder arbetar	27	68
FAMILJENS RELIGIÖSA TILLHÖRIGHET (n=44)	Antal	Andel %
Ingen religion	15	34
Kristendom	15	34
Islam	11	25
Annan/Flera religioner	3	7
FÖRÄLDRARS RELIGIOSITET (n=40)	Antal	Andel %
Ingen religion	15	38
Lite troende	9	22
Ganska troende	6	15
Mycket troende	10	25

INSKRÄNKNINGAR I SAMBO-, KÄRLEKS- OCH SEXUELLA RELATIONER – JÄMFÖRELSE UTIFRÅN KÖN

För att undersöka i vilken utsträckning personer med intellektuell funktionsnedsättning är begränsade i sitt handlingsutrymme

har följande frågor ställts i enkäten.

- *Får du bo tillsammans med vem du vill?*
- *Får du vara ihop med någon för dina föräldrar?*
- *Har dina föräldrar sagt att du inte får ha flickvän/pojkvän?*
- *Tycker din mamma eller pappa att du måste förlova dig eller gifta dig?*

32 Av dessa personer är endast en person född i ett annat nordiskt land. Övriga är födda i länder inom Östeuropa, Östafrika eller Mellanöstern.

33 De allra flesta i denna grupp har föräldrar födda i Sverige. Enstaka personer har föräldrar födda i Finland.

34 Av dessa 23 personer har fem angett att de har en eller båda föräldrarna födda i Östeuropa, medan 18 personer har angett att en eller båda föräldrarna är födda utanför Europa i regioner som Östafrika, Mellanöstern, Sydostasien och Sydamerika.

- *Får du ha sex för dina föräldrar?*
- *Är du rädd för att dina föräldrar ska bli arga om du har sex med någon?*

Dessa frågor har bedömts som viktiga för att identifiera hedersrelaterade begränsningar utifrån det som beskrivits i det teoretiska ramverket (se *Kapitel 2*). DV-deltagarnas svar redovisas i tabellform (se *Tabell 3*).

Majoriteten av DV-deltagarna i studien (64 %) svarar att det är de själva som bestämmer vem de ska bo tillsammans med (se *Fråga 1, Tabell 3*). Det kan tilläggas att 9 % anger att de inte vet om de får det eller inte. Däremot anger 28 % av kvinnorna respektive 26 % av männen att de inte får bo tillsammans med vem de vill. Det finns inga signifikanta könsskillnader i frågan om samboförhållanden. Samma resultat, d.v.s. att det inte råder statistiskt signifikanta skillnader mellan kvinnor och män, gäller även övriga frågor listade i *Tabell 3*.

Även om vi ser ett tydligt könsmönster i frågor som handlar om kärleks- och sexuella relationer (se *Fråga 2–6, Tabell 3*), där kvinnor i något större utsträckning än män anger att de är begränsade, så är inte detta statistiskt signifikant.

När det gäller frågorna som mäter ett eventuellt förbud mot föräktenskapliga kärleksförhållanden (se *Fråga 2–3, Tabell 3*), svarar 17 % av männen att de har sådana inskränkningar. Den första frågan, "Får du vara ihop med någon för dina föräldrar?", är ställd på en mer abstrakt nivå och har haft svarsalternativen "ja", "nej" och "vet ej". Här svarar 30 % av kvinnorna att de inte får det, medan 10 % angett "vet ej". Den andra frågan, "Har dina föräldrar sagt att du inte får ha flickvän/pojkvän?" är ställt på ett mer

konkret sätt. Här efterfrågas ett uttalat kärleksförbud från föräldrarna. Till denna fråga fanns bara svarsalternativen "ja" och "nej". En relativt mindre andel kvinnor (25 %) svarar att föräldrarna har uttalat ett kärleksförbud. Detta innebär att utöver de som uttryckligen har hört från sina föräldrar att de inte får ha en kärleksrelation, finns det personer som är osäkra på om de får inleda en relation eller inte. Detta trots att ett förbud inte är direkt uttalat. En förklaring till detta kan vara att ett kärleksförbud inom en hederskontext kan vara något outtalat från föräldrarnas sida, men att man ändå känner på sig att det är förbjudet. Förbudet kan upplevas som självklart utifrån hur familjen förhåller sig till frågor kring kärlek, sex och giftermål.

Fler kvinnor (45 %) än män (26 %) svarar att de inte får ha sex för sina föräldrar (se *Fråga 5, Tabell 3*). Samma mönster gäller frågan om man tror att föräldrarna kommer att bli arga om man har sex (se *Fråga 6, Tabell 3*). Här svarar 33 % av kvinnorna respektive 22 % av männen att de är rädda för det. Vi ser en tendens till att en större andel kvinnor upplever inskränkningar jämfört med männen. Men denna skillnad är inte statistiskt signifikant.

Tabell 3. Inskränkningar i sambo-, kärleks- och sexuella relationer. Samband med kön. Antal (n). Andel (%). N=45

	JA (%)	NEJ (%)	VET EJ (%)	p ³
Fråga 1. Får du bo tillsammans med vem du vill? (n=44)				
Kvinnor	62	28	10	n.s.
Män	65	26	9	
Totalt	64	27	9	
Fråga 2. Får du vara ihop med någon för dina föräldrar? (n=43)				
Kvinnor	60	30	10	n.s.
Män	74	17	9	
Totalt	67	23	9	
Fråga 3. Har dina föräldrar sagt att du inte får ha flick-/pojkvän? (n=43)				
Kvinnor	25	75		n.s.
Män	17	83		
Totalt	21	79		
Fråga 4. Tycker din mamma eller pappa att du måste förlova dig eller gifta dig? (n=44)				
Kvinnor	24	67	9	n.s.
Män	30	61	8	
Totalt	27	64	9	
Fråga 5. Får du ha sex för dina föräldrar? (n=43)				
Kvinnor	55	45	5	n.s.
Män	65	26	9	
Totalt	60	33	7	
Fråga 6. Är du rädd för att dina föräldrar ska bli arga om du har sex med någon? (n=44)				
Kvinnor	33	67		n.s.
Män	22	78		
Totalt	27	73		
Summering av inskränkningar i sambo-, kärleks- och sexuella relationer. (n=42)				
	Inga inskränkningar	Inskränkningar ¹	Omfattande inskränkningar ²	
Kvinnor	26	37	37	n.s.
Män	39	26	35	
Totalt	33	31	36	

¹ Individer som har en till två inskränkningar. ² Individer som har minst tre inskränkningar. ³ Analyser har testats med χ^2 -test. *** p < 0,001, ** p < 0,01, * p < 0,05, n.s. = ej signifikans.

Vad gäller frågan om förväntningar från föräldrarna om förlovning eller giftermål, d.v.s. en upplevd äktenskapsplikt, svarar en större andel män (30 %) jämfört med kvinnor (24 %) att de har en sådan förväntning (se *Fråga 4, Tabell 3*).

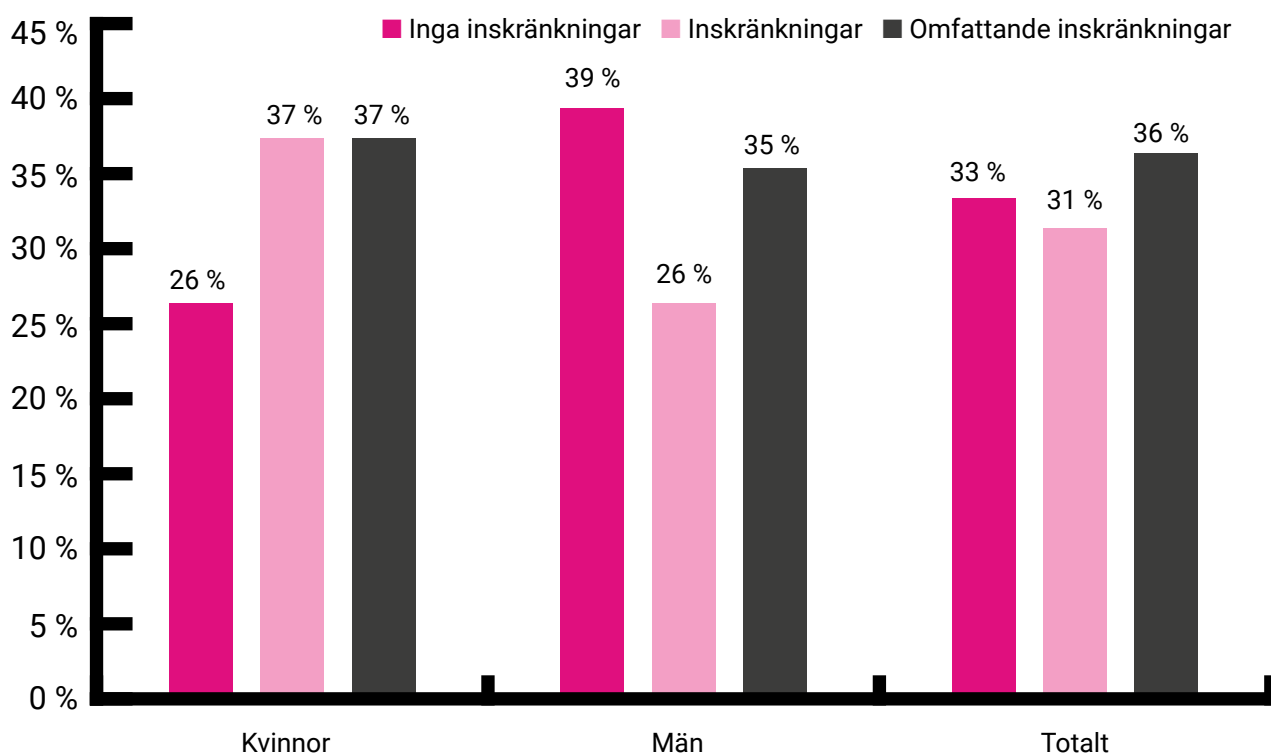
Summering av sambandet mellan inskränkningar och kön

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att när det gäller inskränkningar i sambo-, kärleks- och sexuella relationer visar resultatet i vår enkätundersökning inga statistiskt signifikanta skillnader mellan kvinnor och män. Det betyder att vi utifrån ett statistiskt signifikant mått inte kan säga att kvinnorna i aktuell studie är mer utsatta för dessa inskränkningar jämfört med männen, eller det omvända. Det vi kan konstatera är att dessa former av inskränkningar förekommer bland både kvinnor och män.

Totalt har 36 % i enkätstudien *omfattande inskränkningar* (d.v.s. har minst tre av sex inskränkningar som belysts i *Tabell 3*) gällande sexuella relationer, kärleksrelationer och/eller samboförhållanden (se *Figur 13* samt nederst i *Tabell 3*). Viktigt att notera är att frågan om huruvida individen själv väljer sin framtida make/maka inte är medräknad i *Tabell 3*. Denna fråga behandlas separat längre fram i texten. Detta för att statistiska analyser ska kunna göras separat kring risken att utsättas för tvångsäktenskap i förhållande till nyss uppräknade inskränkningar.

Män med intellektuell funktionsnedsättning som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck har inte uppmärksammats alls tidigare. Enkätresultaten visar att utsatthet för inskränkningar i frågor om den vuxne individens frihet att ingå kärleksrelationer, att äga sin egen sexualitet samt att kunna avgöra själv vem man vill bo tillsammans med, är stor bland såväl kvinnor som män.

FIGUR 13. Summering av DV-deltagarnas (n=42) inskränkningar i sambo-, kärleks- och sexuella relationer, utifrån kön (%).

INSKRÄNKNINGAR I SAMBO-, KÄRLEKS- OCH SEXUELLA RELATIONER – JÄMFÖRELSE UTIFRÅN FÖRÄLDRARS FÖDELSELAND

När frågor kring sambo-, kärleks- och sexuella relationer undersöks utifrån föräldrars födelseland uppvisar resultaten statistiskt signifikanta skillnader mellan grupperna. Skillnaden finns mellan gruppen bestående av individer med *föräldrar födda i Norden* och gruppen individer som har *föräldrar födda utanför Norden* (se *Tabell 4*).

Att vi ser signifikanta skillnader mellan grupperna, uppdelat efter föräldrars födelseland, är inget överraskande resultat i sig. Det är snarare en bekräftelse på att samma mönster som vi har sett i andra studier kring utsatthet för HRV återfinns bland vuxna personer med intellektuell funktionsnedsättning. Det är vidare en bekräftelse på att individer med intellektuell funktionsnedsättning inom en hederskontext inte är undantagna från normer kring förbud mot föräktenskapliga kärleks- och sexuella relationer samt begränsningar i att få bo med vem man vill.

I *Tabell 4* ser vi att 39 % bland individer med föräldrar födda utanför Norden anger att de inte får vara ihop med någon för sina föräldrar (se *Fråga 2, Tabell 4*). Motsvarande andel för individer med föräldrar födda i Norden är 5 %. Vi ser också att en större andel (13 %) bland individer med utomnordiskt födda föräldrar är osäkra, d.v.s. svarat "vet ej" på frågan, att jämföra med svaren från individer med nordiskt födda föräldrar (5 %).

På frågan om det finns ett uttalat förbud mot kärleksförhållanden är skillnaderna ännu

större (se *Fråga 3, Tabell 4*). Här anger 41 % bland individer med utomnordiskt födda föräldrar att de har ett sådant uttalat förbud. Ingen individ med föräldrar födda i Norden har svarat att de har ett sådant uttalat förbud. Detta visar på ett mycket starkt samband mellan de som har utomnordiskt födda föräldrar och ett uttalat kärleksförbud.

Summering av sambandet mellan inskränkningar och föräldrars födelseland

Nederst i *Tabell 4* samt i *Figur 14* sammanställs resultaten från ovan beskrivna frågor utifrån sambandet med DV-deltagarnas föräldrars födelseland. Till skillnad från analysen i föregående avsnitt kring sambandet med kön, framträder här ett tydligt mönster som är statistiskt signifikant. Det innebär med andra ord, att individer med föräldrar födda utanför Norden löper större risk att drabbas av nämnda inskränkningar, jämfört med individer vars föräldrar är födda i Norden.

Vid en närmare titt på *Figur 14* kan vi utläsa att nästan hälften (48 %) av individerna med föräldrar födda i Norden inte har några inskränkningar alls. Motsvarande siffra bland de som har utomnordiskt födda föräldrar är 18 %.

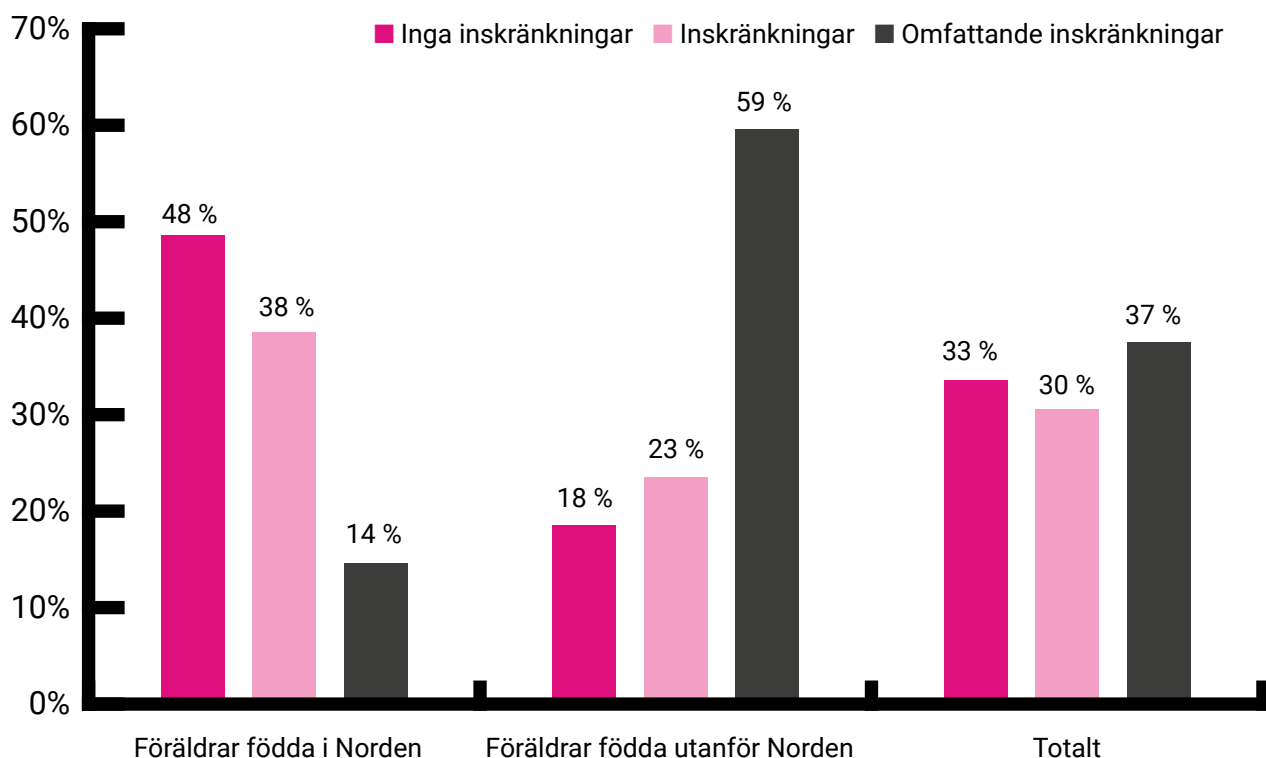
Tittar vi sedan på de som har *omfattande inskränkningar*, utifrån definitionen att man har svarat att man har minst tre av de sex formerna av inskränkningar som redogjorts för i *Tabell 4*, ser vi att det handlar om 59 % bland DV-deltagare med utomnordiskt födda föräldrar som angett detta. Motsvarande andel bland de som har nordiskt födda föräldrar är 14 %.

Tabell 4. Inskränkningar i sambo- kärleks- och sexuella relationer. Samband med föräldrars födelse land. Antal (n). Andel (%). N= 45.

	JA (%)	NEJ (%)	VET EJ (%)	p ³
Fråga 1. Får du bo tillsammans med vem du vill? (n=44)				
Föräldrar födda i Norden	82	9	9	*
Föräldrar födda utanför Norden	48	43	8	
Totalt	64	27	9	
Fråga 2. Får du vara ihop med någon för dina föräldrar? (n=43)				
Föräldrar födda i Norden	90	5	5	**
Föräldrar födda utanför Norden	48	39	13	
Totalt	68	23	9	
Fråga 3. Har dina föräldrar sagt att du inte får ha flick-/pojkvän? (n=43)				
Föräldrar födda i Norden	0	100		**
Föräldrar födda utanför Norden	41	59		
Totalt	20	80		
Fråga 4. Tycker din mamma eller pappa att du måste förlova dig eller gifta dig? (n=44)				
Föräldrar födda i Norden	9	77	14	*
Föräldrar födda utanför Norden	43	48	8	
Totalt	62	27	11	
Fråga 5. Får du ha sex för dina föräldrar? (n=43)				
Föräldrar födda i Norden	81	14	5	*
Föräldrar födda utanför Norden	39	48	13	
Totalt	59	32	9	
Fråga 6. Är du rädd för att dina föräldrar ska bli arga om du har sex med någon? (n=44)				
Föräldrar födda i Norden	9	91		*
Föräldrar födda utanför Norden	43	57		
Totalt	27	73		
Summering av inskränkningar i sambo-, kärleks- och sexuella relationer. (n=42)				
	Inga inskränkningar	Inskränkningar ¹	Omfattande inskränkningar ²	
Föräldrar födda i Norden	48	38	14	**
Föräldrar födda utanför Norden	18	23	59	
Totalt	33	30	37	

¹ Individer som har en till två inskränkningar. ² Individer som har minst tre inskränkningar. ³ Analyser har testats med x²-test. *** p <0,001, ** p <0,01, * p <0,05.

FIGUR 14. Summering av DV-deltagarnas (n=42) inskränkningar i sambo-, kärleks- och sexuella relationer, utifrån föräldrarnas födelse land (%).

INVERKAR FÖRÄLDRARS GRAD AV RELIGIOSITET PÅ INSKRÄNKNINGAR I HANDLINGSUTRYMMET?

I enkäten har deltagarna fått ange hur pass religiösa deras föräldrar är. I *Tabell 5* redovisas resultaten på samma frågor kring inskränkningar som presenterats i de två föregående avsnitten. Denna gång utifrån föräldrars grad av religiositet.

Resultaten analyseras utifrån två grupperingar: dels de som svarat att deras föräldrar är *icke-* eller *lite religiösa*, dels de som svarat att föräldrarna är *ganska* eller *mycket religiösa*. Resultaten visar på statistiskt signifikanta skillnader mellan grupperna gällande inskränkningar i sambo-, kärleks- och sexuella relationer (se *Tabell 5*). De som har ganska/mycket religiösa föräldrar är i

signifikant större utsträckning begränsade i sitt handlingsutrymme, jämfört med de som har föräldrar som är icke-/lite religiösa. Med ökande grad av föräldrars religiositet ser vi alltså en högre grad av inskränkning i handlingsutrymmet.

Ett tydligt resultat är det mellan hög grad av religiositet och begränsning gäller frågan om huruvida individen får ha sex för sina föräldrar (se *Fråga 5, Tabell 5*). Här svarar 63 % av individerna med ganska/mycket religiösa föräldrar att de inte får det, vilket kan jämföras med 13 % som svarar så bland individer med icke-/lite religiösa föräldrar.

Vad gäller frågan om man får vara ihop med någon för sina föräldrar (se *Fråga 2, Tabell 5*) svarar hälften (50 %) av individerna med ganska/mycket religiösa föräldrar att de inte får det, att jämföra med 4 % bland individer med icke-/lite religiösa föräldrar.

Tabell 5. Inskränkningar i sambo- kärleks- och sexuella relationer. Samband med föräldrars religiositet. Antal (n). Andel (%). N= 45.

	JA (%)	NEJ (%)	VET EJ (%)	p ⁵
Fråga 1. Får du bo tillsammans med vem du vill? (n=44)				
Icke-/lite religiösa ¹	79	13	8	*
Ganska/mycket religiösa ²	38	50	12	
Totalt	63	27	10	
Fråga 2. Får du vara ihop med någon för dina föräldrar? (n=43)				
Icke-/lite religiösa	92	4	4	**
Ganska/mycket religiösa	38	50	12	
Totalt	70	23	7	
Fråga 3. Har dina föräldrar sagt att du inte får ha flick-/pojkvän? (n=43)				
Icke-/lite religiösa	8	92		*
Ganska/mycket religiösa	60	40		
Totalt	20	80		
Fråga 4. Tycker din mamma eller pappa att du måste förlova dig eller gifta dig? (n=44)				
Icke-/lite religiösa	8	75	17	**
Ganska/mycket religiösa	56	38	6	
Totalt	60	28	12	
Fråga 5. Får du ha sex för dina föräldrar? (n=43)				
Icke-/lite religiösa	79	13	8	**
Ganska/mycket religiösa	25	63	12	
Totalt	58	32	10	
Fråga 6. Är du rädd för att dina föräldrar ska bli arga om du har sex med någon? (n=44)				
Icke-/lite religiösa	12	88		*
Ganska/mycket religiösa	50	50		
Totalt	27	73		
Summering av inskränkningar i sambo-, kärleks- och sexuella relationer. (n=42)				
	Inga inskränkningar	Inskränkningar³	Omfattande inskränkningar⁴	
Icke-/lite religiösa	50	33	17	**
Ganska/mycket religiösa	0	33	67	
Totalt	33	31	36	

¹ Respondenter som svarat att deras föräldrar är icke- eller lite religiösa. ² Respondenter som svarat att deras föräldrar är ganska eller mycket religiösa. ³ Individer som har en till två inskränkningar. ⁴ Individer som har minst tre inskränkningar. ⁵ Analyser har testats med χ^2 -test. *** p < 0,001, ** p < 0,01, * p < 0,05.

Samma mönster återupprepas i den andra frågan som berör förbud mot kärleksrelationer (se *Fråga 3, Tabell 5*), nämligen den om ett uttalat kärleksförbud. Här är skillnaden ännu större. Hela 60 % av individerna med ganska/mycket religiösa föräldrar har ett uttalat förbud, jämfört med 8 % inom gruppen med icke-/lite religiösa föräldrar.

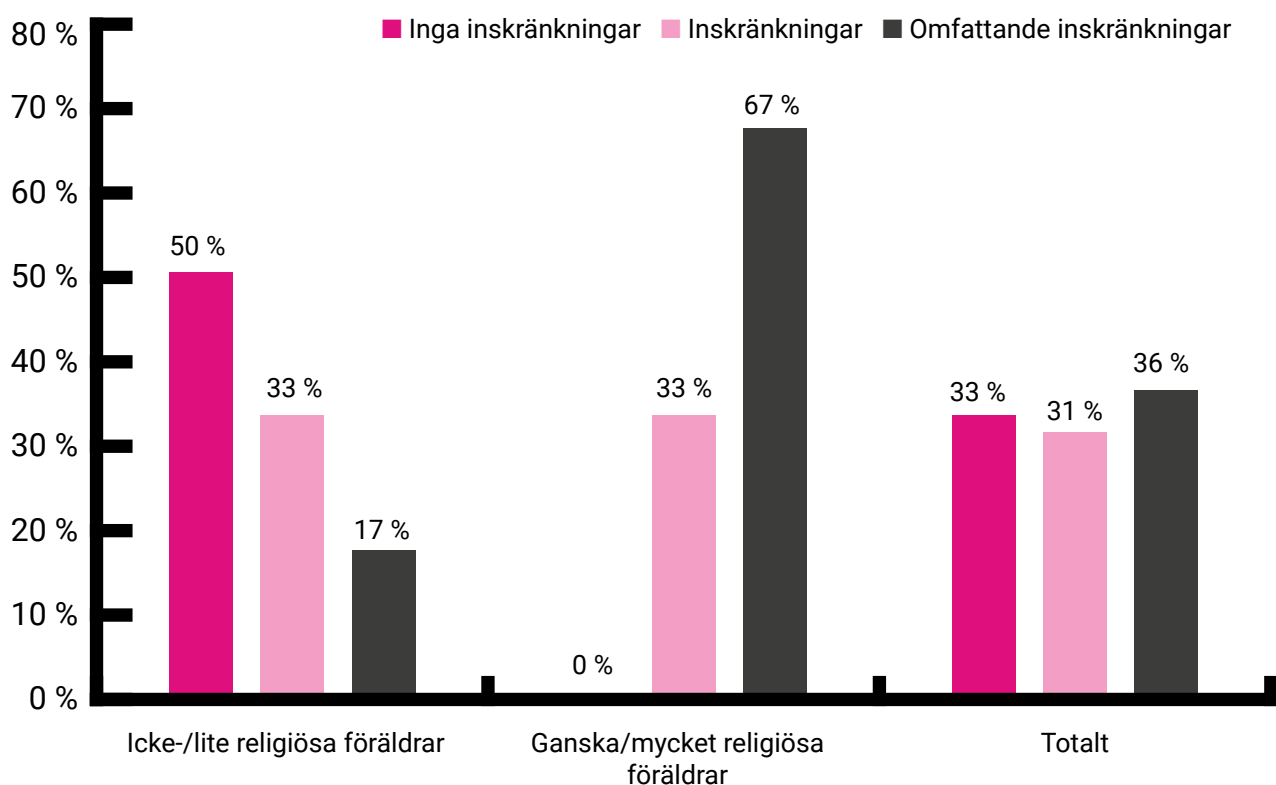
Även i *Fråga 5* och *6* ser sambandet likartat ut (se *Tabell 5*). Samtliga samband är statistiskt signifikanta, vilket i sammanhanget innebär att högre grad av föräldrars religiositet är en förklaring till större grad av inskränkningar i individens handlingsutrymme.

Summering av sambandet mellan inskränkningar och föräldrars grad av religiositet

I *Figur 15* illustreras en summering av

andelen individer med icke-/lite religiösa respektive ganska/mycket religiösa föräldrar som omfattas av *inga*, ett till ett par (kategoriserat som *inskränkningar*) eller *omfattande inskränkningar*. Ett mycket tydligt och statistiskt signifikant mönster framträder här. Hög grad av religiositet bland föräldrar visar sig vara en betydande faktor när det gäller individers frihet. Det är närmare bestämt 67 % bland de som har religiösa föräldrar som har omfattande inskränkningar, medan ingen i denna grupp har angett att de inte har några inskränkningar alls. Hälften (50 %) av individerna med icke-/lite religiösa föräldrar har inga inskränkningar över huvud taget; 33 % har ett eller ett par inskränkningar, medan 17 % har omfattande inskränkningar. Vi ser alltså en tydlig nedåtgående trend i denna grupp, medan trenden är precis den motsatta för individer med religiösa föräldrar (se *Figur 15*).

FIGUR 15. Summering av DV-deltagarnas (n=42) inskränkningar i sambo-, kärleks- och sexuella relationer, utifrån föräldrarnas religiositet (%).

”VEM BESTÄMMER VEM DU SKA GIFTA DIG MED?”

En av de mest centrala enkätfrågorna är den som mäter huruvida deltagarna är fria att bestämma själva vem de ska gifta sig med. Annorlunda uttryckt mäter frågan också andelen individer som löper risk att utsättas för tvångsäktenskap, och därmed bli utsatta för ett brott enligt svensk lag.

I *Tabell 6* redovisas svaren på frågan ”Vem bestämmer vem du ska gifta dig med?” utifrån kön samt utifrån föräldrars födelse-land, sysselsättning respektive religiositet. DV-deltagarna har till denna fråga fått välja mellan följande svarsalternativ:

- *Jag själv*
- *Jag, tillsammans med mina föräldrar*
- *Min mamma*
- *Min pappa*
- *Någon annan (med möjlighet att skriva ut vem det är)*

De som har svarat ”jag själv” finns representerade i kategorin ”väljer själv” i *Tabell 6*. Övriga svarsalternativ har kodats om och utgör sammantaget kategorin ”väljer inte själv”³⁵ i tabellen. Anledningen till att svarsalternativet ”jag, tillsammans med mina föräldrar” har kodats om till ”väljer inte själv” bottnar i målgruppens djupa beroendeställning till föräldrarna, som i detta sammanhang har maktövertaget. Därmed kan ett sådant ”gemensamt” beslut inte klassas som ett självständigt val.

Resultaten visar på statistisk signifikans gällande variabeln *föräldrars födelse-land* samt deras *grad av religiositet*. *Kön* och *föräldrars sysselsättning* visar inte signifikanta utslag. Aktuell studie kan inte med statistisk säkerhet

säga att kvinnor i större utsträckning än män inte får bestämma själva vem de ska gifta sig med, eller vice versa. Att kön inte visar sig ha någon statistisk signifikant betydelse för risk att utsättas för tvångsäktenskap i aktuella analyser ska inte tolkas som att det inte finns skillnader mellan kvinnors och mäns utrymme att välja sin framtida partner. Resultatet visar att det finns en överrepresentation av kvinnor som svarar att någon annan väljer deras äktenskapspartner (30 % att jämföra med männens 17 %), men givet underlaget för denna undersökning kan vi inte konstatera en statistiskt signifikant skillnad mellan könen. Resultatet ska tolkas som ett viktigt mönster som bör undersökas närmare i framtida statistiska undersökningar.

Likaså visar inte analyser där föräldrars sysselsättning undersöks några statistiskt signifikant resultat. Däremot ser vi att långt större andel respondenter vars föräldrar *inte* arbetar (31 %) har svarat att någon annan väljer deras äktenskapspartner i jämförelse med resultatet bland respondenter där minst en förälder arbetar (19 %). Resultatet bör tolkas med försiktighet då mönstret pekar mot att föräldrars sysselsättning har en inverkan på respondenternas utrymme gällande äktenskapsfrågan. Dock visar inte analyserna i aktuell undersökning statistiskt signifikanta resultat mellan svaren bland respondenter vars föräldrar *inte* arbetar och respondenter som uppgett att *minst en* förälder arbetar (se *Tabell 6*).

Däremot påvisar resultaten att individer med utomnordiskt födda föräldrar har ett statistiskt signifikant samband med att inte få välja sin partner själv. Det är närmare bestämt 35 % inom denna grupp som inte får välja sin framtida partner fritt. Bland de som har nordiskt födda föräldrar svarar 9 % att de själva inte bestämmer vem de ska gifta sig med.

35 Fördelningen mellan de som har angett svarsalternativet ”jag, tillsammans med mina föräldrar” väljer och de som angett någon specifik person som väljer partner åt dem är nästan helt jämn.

Tabell 6. "Vem bestämmer vem du ska gifta dig med?" Samband med kön, föräldrars födelseland, föräldrars sysselsättning och föräldrars religiositet. Antal (n). Andel (%). N=45.

	Väljer själv ¹ (%)	Väljer inte själv ² (%)	p ³
KÖN (n=43)			
Kvinna	70	30	n.s.
Man	83	17	
Totalt	77	23	
FÖRÄLDRARS FÖDELSELAND (n=44)			
Föräldrar födda i Norden	91	9	*
Föräldrar födda utanför Norden	65	35	
Totalt	77	23	
FÖRÄLDRARS SYSSELSÄTTNING (n=39)			
Minst en förälder arbetar	81	19	n.s.
Ingen förälder arbetar	69	31	
Totalt	77	23	
FÖRÄLDRARS RELIGIOSITET (n=39)			
Icke-/lite religiösa	87	13	*
Ganska/mycket religiösa	56	44	
Totalt	74	26	

¹ Väljer äktenskapspartner själv. ² Någon annan väljer äktenskapspartner. ³ Analyser har testats med χ^2 -test. *** p <0,001, ** p <0,01, * p <0,05, n.s. = ej signifikans

Sett till hur föräldrars religiositet inverkar på möjligheten att själv få välja vem man ska gifta sig med, framträder samma mönster som vi har sett i ovanstående tabeller. De som har ganska eller mycket religiösa föräldrar får i större utsträckning inte bestämma själva vem de ska gifta sig med. Det är 44 % inom denna grupp som svarat så, medan motsvarande siffra bland individer med icke-/lite religiösa föräldrar är 13 % (se Tabell 6).

Totalt sett har 23 % av DV-deltagarna i vår enkätundersökning angett att någon annan kommer att bestämma vem de ska gifta sig med. Dessa individer utgör alltså en grupp potentiella brottsoffer i lagens mening, i och med att de riskerar att utsättas för tvångsäktenskap. Viktigt att notera är att de statistiskt signifikanta riskfaktorerna i detta hänseende är *föräldrars födelseland* (de med utomnordiskt födda är en riskgrupp i jämförelse med de som har nordiskt födda föräldrar) samt *föräldrars grad av religiositet* (hög grad av religiositet utgör högre risk).

SAMBANDSANALYSER KRING INSKRÄNKNINGAR I VAL AV FRAMTIDA PARTNER

I detta avsnitt presenteras fördjupade analyser kring sambanden mellan att inte själv få välja sin framtida partner (gruppen individer som hamnar i kategorin "väljer inte själv" i *Tabell 7*) och en rad frågor som har behandlats i tidigare avsnitt. Dessa sambandsanalyser är viktiga för att bättre förstå förutsättningarna för vuxna personer med intellektuell funktionsnedsättning som riskerar att utsättas för tvångsäktenskap.

Resultaten i dessa analyser är statistiskt signifikanta. Detta betyder att det finns större sannolikhet bland de som inte får välja vem de ska gifta sig med och nedan redovisade frågor:

- *inte få bo tillsammans med vem man vill,*
- *inte få ha en kärleksrelation för sina föräldrar,*
- *inte få ha sexuella relationer för sina föräldrar.*

Tabell 7 visar i vilken utsträckning individer som inte själva får välja sin framtida partner begränsas när det gäller sambo-, kärleks- och sexuella relationer. Detta jämförs med individer som angett att de väljer sin framtida äktenskapspartner själva. Exempelvis anger 70 % av de individer som inte själva får välja framtida partner att de inte får bo tillsammans med vem de vill. Motsvarande siffra bland de som får välja sin framtida partner är 12 %.

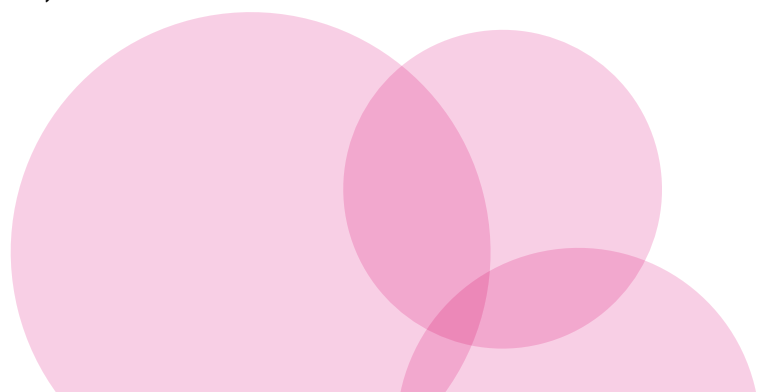
Det kan tilläggas att en betydlig andel bland de som inte får välja själva angett svarsalternativet "vet ej" på denna fråga. Endast 10 % har svarat "ja", vilket kan jämföras med 82 % bland de som får välja själva som svarat att

de får bo tillsammans med vem de vill. Mönstret upprepar sig i de övriga frågorna. Sammantaget rör det sig om 60–70 % bland de som inte får välja sin framtida partner själva som är begränsade i sina sambo-, kärleks- och sexuella relationer (se *Fråga 1–6, Tabell 7*). Detta kan jämföras med 9 till högst 18 % bland de som själva väljer sin framtida partner och som har samma begränsningar.

Tittar vi specifikt på frågorna kring sexuella relationer (se *Fråga 5–6, Tabell 7*) framträder ett starkt samband mellan de som inte får välja framtida partner själva och att inte få ha sex för sina föräldrar samt att man är rädd för att föräldrarna blir arga om de har sex. Hela 70 % inom nämnda grupp har svarat så, medan bland de som får välja sin partner själva är motsvarande andel 18 % respektive 15 %.

Summering av sambandet mellan inskränkningar och begränsningar i valet av framtida partner

Vid en summering av inskränkningar i förhållande till möjlighet eller begränsning i att själv få välja sin framtida partner, syns ett klart mönster (se *Figur 16*). Enligt resultaten råder ett statistiskt signifikant samband mellan att *inte* få välja sin framtida partner och omfattande inskränkningar. Samtidigt är det motsatta sambandet också tydligt. Nästan hälften (43 %) av de som *får* välja sin framtida partner själva uppger inga inskränkningar alls. Det finns inte en enda person bland de som *inte* får välja sin framtida partner som har svarat på liknande sätt (0 %).

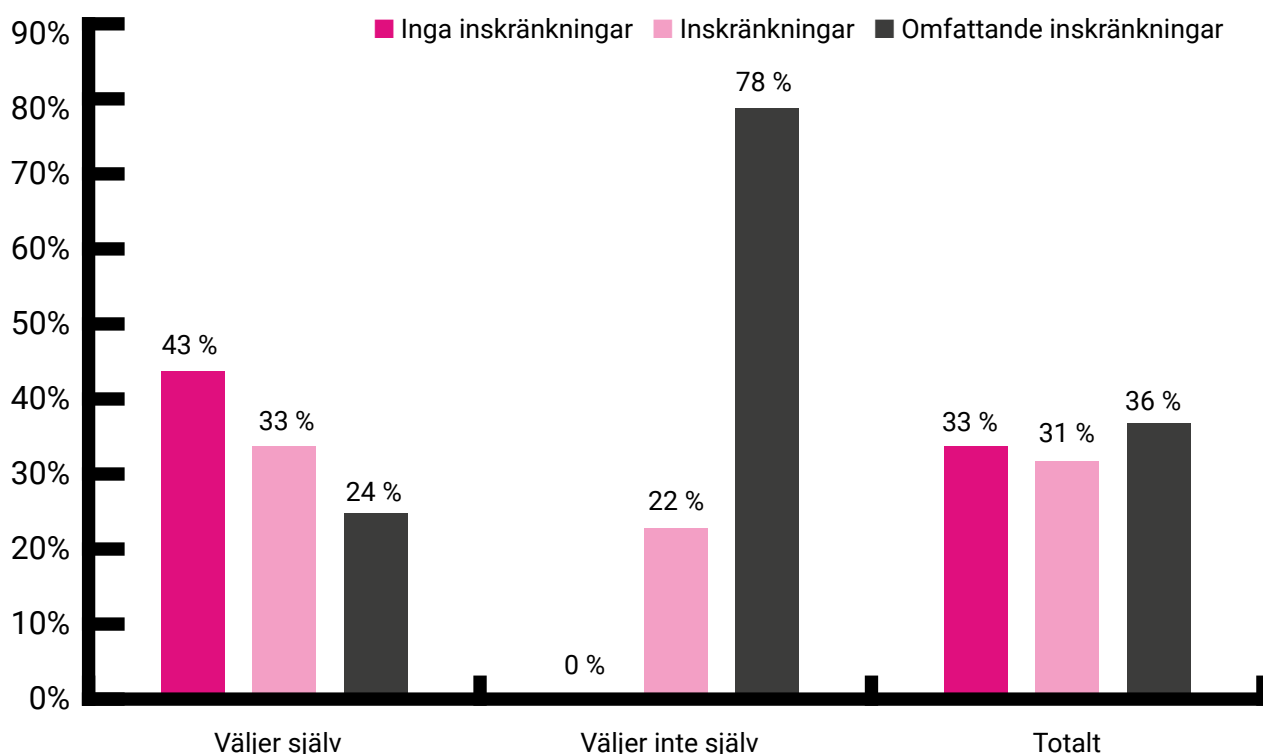

Tabell 7. Inskränkningar i valet av äktenskapspartner. Jämförelser med inskränkningar i sambo-, kärleks- och sexuella relationer. Antal (n). Andel (%). N=45

	JA (%)	NEJ (%)	VET EJ (%)	p ⁵
Fråga 1. Får du bo tillsammans med vem du vill? (n=44)				
Väljer själv ¹	82	12	6	***
Väljer inte själv ²	10	70	20	
Totalt	66	25	9	
Fråga 2. Får du vara ihop med någon för dina föräldrar? (n=43)				
Väljer själv ¹	82	12	6	**
Väljer inte själv ²	30	60	10	
Totalt	70	23	7	
Fråga 3. Har dina föräldrar sagt att du inte får ha flick-/pojkvän? (n=43)				
Väljer själv ¹	9	91		**
Väljer inte själv ²	67	33		
Totalt	21	79		
Fråga 4. Tycker din mamma eller pappa att du måste förlova dig eller gifta dig? (n=44)				
Väljer själv ¹	18	68	14	*
Väljer inte själv ²	60	40	0	
Totalt	27	61	11	
Fråga 5. Får du ha sex för dina föräldrar? (n=43)				
Väljer själv ¹	73	18	9	**
Väljer inte själv ²	20	70	10	
Totalt	30	61	9	
Fråga 6. Är du rädd för att dina föräldrar ska bli arga om du har sex med någon? (n=44)				
Väljer själv ¹	15	85		**
Väljer inte själv ²	70	30		
Totalt	27	73		
Summering av inskränkningar i sambo-, kärleks- och sexuella relationer. (n=42)				
	Inga inskränkningar	Inskränkningar³	Omfattande inskränkningar⁴	
Väljer själv ¹	43	33	24	**
Väljer inte själv ²	0	22	78	
Totalt	33	31	36	

¹ Väljer äktenskapspartner själv. ² Någon annan väljer äktenskapspartner. ³ Individer som har en till två inskränkningar. ⁴ Individer som har minst tre inskränkningar. ⁵ Analyser har testats med x²-test. *** p <0,001, ** p <0,01, * p <0,05.

FIGUR 16. Summering av DV-deltagarnas (n=42) inskränkningar i sambo-, kärleks- och sexuella relationer. Samband med begränsningar i valet av framtida partner (%).

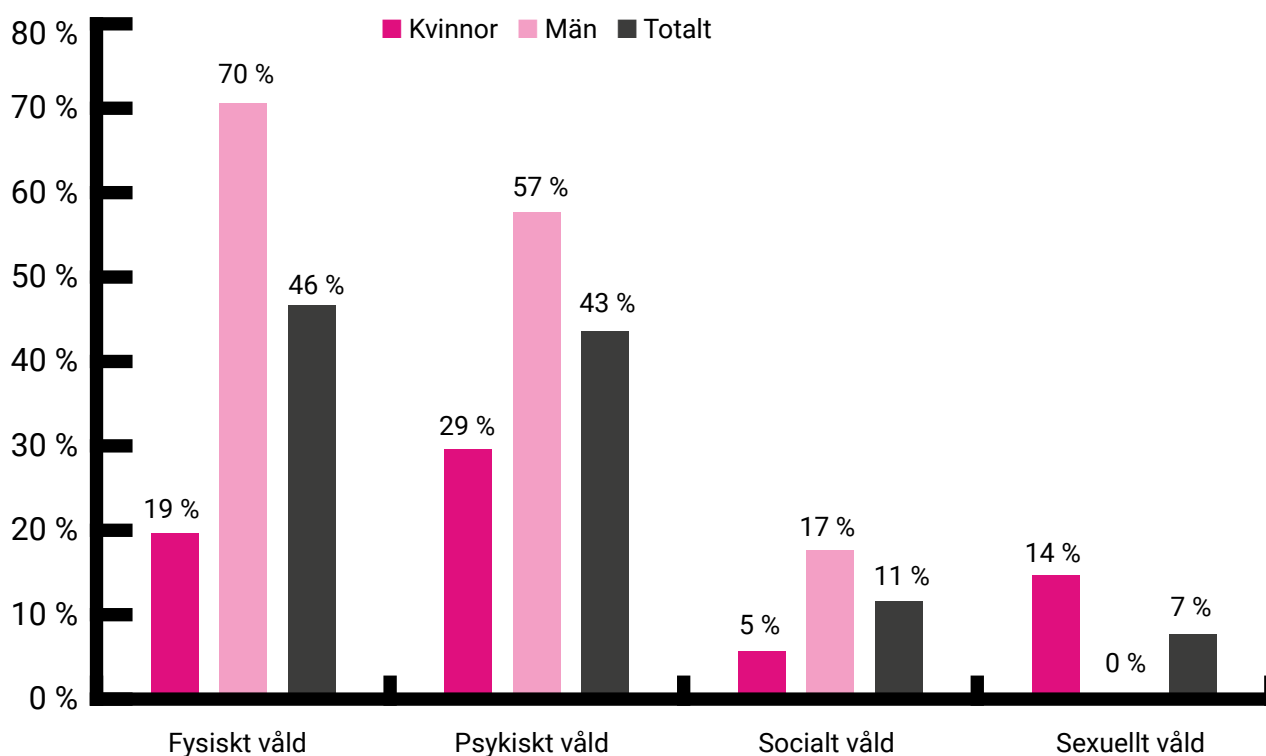
Annorlunda uttryckt innebär detta att alla som angett att de inte bestämmer själva vem de ska få gifta sig med, samtidigt har svarat att de har någon av de inskränkningar som efterfrågas i tabellerna (se *Fråga 1–6, Tabell 7*). Det betyder att de som inte får välja äktenskapspartner själva antingen har svarat att de har en till två inskränkningar (22 %) eller omfattande inskränkningar (78 %). Dessa har därmed inte frihet att själva få bestämma över sina sambo-, kärleks- och/eller sexuella relationer.

Med andra ord kan nämnda typer av inskränkningar tolkas som indikatorer för att löpa risk att drabbas av tvångsäktenskap bland personer med intellektuell funktionsnedsättning, i detta fall bland vuxna.

UTSATTHET FÖR VÅLD – ANALYSER UTIFRÅN KÖN

I enkäten ställdes frågor kring utsatthet för olika former av våld, oavhängigt om det skett inom en hederskontext eller inte. I *Figur 17* presenteras resultat för andelen kvinnor respektive män som angett att de utsatts för *fysiskt, psykiskt, socialt och/eller sexuellt* våld. En person kan ha angett flera alternativ. Med undantag från utsatthet för sexuellt våld, är männen i undersökningen utsatta för nämnda våldsformer i större utsträckning än kvinnorna. Däremot råder statistiskt signifikant skillnad mellan män och kvinnors våldsutsatthet endast i frågan om *fysiskt* våld. Utsattheten för fysiskt våld på 70 % bland männen är alarmerande högt. Motsvarande andel bland kvinnorna är 19 %.

FIGUR 17. Utsatthet för fysiskt, psykiskt, socialt respektive sexuellt våld (%). Jämförelser mellan kvinnor och män. (n=44)

Mer än hälften (57 %) av männen har blivit utsatta för psykiskt våld. Bland kvinnor anger 29 % samma svar. Utsatthet för socialt våld handlar om att ha blivit inlåst. Bland männen anger 17 % att de har blivit inlåsta, och bland kvinnorna har 5 % angett samma svar. Sexuellt våld förekommer i vår undersökning endast bland kvinnor (14 %).

Sammanfattningsvis är de vanligast förekommande formerna av våldsutsatthet bland DV-deltagarna överlag dels fysiskt våld (46 %), dels psykiskt våld (43 %) (se Figur 17).

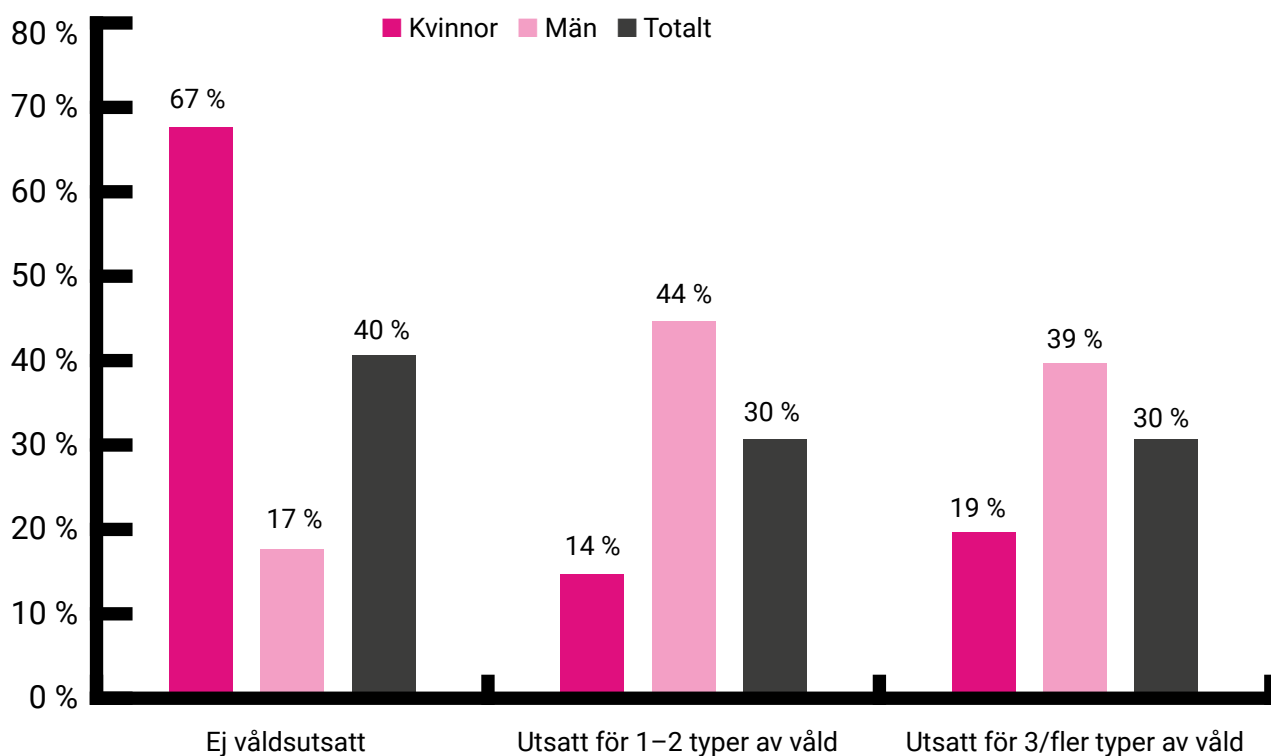
När analyserna fokuserar på utsatthet för antalet typer av våld, utifrån kön, framträder statistiskt signifikanta könsskillnader. I Figur 18 redogörs för kvinnors och mäns utsatthet för dels en till två typer av våld, dels utsatthet för tre till flera typer av våld. Även de som inte utsatts för våld alls finns med. Våldstyperna

är fortfarande samma som återges i Figur 17, nämligen fysiskt, psykiskt, sexuellt och socialt våld.

Den största gruppen som inte utsatts för något våld alls är kvinnor, på 67 %. Motsvarande siffra för män är 17 % (se Figur 18). Andelen män som utsatts för minst tre typer av våld är 39 %, medan andelen kvinnor som utsatts för så många typer av våld utgörs av 19 %. Totalt sett har nästan var tredje person (30 %) som har svarat på enkäten utsatts för minst tre typer av våld (se Figur 18).

Resultaten som redovisas i Figur 18 är statistiskt signifikanta. Det innebär att kön är en avgörande faktor när det gäller utsatthet för antal typer av våld – från noll till minst tre typer av våld. Män som grupp löper större risk än kvinnor som grupp att drabbas av våld överlag (se Figur 18).

FIGUR 18. Utsatthet för antal typer av våld (%). Jämförelser mellan kvinnor och män. (n=44)

Avslutningsvis kan vi konstatera att våldsutsattheten bland DV-deltagare som ingått i vår enkätstudie är oroväckande stor. Det handlar om 60 %³⁶ som har utsatts för någon form av våld (se *Figur 18*).

³⁶ Det totala resultatet visar att 40 % *inte* utsatts för någon form av våld alls. Det innebär att resterande 60 % har utsatts för någon form av våld (se *Figur 18*).

8. Att leva i en hederskontext

– berättelser från vuxna med intellektuell funktionsnedsättning

I detta avsnitt presenteras fem berättelser som baseras på intervjuer med deltagare på daglig verksamhet. Samtliga intervjupersoner har sina rötter i familjer där hedersnormer och värderingar genomsyrar vardagslivet. Allas berättelser är unika. Några har mer uttalade och tydligare inslag av hedersrelaterat våld och förtryck, medan andras berättelser vittnar om mer subtila påtryckningar som kan behöva djupare förståelse kring hur den hedersrelaterade värdegrunden kan ta sig uttryck. Varje berättelse följs av discussionsfrågor som du som läsare, yrkesverksam och medmänniska kan fundera kring.

YASMIN

Yasmin är en glad tjej på tjugo år. Hon har intellektuell funktionsnedsättning och jobbar på ett kafé som är en daglig verksamhet. Yasmin är född i Sverige, men familjen kommer från Irak. Yasmin bor med sin mamma och sin storebror. Föräldrarna är skilda sedan många år tillbaka.

På fritiden umgås hon mycket sällan med vänner. Hon önskar att hon hade kunnat behålla kontakten med vännerna från gymnasiesärskolan. Men det är svårt efter att man har skiljts åt och det nya livet tar vid där skoltiden slutade.

När Yasmin väl går ut på sin fritid har hon alltid med sig sin ledsagare. Ibland kan de gå på bio tillsammans. Utöver det blir det inte mycket socialt umgänge med vänner. Yasmin får inte ta hem kompisar. Ibland kommer kusiner på besök som hon kan umgås med. I det stora hela är Yasmins liv

begränsat till den dagliga verksamheten och hemmet. Hon önskar att det vore annorlunda.

Yasmin skulle gärna vilja flytta hemifrån. Egentligen när som helst, fast hon inte tror att hon klarar av att sköta ett eget boende helt själv. Det är tufft att sköta sin egen tvätt och dessutom ta hand om sin egen ekonomi. Än så länge sköter Yasmins mamma allt. Framför allt har mamman koll på Yasmins ekonomi, även om Yasmin till viss del kan handla småsaker själv med sitt bankkort. Eftersom mamman har koll på alla hennes inköp måste Yasmin verkligen tänka på att inte spendera pengar på något som mamma inte gillar.

Längtan efter självständighet och frihet är ständigt närvarande i Yasmins vardag. Det handlar både om att vara fri att röra sig och göra som hon själv vill, men också om att inte känna sig begränsad i sitt känsloliv. Yasmin längtar efter kärleken. Något som hon inte vågar avslöja för mamma.

Yasmin har haft en del frihet när det gäller kärleksrelationer. När hon gick på gymnasiesärskolan hade hon en pojkvän. De var kära i varandra. Yasmin kommer ihåg känslan av att det pirrade i magen. Ibland kunde det kännas pinsamt. Även om mamman kände till pojkvännen tyckte Yasmin att det var jobbigt att prata med mamma om honom. De brukar kunna prata om allting annars. Men känslor och kärleksrelationer är svårt att prata om, tycker Yasmin. Med sin pappa skulle Yasmin aldrig kunna prata om kärlek överhuvudtaget.

Det som är än mer pinsamt att prata om, enligt Yasmin, är sex. Hon kan inte ens säga ordet "sex" högt. Hon blir fnittrig så fort hon tänker på det. Hon vill bara viska ordet. Sex är inget ämne som hon vill prata högt om. Och absolut inte med någon i familjen. Det enda sammanhanget där sex har kommit på tal hemma är i samband med att hennes mamma har sagt att sex är något man har när man är gift. Yasmin har fått lära sig att det är strikt förbjudet att ha sex innan hon är gift. Själv tycker Yasmin att det kan vara bra att vänta tills man känner sig redo. Hon vill gärna vänta tills

hon är vuxen. Även om hon faktiskt är vuxen i lagens mening, så ser hon inte sig själv som vuxen ännu, och därmed inte heller redo.

Men det stoppar inte henne från att fantisera om sex. I hennes tankevärld finns inga förbud. På nätterna drömmer hon om sådant som hon vet är förbjudet för henne i verkligheten. Det är särskilt en dröm som är jättehemlig. I den drömmen står hon på en öde väg, mitt ute i ingenstans. Plötsligt ser hon en stilig kille som kommer gåendes mot henne längs vägen. Deras blickar möts när han närmar sig henne. Tillsammans går de sedan till ett övergivet hus. När de kommer

in i huset börjar de pussas. Och sen har de sex. Efter en tid får de ett barn och gifter sig, berättar Yasmin.

I det tysta fantiserar Yasmin om mannen i sina drömmar. Det är viktigt att hålla det hemligt, speciellt för mamma. Yasmin blir orolig bara av tanken på hur det skulle bli om hennes mamma fick reda på att hon drömmer om att pussas och ha sex med en man. Hon blir till och med lite svettig av att tänka på vad som skulle hända om mamma fick reda på hennes innersta fantasier. Sex är det mest tabubelagda ämnet som Yasmin känner till. Det finns ingen som hon kan prata med om det.

Om några år kommer det att vara dags för Yasmin att gifta sig. Det har mamma sagt. Mannen som Yasmin kommer att gifta sig med kommer hennes mamma att välja ut. Yasmin hoppas att det blir en snygg kille. Men det kan hon inte veta och inte heller bestämma över. Det hon vet är att mamma kommer att välja en arabisk man från Irak. Absolut inte någon från Sverige. Mer än så vet hon inte om sin framtida man. Bara tanken på allt detta gör att hon blir nervös och alldeles varm i kroppen. Hon tycker samtidigt att det ska bli spännande. Hon känner hur det dunkar i bröstet när hon tänker på

mannen hon ska gifta sig med i framtiden.

För Yasmins bror, som snart fyller trettio år, är förväntningarna och reglerna annorlunda när det gäller giftermål. Enligt Yasmins mamma är det inte alls lika bråttom för brodern att gifta sig. Hade Yasmin däremot närmast sig trettioårsåldern utan att vara gift, hade det varit väldigt bråttom. Tjejer kan inte vara ogifta så länge, enligt Yasmins föräldrars kultur.

Yasmin vet att det är annorlunda lagar och regler som gäller i Sverige jämfört med det som gäller i Irak. Yasmin är medveten om att människor i Irak inte har tillgång till den frihet och de rättigheter som finns här i Sverige. Samtidigt är det svårt för Yasmin att förklara varför hon själv inte känner sig så fri som lagen i Sverige säger att alla människor har rätt att känna sig. Yasmin har svårt att prata om varför hon inte får ha sex för sin mamma, fast hon vet att man i Sverige inte behöver vara gift med personen som man har sex med. Hon kan inte bortse från det hon har fått lära sig sedan hon var liten – att en "fin" flicka inte får bryta mot reglerna om förbudet mot sex. Det är svårt för Yasmin att se bortom mammas regler, fastän hon vet att reglerna i Sverige tillåter henne att vara fri och göra som hon själv vill.

ATT DISKUTERA OCH REFLEKTERA ÖVER

- *Hur skulle du ha stöttat Yasmin? Vilka frågor kan vara viktiga att ställa till Yasmin?*
- *Vilka lagar och rättigheter är aktuella för Yasmin att känna till?*
- *Vem skulle Yasmin kunna ta hjälp av om hon bestämmer sig för att flytta hemifrån, samtidigt som hon känner att hon inte klarar av att leva självständigt? Vilka alternativ finns för henne?*
- *Vilka indikatorer på risk att utsättas för tvångsäktenskap finns i Yasmins berättelse?*
- *Givet starka indikatorer på att Yasmin kommer att bli bortgift mot sin vilja, hur kan samhället hjälpa henne?*

DILEK

Dilek är en kvinna i femtioårsåldern och har intellektuell funktionsnedsättning. Hon arbetar i ett skolkök inom ramen för hennes dagliga verksamhet. Hon trivs väldigt bra med sitt arbete. Hon upplever det som väldigt positivt att ha en meningsfull aktivitet att gå till varje dag. Det hjälper dessutom henne att hålla det svenska språket levande. Hennes modersmål är kurdiska. Hade hon inte haft det sociala utbytet med kollegor och andra på den dagliga verksamheten, skulle hon sakteligen tappa det svenska språket, anser hon. När familjen umgås talas det endast kurdiska. Tack vare hennes kunskaper i det svenska språket kan hon med stolthet säga att hon klarar av mycket i sin vardag, utan familjens hjälp. Att exempelvis själv kunna gå på ett läkarbesök utan barnens närvaro gör att hon kan sträcka lite extra på sig av stolthet.

Dilek har fått lära sig mycket nytt på senare tid. Även om hon har daglig kontakt och en del stöttning från sina fyra fullvuxna barn, så är hon glad över att kunna vara ganska självgående. Hon har fått anpassa sig till en helt ny tillvaro sedan ett par månader tillbaka. Efter ett över tre decennier långt äktenskap är hon numera skild från sin man. Det nyfunna oberoendet har Dilek snabbt börjat trivas med. Däremot är hennes bostadssituation inte löst ännu, vilket hon väntar otåligt på att se en lösning på. Efter att ha behövt flytta ut från lägenheten där hon bodde med sin man, bor hon tillfälligt med sonen i hans lägenhet. Sonen, som är i tjugoårsåldern, är det enda barnet som inte är gift.

När Dilek var tio år gammal flyttade hon, tillsammans med sin mamma och tre syskon, från Turkiet till Sverige. Pappan bodde och arbetade redan i Sverige. Barndomen och den tidiga tonåren minns Dilek som en lycklig tid. Så länge pappa hade jobb kunde

familjen klara sig bra ekonomiskt. Dessutom kunde Dileks mamma skicka pengar till sin bror och hans familj som var fattiga i Turkiet. Dileks morbrors familj behövde pengar till basvaror och livsmedel för att kunna klara av vardagen på landsbygden i Turkiet.

När Dileks pappa blev sjuk och ansvaret för att försörja familjen hamnade på mamman, började en tuff period för Dileks familj. Snart skulle de ekonomiska transaktionerna till morbroderns familj i Turkiet behöva upphöra. Dilek minns mammans sorg över att inte längre kunna hjälpa sin bror med deras ekonomi. Dilek tyckte väldigt synd om sin mamma.

En dag sa mamman att hon ville att Dilek skulle gifta sig med sin morbrors son i Turkiet. Dileks omedelbara svar var: "Det är ni som bestämmer." Det fanns inget annat som Dilek kunde säga. Det var aldrig någon fråga som ställdes till Dilek. Det hade beslutats att hon skulle giftas bort med kusinen, och det fanns inget utrymme för diskussioner. Dessutom var Dileks högsta önskan då att mamman skulle bli glad igen. Om det då innebar att hon gifte sig med kusinen så skulle hon göra det.

Genom att Dilek gifte sig med sin kusin skulle ansvaret för att hjälpa morbroderns familj ekonomiskt läggas över på Dileks man istället. Därmed skulle tyngden på mammans axlar lyftas och hon skulle befrias från ansvaret att behöva hjälpa sin brors familj.

Dilek var arton år när hon blev bortgift med sin kusin i Turkiet. Att hon inte kände sin kusin hade ingen betydelse i sammanhanget. Dilek är tydlig med att flickor i hennes släkt inte fick välja vem de skulle leva med. Flickor fick inte ha någon kärleksrelation alls. Flickor blev bortgifta med män vars föräldrar hade kommit överens med flickans

föräldrar om giftermålet. Att yppa sin egen vilja kring giftermålet var det inte tal om för flickor i Dileks familj och släkt.

Framför allt berättar Dilek att hon så gärna ville att hennes mamma skulle bli glad igen. Att protestera mot föräldrarnas beslut om hennes giftermål var inget alternativ för henne. Det förstår hon ännu bättre idag, nu när hon själv har vuxna barn. Dilek tror att om hennes familj hade levt i Sverige från början, så hade det varit annorlunda. I Sverige får man bestämma själv över sitt liv och den man ska gifta sig med. "Det är inte så i Turkiet", menar Dilek. Där är det föräldrarnas ord som är lag.

Dileks bröllop hölls i Turkiet. Den första tiden hemma hos den nyblivne mannens föräldrahem var en mörk tid, minns Dilek. Hon var konstant rädd. Särskilt i den nya sexuella relationen med sin man. Förväntningar om att hon skulle bli gravid var kännbara från start. Väl hemma i Sverige några månader senare upptäckte hon att hon var gravid. Deras första barn föddes en tid senare.

Idag är hon lycklig över att inte behöva vara

gift med sin man längre. När hans alkoholmissbruk förvärrades med åren stod hon inte ut längre. Hon lämnade honom till slut och lever nu ett liv som hon trivs med. Hon är dessutom väldigt glad över att hennes döttrar gifte sig utan inblandning från henne själv eller från hennes ex-make.

Men det var inte självklart att låta döttrarna välja partner själva. Förväntningarna var stora att döttrarnas giftermål skulle beslutas av henne och hennes man. Den traditionen hade levt kvar under många år efter att Dilek själv blev bortgift. Dileks mamma hade vid flera tillfällen ordnat med att hitta fruar från Turkiet åt nära manliga släktingar i Sverige. Men när turen kom till Dileks egna döttrar var hon noga med att inte låta någon lägga sig i döttrarnas val. Döttrarna valde själva att gifta sig med män med samma etniska bakgrund som Dileks familj.

Dilek är noga med att understryka att hon inte ville förstöra för sina döttrar. Det var viktigt för henne att låta döttrarna ta egna beslut, så att de skulle kunna trivas ihop i äktenskapet livet ut. Detta var något hon själv aldrig fick chansen till.

ATT DISKUTERA OCH REFLEKTERA ÖVER

- *Vilka faktorer kan ha bidragit till att Dilek så bestämt ville att hennes döttrar skulle få välja sina äktenskapspartners själva?*
- *För Dilek var det viktigt att se sin mamma glad igen, vilket bidrog starkt till att hon inte protesterade mot tvångsgiftet med kusinen. Om du idag hade träffat på den 18-åriga Dilek som berättade om ett stundande giftermål med sin kusin, hur hade du reagerat och hjälpt Dilek då? Vilka frågor skulle du ha ställt till henne?*
- *Inom en hederskontext är skilsmässa långt ifrån ett självklart alternativ för kvinnor som vill uppnå självständighet. Ändå lyckades Dilek skilja sig till slut. Vad innebär den nya situationen för Dilek, en nyskild kvinna över 50 år med intellektuell funktionsnedsättning och utan egen bostad? Vilket stöd behöver hon för att uppnå självständighet?*

KARIM

Karim är tjugo år och arbetar på en restaurang som är en daglig verksamhet. Han bor i en storstad tillsammans med sin familj. Familjen består av två systrar, en svenskfödd mamma och en pappa som är född i Pakistan. Karim och hans systrar är födda i Sverige.

Karim vill gärna vara socialt aktiv och umgås mycket med sina vänner. Men hans livsutrymme är kontrollerat och begränsat. Han får endast umgås med sina vänner på dagtid. Gärna i anslutning till hans dagliga verksamhet. Kvällstiden är ägnat åt umgänge med familjen hemma.

Det är Karims pappa som har satt ramarna för när han ska gå ut och var han ska vara när det närmar sig kvällstid. Karim är tydlig med att pappa inte gillar tanken på att han är ute på kvällarna. Hade mamman däremot fått bestämma skulle det nog gå bra. Karims mamma har ett annat förhållningssätt till hur Karim ska få leva

sitt liv. Hon anser att han borde få större frihet, så länge han tar sitt ansvar.

Karim beskriver sin pappa som mycket sträng. Dessutom har reglerna för hur Karim ska bete sig blivit ännu strängare med tiden. Karim upplever att hans pappa söker sig mer och mer till sina kulturella rötter ju äldre han blir. Pappan hänvisar numera oftare till hur han själv hade det som barn. För Karims del har detta inneburit att pappas kontroll har blivit allt hårdare.

Karim önskar att han åtminstone skulle få gå ut någon gång ibland med vännerna. Kanske gå på bio eller bara hänga på ett fik en lördagskväll. Men att få tillåtelse från pappan kräver att Karim är noga med att berätta alla detaljer om vart han ska, vem han ska vara med och hur länge han ska vara ute. Ändå är det inte säkert att han får tillåtelse att gå ut. Hade mamma fått bestämma hade det inte varit några som helst problem, är Karim helt övertygad om.

Något som inte ens kommer på tal är att få gå på fest en kväll. Pappa har förbjudit Karim att göra det. Men Karim är ändå frestad och tänker att han skulle kunna smita ut från lägenheten när pappa har lagt sig för kvällen och somnat. Det är en kittlande tanke. Karim är fullt medveten om vilket öde som väntar honom ifall han skulle komma hem sent en kväll och pappa fick reda på vad han hade gjort. Det skulle gå illa för Karim. Därför är hans främsta mål att aldrig låta pappa få reda på sådant som han har förbjudit Karim att göra.

Det är oftast ingen idé att försöka få pappas tillåtelse genom

en argumentation. Pappa kommer alltid vinna den striden. Skulle Karim mot förmodan ändå säga "nej" till honom skulle pappa bli ursinnig och säga att det är som att Karim spottar honom i ansiktet när han inte gör som han säger. När Karim var yngre kunde han dessutom få stryk och bokstavligen bli spottad på av pappa. Det har satt djupa, sorgsna spår i Karim. Han är ganska rädd för sin pappa, även om han inte har blivit slagen av honom på ett tag nu. Det är svårt att skaka av sig rädslan som han har burit med sig under hela sin uppväxt.

För det mesta undviker Karim att gå emot pappas regler. Det är dessutom inte lätt att hålla saker hemliga för pappa. Det svårt för Karim att hålla tyst om förbjudna saker. Karim har inte alltid kontroll över det han säger. Det kan lätt bli fel.

Om Karim skulle dölja saker för sin pappa är risken därför stor att han blir avslöjad. Med jämna mellanrum kontrollerar pappan Karims mobil. Han gör det för att hålla koll på honom. Det har även hänt att pappan har tvingat Karim att byta upplåsningskod på mobilen för att han lätt ska kunna kontrollera såväl Karims digitala som fysiska aktiviteter som går att spåra i mobilen. Pappans övervakning har orsakat ångest hos Karim. Trots att han inte har haft något att dölja för pappa, så känner han ändå ett obehag när pappan går igenom mobilen.

Karim besväras dagligen av att hans pappa är så kontrollerande. Det är inte okej att göra så mot sitt barn, tänker Karim. Men trots att han tycker att pappa gör fel gång på gång genom att begränsa hans liv, så älskar han sin pappa. Han känner inget hat. Pappa menar ju ändå inget illa med det han gör och han är i grunden ingen dålig människa, tänker Karim. Karims förklaring till pappans

kontrollerande beteende är att det anses vara ett sätt att visa att en förälder bryr sig om sina barn, enligt den kultur som pappan kommer ifrån. Pappan har uttryckligen sagt att "det är ett svenskt sätt att skita i sina barn". För Karims pappa betyder kärlek och omsorg om sina barn att kontrollera dem. Karim är övertygad om att hans pappa vill honom och hans framtid väl trots allt.

För systrarna är situationen värre. Kontrollen och begränsningarna i systrarnas sociala liv är av en annan dimension. Karims systrar har ett helt annat ansvar att rätta sig efter pappas regler så att familjens rykte inte skadas. Ett skadat rykte skulle förstöra pappas heder. Det skulle få konsekvenser för pappas släkt i Pakistan. Ett felsteg hos systrarna skulle kunna skämma ut hela släkten, menar Karim.

Att tjejer har det mycket strängare än killar irriterar Karim. Han anser att det är orättvist. Även om han själv inte kan bestämma helt själv vad han gör på exempelvis sociala medier, så får han åtminstone ha ett Facebook-konto. Systrarna får inte det alls. Risken att familjens rykte skadas är för stort för systrarna.

Karim identifierar sin pappas beteende och hårda kontroll som en del av en hederskultur. Han förklarar att det är något speciellt med en hederskultur som inte finns i svenska familjer. I en hederskultur kan det gå så långt att flickor blir dödade av sina familjemedlemmar för att de har skadat familjens heder. En annan grupp som kan råka riktigt illa ut är homo- och bisexuella personer, säger Karim. Att homosexualitet är förbjudet i en hederskultur fick Karim lära sig tidigt i barndomen.

Andra regler som gäller i pappans kultur är kravet på föräldrars godkännande av den

man ska gifta sig med. Karim säger att man frågar om någons hand när någon ska gifta sig. Det betyder att föräldrarna är med och bestämmer och ordnar med vem deras barn ska gifta sig med. Det här tycker inte Karim om. Giftermål i pappas kultur kan ske mellan två personer som aldrig har träffat varandra förut och som inte har valt att gifta sig med varandra. Att behöva gifta sig med någon man inte känner känns väldigt gammaldags, tycker Karim.

Karim är motståndare till värderingarna som hans pappa och den kultur han kommer ifrån representerar. Han tycker inte att en sådan kultur ska få gälla i Sverige idag, säger han. Karim föredrar det svenska levnadssättet, till exempel när det gäller giftermål och kärleksförhållanden. Han tycker att man ska få välja sin partner själv. Vill man hellre bo som

sambos så ska man få göra det, tycker han. Det ska inte vara ett krav att man ska gifta sig. Självtänkt kanske han aldrig väljer att gifta sig, tänker han. För honom verkar äktenskap ganska krångligt. Det är svårt att förstå vad allt det innebär.

Idag är Karim singel, men han skulle gärna vilja ha en flickvän. Men det är inget som han skulle avslöja för pappa, utan bara för mamma. Hans pappa anser att ett förhållande måste vara seriöst för att det ska vara godkänt. Karim får inte ha en flickvän för att "leka" med, har pappa sagt. Det ska vara på allvar. Målet är att det ska leda till giftermål.

Jämfört med sina systrar har Karim en viss frihet ändå, särskilt när det gäller synen på kärleksförhållanden. För hans systrars del kommer pojkvänner inte ens på tal. Karim önskar att det vore annorlunda – att tjejer likväl som killar fritt fick vara tillsammans med vem de ville och hur de ville. Han önskar att det vore rättvist mellan tjejer och killar i pappas kultur.

ATT DISKUTERA OCH REFLEKTERA ÖVER

- Hur skulle du beskriva en förälders ansvar för sitt barn som har särskilda omsorgsbehov? Var går gränsen mellan omsorg och kontroll? För Karim kändes det inte helt okej att pappan var så kontrollerande, exempelvis när det kom till hans mobil.
- Inskränkningar i det vardagliga livet hos unga män inom en hederskontext har inte uppmärksamats så mycket hittills, varken i den offentliga debatten eller i litteraturen. Vad kan vi behöva vara vaksamma på när det gäller utsatthet för inskränkningar och olika former av våld gällande unga män i en hederskontext generellt och män med intellektuell funktionsnedsättning i en hederskontext specifikt?
- Karim är tydlig med vad han tycker om hederskultur. Han är särskilt missnöjd med att hans systrar är mer begränsade bara för att de är tjejer. På vilket sätt kan samhället hjälpa Karim och hans systrar till ett liv som de själva vill leva det? Behöver Karim andra insatser jämfört med systrarna?
- Finns det risk för att Karim utsätts för ett tvångsäktenskap? Varför/varför inte?

SHIBA

Shiba är trettio år. Hon har intellektuell funktionsnedsättning och går på daglig verksamhet. Hon trivs bra där och gillar att spendera dagarna tillsammans med sina arbetskamrater. Hon tycker även om att göra saker efter sin dagliga verksamhet. Hon går gärna på teater och på museum. Det bästa hon vet är att bowla.

Shiba bor tillsammans med sina föräldrar och två yngre bröder som fortfarande går i skolan. Shiba är född i Sverige. Hennes föräldrar är muslimer och kommer från ett land i Mellanöstern. Föräldrarna är ganska religiösa.

Mamman ber ofta till Gud. Shiba tror att mamma ber om att alla i hennes familj och i hennes släkt, både i Sverige och i hemlandet, ska ha det bra. Hon ber om god hälsa. Och om att kriget ska ta slut.

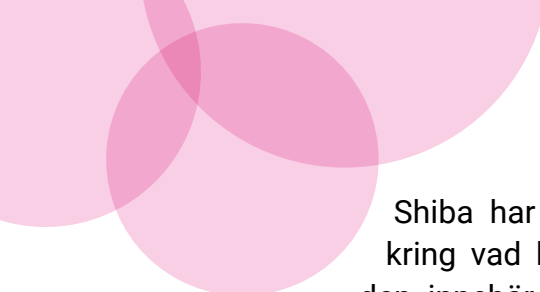
När Shiba är hemma spenderar hon tiden mestadels åt att hjälpa till med hushållssysslorna. Hon har blivit duktig på att laga riktigt god mat. Mat som hennes mamma har lärt henne att laga enligt hennes föräldrars matkultur från hemlandet. Även om Shiba gillar matlagning så kan hon bli irriterad över att bröderna inte hjälper till alls där hemma. Det finns ingen som ber dem om hjälp med något. Denna snedfördelning av hushållssysslorna blir särskilt tydlig när familjen får gäster. Ofta är det kusiner och andra släktingar som kommer på besök. Det är alltid Shiba som förväntas och uppmanas att assistera mamma med att servera mat och fika till gästerna. Shiba hamnar oftast i köket när det är gäster hemma. Det blir mycket disk som Shiba får ansvaret att ta

hand om. Bröderna behöver inte alls hjälpa till. De får umgås med kusinerna istället.

Shibas liv är väldigt begränsat. Det är framför allt hennes mamma som har koll på det hon gör. Shiba har ett eget rum hemma, men hon får inte stänga igen dörren. Det ska alltid vara öppet. Shibas mamma brukar dagligen gå igenom hennes väska. Både mamma och pappa brukar kolla igenom Shibas sms i hennes mobiltelefon.

Sedan Shiba var barn har hon fått höra att hon inte får ha någon pojkvän. Det är mest mamman som har sagt så. Pappan har Shiba inte så nära relation med, så de pratar inte om sådant. Shiba har även regler för vilka kompisar som får komma hem till henne. Det är strikt förbjudet att ta hem en killkompis till exempel. Där hon känner sig fri att umgås med kompisar är när hon är på sin dagliga verksamhet. På fritiden får hon sällskap av sin ledsagare när hon till exempel ska gå på bio.

Shiba har svårt att tänka kring vad kärleksförhållanden innebär. Hon har aldrig varit kär eller haft något förhållande. Hon tror inte heller att hon någonsin kommer att vilja bli tillsammans med någon. Och inte gifta sig med någon heller. Det är inte kul, säger hon. Hon vill hellre bo kvar hos sina föräldrar. Men det är svårt att veta om det är Shibas verkliga önskan att inte vilja flytta hemifrån, eller om det är så att hon inte kan tänka sig ett annat boendalternativ. Hon har ju alltid fått höra att hon inte får flytta hemifrån och att det inte är hon som bestämmer vem hon ska bo och leva med. Det är inte heller säkert att hon verkligen menar att hon aldrig vill ingå en kärleksrelation med någon. Det är med en tveksam blick som Shiba berättar allt detta.

Shiba känner till att det finns unga kvinnor med liknande bakgrund som hennes egen familj där det har gått väldigt illa när kvinnorna har ingått kärleksrelationer som inte har accepterats av familjen. Shiba fryser till när ämnet hedersrelaterat våld och förtryck, och framför allt hedersmord, kommer på tal. Hon kan inte ens förmå sig att lyfta blicken

från bordet hon har framför sig när hon blir tillfrågad om vad hon tänker kring de kvinnor som har råkat illa ut på grund av att familjen tyckt att de har skämt ut familjen med sitt beteende. Shiba känner igen reglerna om att familjen bestämmer vem unga kvinnor ska gifta sig med. Hon vågar själv inte tänka tanken på att bli tillsammans med en kille.

I Shibas familj och släkt gäller striktare regler för tjejer än för killar. Det vet hon av egen erfarenhet. Hennes bröder som är mer än tio år yngre än henne får vara ute sent ibland med kompisar, utan att föräldrarna har något emot det. Shiba får inte gå ut om hon inte har sällskap av sin mamma eller sin ledsagare.

Trots Shibas positiva energi är hon märkbart tyngd av att fundera kring hur tjejers och unga kvinnors situation är i den kulturen som hennes föräldrar kommer ifrån – och den verklighet som hon själv lever i. Det gör henne ledsen. Framför allt för att kvinnor kan bli straffade om de inte gör det som familjen förväntar sig av dem. Hon har väldigt svårt att prata om sina tankar och känslor kring det.

ATT DISKUTERA OCH REFLEKTERA ÖVER

- *Finns det en omedelbar risk för Shibas hälsa? Varför/varför inte?*
- *Finns det några tydliga indikatorer på risk att utsättas för tvångsäktenskap i Shiba berättelse? Om ja, vilka?*
- *Hur skulle du ha stöttat Shiba? Vilka frågor kan vara viktiga att ställa till Shiba?*
- *Vilka lagar och rättigheter är aktuella för Shiba att känna till?*
- *Vilka insatser skulle Shiba kunna ha rätt till?*
- *Hur skulle ett troligt scenario se ut om Shiba blev kär i någon och föräldrarna fick reda på det?*
- *Hur ser du på brödernas situation? Löper de någon risk att utsättas för hedersrelaterat våld och förtryck? Motivera svaret.*

GABRIEL

Gabriel är en innebandy- och dataspelsintresserad tjuugoettårig ung man. Han drömmer om att snart få flytta hemifrån och hitta en tjej som han kan bo och leva tillsammans med. Han längtar efter att bli kär i den där perfekta tjejen – en tjej som både kan prata svenska och hans modersmål arabiska. Det skulle vara den perfekta blandningen, enligt Gabriel.

Gabriel är född i Sverige, men föräldrarna är från Egypten. Gabriel har intellektuell funktionsnedsättning och går på daglig verksamhet. Han bor just nu med sin familj. Föräldrarna är starkt troende kristna och talar bara arabiska hemma. De pratar bara lite svenska, berättar Gabriel. Föräldrarna brukar ofta besöka kyrkan. Det gör även Gabriel.

Gabriel gillar att umgås med sina killkompisar. De brukar titta på sport eller gå på bio tillsammans. Men det finns en sak som Gabriel saknar i sitt liv, nämligen en flickvän. Gabriel längtar efter att bli kär i en tjej som gillar honom lika mycket tillbaka. En tjej som han kan bo ihop med och ha en gemensam ekonomi med. Han ser fram emot att leva ett självständigt liv där han har en egen bostad, utan att vara beroende av sina föräldrar. Han vill väldigt gärna flytta hemifrån, helst så snart som möjligt. Och helst så långt bort som möjligt från föräldrarna för då kan de inte komma hem till honom för att hälsa på. Det skulle vara skönt, tycker Gabriel. Han tror inte att han kommer sakna sina föräldrar när han väl har flyttat hemifrån.

Gabriel har en väldigt ansträngd relation till framför allt sin pappa. Gabriel berättar att han inte alls gillar sin pappa. Han tror inte att pappan gillar honom heller. Han tror inte att pappa vill ha kvar honom i huset. De hamnar ofta i bråk med varandra. De brukar

skrika på varandra och säga kränkande ord till varandra. Det händer ofta att det leder till fysiskt våld. Gabriel berättar att de brukar slåss med knytnävar. Han säger att han är stark och kan slå hårt tillbaka mot pappa. Han själv får ta emot så pass hårda slag att smärtan sitter kvar långt efteråt.

Deras konflikter kan ibland utlösas av oenigheter kring hur Gabriel ska spendera sina pengar. Om pappan anser att Gabriel har slarvat med sina pengar kan det sluta med att de börjar gräla och att Gabriel får ta emot slag mot kroppen. Det hände senast i helgen, berättar han. Vissa gånger har pappan beslagtagit Gabriels bankkort. Det har gjort Gabriel väldigt arg. Han blir minst lika arg när pappa tjafsar om hur Gabriel använder sin mobiltelefon. Pappan vill ha kontroll över det Gabriel gör med mobilens olika appar. Han vill se till att Gabriel inte gör något som han inte får av pappa. Risken för att nya konflikter uppstår mellan dem dagligen är stor. Gabriel vet inte när nästa slag mot kroppen kommer. Men han vet att den kommer.

Gabriel är rädd för sin pappa. Han känner sig inte trygg hemma. Han vet att han när som helst kan bli utsatt för kränkningar och våld hemma. Därför brukar han försöka hålla sig kvar på sin dagliga verksamhet så länge som möjligt på eftermiddagarna. Ibland kan han gå en sväng i affärerna på stan för att han inte vill åka hem. Men oftast blir han upphämtad av någon av sina föräldrar på sin dagliga verksamhet vid slutet av dagen. Många gånger är det Gabriels mamma som hämtar honom.

Mamman är också Gabriels gode man. Hon håller noggrant koll på vad Gabriel gör med sina pengar. Ibland kan hon bli arg på honom för att han har köpt något som han inte fick köpa för sina pengar. Men Gabriel gillar ändå

sin mamma. Han har en mycket bättre relation till henne än till sin pappa. Han tycker det är mysigt att få kramar av mamma ibland.

Trots att Gabriel säger att hans mamma tycker om honom, så förknippar han hemmet med våld och kränkningar. Han har inte utsatts för något liknande någon annanstans förutom i hemmet. Han har heller inte berättat för någon annan vad han gång på gång utsätts för där hemma. Han tror inte att någon kan hjälpa honom. Men han längtar bort. Bort från våldet och bort från pappa. Han längtar efter en tillvaro där han inte behöver få ont i kroppen. Han vill heller inte vara rädd längre.

Det enda sättet Gabriel kan komma på som skulle vara en lösning på problemet är att hitta en flickvän som han sedan kan gifta sig med. Då kan han flytta ihop med henne och slippa föräldrarna. Han ser fram emot en stor bröllopsfest med många inbjudna gäster. Gäster från både Sverige och inresta från Egypten. Han längtar också efter att skaffa barn. Han tycker om barn. De är roliga och busiga när de leker, tycker han.

Gabriel pratar ibland om att det är han som kommer att hitta den perfekta tjejen. Men han ändrar sig ganska snabbt och säger istället att det är mamma och pappa som bestämmer vem den där tjejen kommer att bli. Det kommer att bli en fin tjej som mamma och pappa ska välja åt honom, säger han med ett leende. Han tror att de kommer att göra att bra val. Men han vet ännu inte vem det blir. Det är bara föräldrarna som vet det. "De vet bäst", säger Gabriel. Föräldrarna vill att det ska bli en arabisk tjej. Gabriel själv vill gärna att hon är uppvuxen i Sverige. Det är viktigt att hon kan prata svenska lika bra som Gabriel. En sådan tjej skulle han trivas med. Men han kommer nog inte kunna styra valet om sin framtida fru. Den makten ligger helt och hållet hos föräldrarna.

I Gabriels släkt finns en tradition av att föräldrarna är med och bestämmer vem deras barn ska gifta sig med. Därför tycker han inte att det verkar så konstigt om hans föräldrar väljer fru åt honom. Han kommer inte att protestera mot deras val, även om han inte gillar tjejen de ha valt ut. Han kommer att vara glad ändå.

ATT DISKUTERA OCH REFLEKTERA ÖVER

- *Gabriel berättar om grovt fysiskt våld som sker i hemmet ofta. Reflektera över vad som kan ha gjort att hans utsatthet inte har uppmärksamats tidigare, exempelvis under hans uppväxt.*
- *Vilka åtgärder måste till i ett kortsiktigt, men också långsiktigt perspektiv för att hjälpa Gabriel till ett liv fritt från våld?*
- *Vilka frågor kan man ställa till Gabriel för att ta reda på om det är hans egen vilja eller föräldrarnas val som kommer ligga till grund för den han kommer att gifta sig med?*
- *Vid misstanke om att Gabriel kommer att bli bortgift, vilka samhällliga insatser finns att tillgå för att förhindra att det sker? Hur skulle denna process påverkas av att hans mamma är Gabriels gode man?*

9. Avslutande diskussion

Arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck som drabbar personer med intellektuell funktionsnedsättning, har i många år varit en kamp i stark motvind. Mot slutet av projektet *Gömd & Glömd* upplevde vi dock en viss förbättring när det gäller utgångspunkten i det fortsatta arbetet med frågan.

Under projekttiden har TRIS arbetat från olika fronter, både nationellt och internationellt, med opinionsbildning i frågan där vi har belyst målgruppens särskilda utsatthet.³⁷ Bland annat har medvetenheten kring ämnet höjts hos viktiga myndigheter som har börjat uppmärksamma målgruppen. Exempelvis lyfter Jämställdhetsmyndigheten målgruppen i sitt remissyttrande till SOU 2018:69. TRIS samarbete med Specialpedagogiska skolmyndigheten (SPSM) mynnade ut i framtagandet av nya Pictogrambilder som illustrerar uttryck för barnnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning. Länsstyrelsen Östergötland, som har ett särskilt regeringsuppdrag att arbeta mot HRV, erbjuder ett målgruppssanpassat kommunikationsverktyg, *Våga förstå!*³⁸, som ger stöd till individer med kommunikationssvårigheter i att uttrycka känslor och berätta om sina upplevelser, exempelvis om hedersvåldsutsatthet. Myndigheten för delaktighet nämner målgruppens utsatthet i sin rapport *Mäns våld mot kvinnor med funktionsnedsättning* (2017).

Medvetenheten bland yrkesverksamma har ökat. Samtalen till TRIS jourtelefon dit yrkesverksamma kan ringa för att få råd och stöd i pågående ärenden visar att fler kan

identifiera målgruppens särskilda utsatthet. Resultaten i föreliggande rapport är förhoppningsvis ett viktigt och användbart bidrag som ger en djupare förståelse kring hur HRV-utsatthet bland vuxna personer med intellektuell funktionsnedsättning kan ta sig uttryck.

FRAMTRÄDANDE TEMAN I MATERIALET

Några av de mest framträdande mönstren i de aktuella kartläggningarna, som redogjorts för i rapporten, vill vi särskilt lyfta här.

Bristen på kunskap hos yrkesverksamma i HRV-frågor, samt den nästintill obefintliga beredskapen i HRV-ärenden på arbetsplatserna lämnar mycket kvar att önska. Att det endast är 5–6 % bland de tillfrågade yrkesverksamma som anger att det finns en handlingsplan på arbetsplatsen i arbetet mot HRV är mycket oroväckande. Utan tydliga rutiner är det svårt att få en systematik och jämn kvalitet över det förebyggande och akuta arbete som krävs för att bekämpa HRV.

Att var femte yrkesverksam i vår enkätstudie anger att de känner till/misstänker att det finns brukare som utsatts för HRV av en nära anhörig som *samtidigt* är brukarens personliga assistent/gode man är mycket alarmerande. Denna grupp av brukare befinner sig i en ytterst svår och sårbar situation. Kunskapen om att denna typ av utsatthet förekommer, men också beredskapen för att möta de utsatta individernas hjälp- och stödbehov,

37 Ett par exempel som kan nämnas där målgruppens särskilda utsatthet har lyfts är i TRIS remissyttranden till regeringskansliet och till Skolverket. Dessa yttranden finns att ta del av på TRIS hemsida, www.tris.se

38 Kommunikationsverktyget *Våga förstå!* togs fram av Länsstyrelsen Östergötland i samarbete med TRIS. För mer information och för att få tillgång till verktyget, se <http://www.hedersfortryck.se/yrkesverksamma/kommunikationsverktyget-vaga-forsta/>

måste således höjas och förankras inom en rad olika LSS-verksamheter.

Att mer än var fjärde yrkesverksam har kännedom/misstanke om att brukare riskerar bortgifte mot sin vilja är ett oerhört viktigt kunskapsbidrag. Vetskapen om att brukare *kan* utsättas för äktenskapstvång, som är ett lagbrott i Sverige, borde skyndsamt mana till förebyggande åtgärder och insatser. Många yrkesverksamma har särskilt lyft behovet av att rutiner upprättas för hur de själva, i egenkap av LSS-handläggare eller personal på DV, ska hantera ett ärende där det framkommit att en brukare riskerar att utsättas för ett tvångsgifte.

Vad gäller kännedom/misstanke om brukare som redan utsatts för tvångsäktenskap eller tvångsförlovnings angav 21 % av LSS-handläggarna respektive 15 % av DV-personalen att de har den erfarenheten. Dessa siffror utgör tillräckligt med underlag för att

LSS-verksamheter runt om i Sverige borde upprätta handlingsplaner för hur utsatta brukare ska kunna erbjudas hjälp och stöd. Det sänder också en signal till makthavare att detta är en målgrupp och en problematik som samhället inte längre kan blunda för.

Föreställningar inom en hederskontext om att "normalitet" kan uppnås genom att ens barn vilseleds, manipuleras och/eller tvingas in i ett äktenskap – oavsett dennes förmåga att förstå vad ett äktenskap innebär – är föreställningar som måste bekämpas. Kopplat till detta är föreställningen om funktionsnedsättningar som skamliga för familjen, något som också måste bekämpas och elimineras.

Rätten till sin egen kropp och sexualitet, som en mycket viktig aspekt i kampen för en individs självbestämmande, visar sig vara särskilt vanskelig för vår målgrupp. Individer med intellektuell funktionsnedsättning inom en hederskontext är försatta i en mycket

svår balansgång mellan att betraktas som personer utan sexuell agens samtidigt som de ses som fullgoda, potentiella äktenskapspartners. Den djupt rotade äktenskapsplikten inom en hederskontext gäller alltså även för denna målgrupp.

I majoritetssamhället finns det fortfarande föreställningar om att sexualitet är något individer med intellektuell funktionsnedsättning "ska skyddas" ifrån. Denna föreställning kan försvåra yrkesverksammas upptäckt av HRV bland brukare då anhörigas kontroll och förtryck riktat mot den enskilde i syfte att bevara familjens heder, förväxlas med omsorg, oro eller skydd för individen.

En ytterligare försvårande omständighet, som har exemplifierats på flera sätt i rapporten, utgörs av målgruppens bristande förmåga att förstå sin egen utsatthet – vare sig det handlar om olika former av våld eller vilseledning till äktenskap. Det förra kan uppfattas som en del av vardagen och därmed inte något man i första taget protesterar mot. Den senare präglas av att den utsatte inte förstår vad giftermålet innebär eller vad det kommer att leda till.

Målgruppens utsatthet försvåras av den djupa beroendeställningen till sina anhöriga. Detta gör att ett eventuellt motstånd mot ett stundande bortgift mot den egna viljan kan vara helt omöjligt. I de fall där anhöriga dessutom är individens omsorgsgivare genom en anställning blir en situation, där individen riskerar att bli bortgift, mycket komplext. Många vittnesmål från de yrkesverksamma innehåller en frustration och oro över att inte kunna agera på ett adekvat sätt i sådana lägen. Man talar om en total brist på insyn i dessa brukares liv, vilket försvårar myndigheters möjlighet att göra rätt bedömningar och därefter sätta in lämpliga åtgärder.

Bland de mer överraskande och värdefulla kunskapsbidragen, både från enkät- och intervjuundersökningarna inom projektet, är att män med intellektuell funktionsnedsättning utsätts för HRV i relativt jämn utsträckning i förhållande till kvinnor ur samma målgrupp. Detta kan jämföras med tidigare studier där ungas utsatthet för HRV har kartlagts i Sverige (där intellektuell funktionsnedsättning inte inkluderats som en särskild kategori) och där flickors utsatthet är mycket mer framträdande än pojkars (se t.ex. Ghadimi och Gunnarsson 2019; Schlytter m.fl. 2009).

Ett av de mest slående resultaten i våra undersökningar är den relativt höga andelen vuxna individer som själva inte får välja vem de ska gifta sig med (totalt 23 %). Mot bakgrund av att det idag är ett lagbrott att utöva påtryckningar mot en person för att förmå denne att ingå ett äktenskap mot den egna viljan, är resultaten som presenterats i denna rapport alarmerande.

Resultaten från enkätstudien med DV-deltagarna kring sambandet mellan kön och risken att utsättas för tvångsäktenskap, ligger i linje med det som presenteras i den brittiska studien *My Marriage My Choice* (Clawson och Fyson 2017). I båda dessa studier visar det sig att utsattheten och risken för tvångsäktenskap bland vuxna personer med intellektuell funktionsnedsättning är ganska jämnt fördelad mellan kvinnor och män. I vår studie hade kön inte något statistiskt signifikant samband med begränsning i val av framtida partner.

Frågan om den "egna viljan" har visat sig vara ett återkommande komplext tema när det handlar om personer med intellektuell funktionsnedsättning som lever i en kontext där kollektivets ord är lag. Gruppens intressen som överordnade den enskildes önskemål och intressen är något som implementeras tidigt under uppväxten. Denna socialiseringsprocess fortsätter och fördjupas ytterligare under uppväxten. Att veta sin roll och plats i familjen, släkten och hela den kollektiva kontexten som gemensamt dikterar konturerna för vad som anses vara "normalt" och eftersträvansvärt, lämnar inte mycket utrymme att bejaka den egna viljan. Denna kollektivistiskt orienterade verklighet inskränker individens grundläggande fri- och rättigheter. När en person med intellektuell funktionsnedsättning endast känner till denna verklighet är det sannolikt svårt att förhålla sig till självständighet och självbestämmande. Något sådant kanske inte ens finns i ens tankevärld. Detta eftersom existensen av ett sådant koncept, den "egna viljan", kanske aldrig har kommit till ens kännedom – inte ens i vuxen ålder.

En egen vilja måste föregås av en föreställning om att jaget inte är densamma som familjen. I en hederskontext är en sådan tankefigur långt ifrån en självklarhet. I vårt datamaterial återfinns många vittnesmål där föräldrar till vuxna barn med intellektuell funktionsnedsättning bestämmer i princip allt i barnets liv. Det handlar om allt ifrån hur det vuxne barnet ska spendera sina pengar till vilka applikationer som får användas i mobiltelefonen, till vem det vuxna barnet ska gifta sig med. Personer med nedsatt förmåga att göra åldersadekvata omdömen kan ha stora svårigheten att avgöra vad som räknas som ett eget val, en kränkning eller en våldshandling. Att bli slagen och psykiskt misshandlad över en längre tid kan

självfallet orsaka nedsatt mående, men det inte en garant för att den utsatte individen talar om att hon/han blir utsatt för våld. Personen kanske föreställer sig att det är så det ska vara. På så vis riskerar individens utsatt-het förbli dolt för samhället – om inte någon utomstående reagerar och agerar.

VILKA FÖRÄNDRINGAR MÅSTE TILL?

Vuxna personer med intellektuell funktionsnedsättning som lever i en hederskontext är en grupp som samhället måste beakta vakksamhet kring. Detta på grund av risken för dem att drabbas av inskränkningar i rätten till självbestämmande, i ordets mest grundläggande betydelse. Några av de förändringar som TRIS önskar se för att målgruppens rättigheter ska tillgodoses och för att deras röster ska bli mer hörda beskrivs här.

Kompetenshöjning hos yrkesverksamma

Relevanta myndigheter som exempelvis socialtjänsten behöver höja sin samlade kompetens avsevärt kring målgruppens förutsättningar och risk för att utsättas för olika former av HRV. Ett första steg i denna riktning är medvetandegörandet om att denna målgrupp finns och tillsättningen av insatser för att arbeta fram rutiner som förankras bland samtliga medarbetare på arbetsplatsen.

Ett konkret sätt för en arbetsgivare att säkerställa att individer som misstänks vara utsatta för HRV får adekvat hjälp är att utarbeta genomtänkta handlingsplaner för den förebyggande och akuta ärendehantering av HRV-fall. En sådan handlingsplan ska vara vägledande för medarbetare i hur de ska reagera, agera och följa upp ärenden med hedersinslag. Handlingsplanen kan

exempelvis innehålla observationspunkter kring riskfaktorer och riskbeteenden hos målgruppen. Vidare kan det handla om vilka frågor som kan ställas och hur dessa ska ställas. Likaså är det viktigt att medarbetare ska veta vad de konkret ska göra med svaren.

En mycket viktig del i att höja yrkesverkssammans kunskaper om målgruppens sårbarhet och utsatthet inom en hederskontext är att öka förståelsen kring lagen om förbud mot äktenskapstvång och vilseledande till tvångsäktenskapsresa (Prop. 2013/14:208 2014). Äktenskapstvång är handlingar som inkluderar de två rekvisiten *olaga tvång* och *utnyttjande av en persons utsatta belägenhet*. Ett syfte med det sistnämnda rekvisitet är att ta ett grepp om andra påtryckningar som inte kan definieras som tvång i brottsbalkens tvångsbestämmelse. Ett utnyttjande av någons utsatta belägenhet innebär vanligtvis att gärningspersonen/personerna utnyttjar att offret befinner sig i beroendeställning för att förmå denne att ingå ett äktenskap eller en äktenskapsliknande förbindelse (SOU 2018:69).

Individer med intellektuell funktionsnedsättning anses enligt lagen vara ett exempel på utsatt belägenhet. Det innebär att individen har befunnit sig i en beroendeställning till gärningspersonen. Att t.ex. bli vilseledd till en resa utomlands där individen sedan blir bortgift, utan att själv ha förstått dels syftet med resan, dels innebörden av ingåendet av ett äktenskap, borde falla inom ramen för vad som är brottsligt enligt ovanstående lag. Detta eftersom individens intellektuella funktionsnedsättning kan försätta henne/honom i en sådan djup beroendeställning till gärningspersonen/personerna att ett motstånd till giftermålet inte är praktiskt möjligt.

Lagens intention kan således tolkas som att det ska räcka med att utnyttja någons utsatta belägenhet för att det ska anses vara äktenskapstvång och därmed brottsligt. Trots att det enligt föreliggande studie har funnits flera tydliga fall av äktenskapstvång, vilka skulle falla under ovanstående rekvisit om *utnyttjande av en persons utsatta belägenhet* avseende individer med funktionsnedsättning, har inget sådant fall ännu prövats i svensk domstol. Det talar för att kompetensförsörjning hos yrkesverkssamma med fokus på lagstiftningen mot tvångsäktenskap, i kombination med kunskaper om individer med intellektuell funktionsnedsättning som riskerar att utsättas för HRV, måste prioriteras.

Yrkesverkssamma som möter målgruppen efterfrågar tydlighet och stöd från sina arbetsgivare. Man efterfrågar också ökade professionsspecifika kunskaper för att kunna förebygga tvångsäktenskap bland sina brukare. Mot bakgrund av föreliggande projekts insamlade erfarenheter, drar vi slutsatsen att adekvat och kvalitetssäkrad kompetensförsörjning måste utgöra det primära steget i arbetet för att öka målgruppens rättigheter och möjligheter samt för att skydda dem mot våldsutsatthet inom en hederskontext.

Detta gäller inte bara yrkesprofessioner som är representerade i aktuell studie utan även andra samhällsinstanser som rättsväsendet, polismyndigheten såväl som hälso- och sjukvårdssektorn, för att nämna några. Om exempelvis polisens kunskaper, metoder och resurser inte är tillräckliga för att utreda hedersbrottslighet, eller om åklagare inte kan väcka åtal, ökar sannolikheten för grupper att utöva hedersvåld och förtryck mot anhöriga.

Kunskapen om individer med intellektuell funktionsnedsättning generellt, och specifikt de som riskerar att utsättas för HRV, måste

öka bland politiker likväl som myndigheter som Socialstyrelsen, Jämställdhetsmyndigheten och det Nationella Kompetensteamet mot HRV vid Länsstyrelsen Östergötland. Det åligger en rättsstat att förvalta alla människors lika värde. Detta kan endast förverkligas när bärande samhällsinstitutioner har relevanta kunskaper och ett tydligt uppdrag om att omhänderta villkoren för särskilt skyddsvärda grupper där även risk för utsatthet för HRV explicit markeras.

Höj kraven på yrket personlig assistent

Ytterligare förändringar som önskas, vilket många yrkesverksamma som på olika sätt har deltagit i vårt projekt också har uttryckt, är att villkoren för anhöriganställningar bör ses över. För individer med intellektuell funktionsnedsättning som lever i familjer där hedersnormer begränsar deras frihet blir det mycket problematiskt när anhöriga också är anställda som omsorgsgivare, exempelvis som deras personliga assistenter. Flera yrkesverksamma har lyft detta som en mycket bekymmersam inlåsningsseffekt vilket skapar stora hinder för myndigheter att kunna gripa in. Att som utomstående förstå vilken situation brukaren befinner sig i för att därefter kunna slå larm är mycket begränsat i sådana lägen.

Därför föreslår TRIS, tillsammans med flera yrkesverksamma som ingått i vår studie, att kraven på yrket personlig assistent höjs.³⁹ Exempelvis önskar vi att ett grundläggande krav för att bli personlig assistent ska vara att man går en utbildning om vad yrket innebär och vilka kunskaper och färdigheter som krävs för att tillgodose brukarens dess rätt

till självbestämmande.

En sådan utbildning bör, utöver teoretiska och praktiska kunskaper om intellektuell funktionsnedsättning och andra funktionsvariationer, även innehålla kunskaper om svensk lagstiftning med relevans för uppdraget. Kunskaper om våldsutsatthet, jämställdhet, HBTQI-personers rättigheter samt kunskaper om sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter (SRHR), med tydlig koppling till svensk lagstiftning och internationella konventioner, ska vara obligatoriska för att kunna få ett uppdrag som personlig assistent. En assistentutbildning kan med fördel liknas vid en yrkesförberedande gymnasieutbildning.

Resultatet i denna studie visar tydligt att SRHR är ett område som har stor betydelse för målgruppens möjligheter att få leva ett självvalt liv med hänsyn tagen till deras funktionsförmåga. Många av de inskränkningar som varit dominerande i analyserna av såväl enkäterna som intervjuerna i föreliggande studie, har kopplingar till begränsningar av individens rätt till sin kropp och sexualitet. När individer kan bestämma om, när och med vem de vill leva sitt liv med kan de själva planera sina liv och få möjlighet att utvecklas. Att leva i en hederskontext skapar hinder för detta. Personer som inte delar de övertygelser som genomsyrar svensk lagstiftning och andra principer som stärker aktuell målgrupps rättigheter och möjligheter till ett självvalt liv fritt från våld och förtryck, ska inte få ersättning av svenska staten för att arbeta som assistenter till individer som är beroende av samhällets stöd och skydd för sin överlevnad. Dessa individers rätt till en anständig, värdig och meningsfull tillvaro fritt

39 I juli 2018 beslutade regeringen att en särskild utredare skulle göra en översyn av yrket personlig assistent. Bland annat skulle utredningen lämna förslag på åtgärder som beaktar att den assistansberättigades rätt till självbestämmande och integritet respekteras (se vidare i Dir. 2018:72). Utredningen SOU 2020:1 publicerades den 15 januari 2020. Ett av utredningens förslag är att ge Socialstyrelsen i uppdrag att ta fram ett nationellt utbildnings- och kunskapsmaterial. Inom ramen för föreliggande rapports slutskrivande har det inte funnits möjlighet att ta del av utredningen i sin helhet.

från våld, oavhängighet om våldet sker inom en hederskontext eller inte, måste försvaras.

Inkludering av målgruppen

Ytterst är TRIS önskan att de assistansberättigades möjligheter till självbestämmande *inte* inskränks. För om det är något som inskränks inom en hederskontext så är det individens rätt till ett självständigt liv. Detta kan vi nu motivera med empiriskt underlag även när det gäller vuxna med intellektuell funktionsnedsättning som lever i en hederskontext.

Arbetet för att förbättra situationen för målgruppen innebär också en inkludering av målgruppen. Ett sätt att åstadkomma förändring för målgruppen *på målgruppens egna villkor* är att rusta dessa individer med kunskaper om lagar och rättigheter, om uttryck för våld

och om rätten att säga "nej" till sådant som inte känns bra. Det gäller både individer som tillhör riskgruppen, men även andra personer med intellektuell funktionsnedsättning som inte lever i en hederskontext. Det kan handla om att agera som vän, kollega eller en medmänniska. Detta kan med fördel göras med kunskapsmaterial som är framtaget med målgruppen i åtanke.

Parallellt med skrivandet av denna rapport har TRIS inom ramen för projektet tagit fram en lättläst bok⁴⁰ som just fokuserar på ovan nämnda aspekter. Vår ambition och förhoppning är att denna bok och andra målgruppsanpassade kunskapsunderlag ska spridas och förankras hos målgruppen. Detta med hjälp och stöd från yrkesverksamma som i sitt dagliga arbete kommer i kontakt med personer med intellektuell funktionsnedsättning.

40 Boken heter *Ingen ska bli gömd och glömd*. Se mer information på TRIS hemsida, www.tris.se

SLUTORD

Flera intressanta trådar i det empiriska materialet har av utrymmesskäl inte kunnat redogöras för i denna rapport. Detta möjliggör dock framtida djupdykningar i materialet. På så vis låter vi kunskaperna som genererats inom projektet förbli levande. Där projektet slutar återupptas arbetet med att sprida kunskaperna och erfarenheterna som ackumulerats inom projektet till både yrkesverksamma och till målgruppen.

Till syvende och sist är projektets och TRIS yttersta mål att ingen människa ska bli utsatt för hedersrelaterat våld och förtryck. Vårt samhälle måste gemensamt ta krafttag och arbeta för att ge hjälp, stöd och skydd till personer som drabbas av inskränkningar i deras grundläggande fri- och rättigheter.

Vi vill understryka vikten av det långsiktiga och förebyggande arbetet för att motverka våld och förtryck. För att åstadkomma detta behövs relevant kunskap, lyhördhet och förbättringsinsatser från såväl makthavares som enskilda aktörers håll.

För majoriteten av oss är demokrati och rätten till självständiga val något vi tar för givet. Det är ingenting vi reflekterar över i vår vardag. Demokratin präglar vårt vardagsliv och de flesta av oss har sedan ung ålder fått det förmedlat till oss. Att nära omsorgspersoner lyssnar på oss, bekräftar oss, ger oss stöd och möjlighet att i takt med ålder,

mognad och funktionsförmåga ta egna små som stora beslut är en förutsättning för att vi ska utvecklas till fria individer med förmåga att göra egna val i livet. Det är just denna rätt att själv få välja som hedersrelaterade normer och värderingar motarbetar. Att tillåta att detta får fortsätta i Sverige är att urholka de demokratiska principerna för en grupp som behöver dem mest. Personer med intellektuell funktionsnedsättning är extra sårbara och än mer beroende av att få stöd i sin strävan till självständighet. De är beroende av att staten aktivt och med all sin tydlighet visar att värderingar och handlingar som hindrar dem från att leva ett innehållsrikt och människovärdigt liv inte accepteras.

Att växa upp i en hederskontext är att liknas vid att växa upp i en våldskultur. Målgruppen har begränsade möjligheter att få sin röst hörd. Därför vädjar vi till dig som läst denna rapport att inte låta hedersrelaterat våld och förtryck mot individer med intellektuell funktionsnedsättning förbli en tyst fråga.

Arbetet för att säkra målgruppens grundläggande fri- och rättigheter måste också inkludera individerna som arbetet berör. Flera av dessa individer har fått komma till tals i denna rapport. Vi låter härmed målgruppen få sista ordet.

Tack för att du har läst vår rapport.

Vi tar tacksamt emot tankar och reflektioner. Kontaktuppgifter finns i slutet av rapporten.

Ett samtal med Yasmin om vem som bestämmer vem hon ska gifta sig med:

Intervjuare: Men om man tänker giftermål och förlovning och sånt där. Är det du själv som kommer bestämma vem du ska gifta dig med?

Yasmin: Hm... Mamma väljer ut.

Intervjuare: Jaså?

Yasmin: Jag frågar vem... Mamma frågar vem, och jag välj... Och hon väljer vem det blir.

Intervjuare: Jaså? Okej, och hur känns det då?

Yasmin: Mm... (osäker blick)

Intervjuare: Hur känns det i magen att hon ska välja?

Yasmin: Ja.

Intervjuare: Är det okej?

Yasmin: Ja.

Intervjuare: Kommer hon välja någon från Sverige?

Yasmin: Nej.

Intervjuare: Okej. Varifrån...?

Yasmin: Muslim.

Intervjuare: Okej. Kommer han bo i Sverige?

Yasmin: Hm... I hemlandet.

När Gabriel får frågan "Tänker du att du kommer du bli kär i en tjej?" svarar han:

Gabriel: Ja, kärlek, bo tillsammans, flytta hemifrån. Fixa egen lägenhet. Fixa pengar så man kan betala.

När Gabriel får frågan om hans pappa slår honom med händerna i samband med en diskussion om att han blir utsatt för våld, svarar han:

Gabriel: Ja, starka händer.

Intervjuare: Var slår han dig nånstans?

Gabriel: På rumpan, på benen, allting. (fniss)

Intervjuare: Okej, brukar du säga ifrån då, och säga stopp eller?

Gabriel: Ja. Stopp... Mm.

Intervjuare: Brukar din mamma eller systrar säga nånting?

Gabriel: Nej, ingenting.

Dilek berättar om motiveringen till varför hon giftes bort med sin kusin vars familj var i en ekonomiskt utsatt situation i Turkiet:

Dilek: Min mamma brukade säga: "Snälla, Dilek, hjälp mig så att jag kan sluta skicka pengar. Din man kan skicka istället." "Okej, mamma," sa jag. "Det är ni som bestämmer."

Referenser

- Bredal, Anja, & Eli Ramsvik Melby.** 2018. "Sårbarhet og styrke – Barnevernets møte med minoritetsjenter utsatt for vold og sterk kontroll." 9/2018. NOVA Rapport. Norsk institut for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Brottsförebyggande rådet.** 2007. *Våld mot personer med funktionshinder. Rapport 2007:26.* Stockholm.
- Brownridge, Douglas A.** 2006. "Partner Violence against Women with Disabilities: Prevalence, Risk, and Explanations." *Violence Against Women* 12 (9): 805–22.
- Cihangir, Sezgin.** 2012. "Gender Specific Honor Codes and Cultural Change." *Group Processes & Intergroup Relations* 16 (3): 319–33.
- Clawson, Rachael & Rachel Fyson.** 2017. "Forced Marriage of People with Learning Disabilities: A Human Rights Issue." *Disability & Society* 32 (6): 810–30.
- Clawson, Rachael.** 2016. "Safeguarding People with Learning Disabilities from Forced Marriage: The Role of Safeguarding Adult Boards". *The Journal of Adult Protection*; Brighton 18 (5): 277–87.
- Davidian, Talin, Chia Mohtadi, My Hellberg & Sevana Bergström.** 2012. *Trippelt utsatt: Hedersrelaterat förtryck och våld bland ungdomar med intellektuell funktionsnedsättning.* Uppsala: TRIS – Tjejjers rätt i samhället.
- Ghadimi, Mariet.** 2007. "Om kravet på oskuld: En studie av flickors respektive pojkars föreställningar." *Socialvetenskaplig Tidskrift* 2007(14):1, s. 20–46.
- Ghadimi, Mariet & Serine Gunnarsson.** 2019. *UNG 018 – En kartläggning av hedersrelaterat våld och förtryck bland unga i Uppsala.* Uppsala: TRIS-tjejjers rätt i samhället.
- Dir. 2018:72.** Kommittédirektiv. *Översyn av yrket personlig assistent.* Stockholm: Socialdepartementet. Hämtat från: <https://www.regeringen.se/4a1fee/contentassets/28079ca58ffc4674801067189f0e608d/oversyn-av-yrket-personlig-assistent-dir-201872>
- Gunnarsson, Serine & Mariet Ghadimi.** 2019. *Ingen ska bli gömd och glömd – En lättläst bok om hedersrelaterat våld och förtryck och personer med intellektuell funktionsnedsättning.* Uppsala: TRIS- Tjejjers rätt i samhället.
- HM Government.** 2014. *The Right to Choose: Multi-Agency Statutory Guidance for Dealing with Forced Marriage.* 3rd edition. London: Forced Marriage Unit.
- Joseph, Suad.** 1994. "Brother/Sister Relationships : Connectivity, Love, and Power in the Reproduction of Patriarchy in Lebanon." *American Ethnologist* 21(1994):1, s. 50–73.
- Lagrådsremiss.** 2020. *Ökat skydd mot hedersrelaterad brottslighet.* Stockholm: Justitiedepartementet. Hämtat från: <https://www.regeringen.se/4906b1/contentassets/4469894fc7d144a1a852fe6fcbe117d3/okat-skydd-mot-hedersrelaterad-brottslighet.pdf>
- Löfgren-Mårtenson, Lotta.** 2011. "Sexualitet och kärlek." I *Nya Omsorgsboken.* Stockholm: Liber.
- Löfgren-Mårtenson, Lotta.** 2012. "I Want to Do It Right! A Pilot Study of Swedish Sex Education and Young People with Intellectual Disabilities." *Sexuality and Disability* 30 (2): 209–25.
- Lukkerz, Jack.** 2014. *En tom arena: Gymnasiesärskole- och habiliteringspersonalens perspektiv på sex- och samlevnadsundervisning.* Malmö: Malmö högskola,

- Fakulteten för hälsa och samhälle.
- McCarthy, Michelle.** 1999. *Sexuality and Women with Learning Disabilities*. London/Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Medina-Rico, Mauricio, Hugo López-Ramos & Andrés Quiñonez.** 2018. "Sexuality in People with Intellectual Disability: Review of Literature." *Sexuality and Disability* 36 (3): 231–48.
- Murphy, G. H.** 2003. "Capacity to Consent to Sexual Relationships in Adults with Learning Disabilities." *Journal of Family Planning and Reproductive Health Care* 29 (3): 148–49.
- Myndigheten för delaktighet.** 2017. *Mäns våld mot kvinnor med funktionsnedsättning*. Nummer 2017:29.
- O'Callaghan, A. C., & G. H. Murphy.** 2007. "Sexual Relationships in Adults with Intellectual Disabilities: Understanding the Law." *Journal of Intellectual Disability Research* 51 (3): 197–206.
- Prop. 2006/07:38.** 2006. *Socialtjänstens stöd till våldsutsatta kvinnor*. Hämtat från: <https://data.riksdagen.se/fil/48737CDE-0D45-4F26-82A9-B5650EE2F8DF>
- Prop. 2013/14:208.** 2014. *Stärkt skydd mot tvångsäktenskap och barnäktenskap samt tillträde till Europarådets konvention om våld mot kvinnor*. Hämtat från: <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/proposition/2014/03/prop.-201314208/>.
- Regeringens skrivelse 2007/08:39.** 2007. "Handlingsplan för att bekämpa mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i samkönade relationer." Integrations- och jämställdhetsdepartementet.
- Schlytter, Astrid, Sara Högdin, Mariet Ghadimi, Åsa Backlund & Devin Rexvid.** 2009. *Oskuld och heder: En undersökning av flickor och pojkar som lever under hedersrelaterad kontroll i Stockholm stad – omfattning och karaktär*. Stockholm stad.
- Schlytter, Astrid & Hanna Linell.** 2008. *Hedersrelaterade traditioner i en svensk kontext: En studie av omhändertagna flickor*. Sollentuna: FoU Nordväst i Stockholms län.
- Schlytter, Astrid & Devin Rexvid.** 2016. *Mäns heder: Att vara både offer och förövare*. Lund: Studentlitteratur.
- Singh, Iqbal & Adedamola Orimalade.** 2009. "Ethnic Minority Groups, Learning Disability and Mental Health." *Psychiatry* 8 (10): 405–7.
- Socialstyrelsen.** 2019. "Statistik om insatser enligt lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade 2018."
- SOU 2018:69.** "Ökat skydd mot hedersrelaterad brottslighet. Slutbetänkande av Utredningen om starkare skydd mot barnäktenskap, tvångsäktenskap och brott med hedersmotiv." Stockholm: Nordstedts juridik.
- SOU 2020:1.** "Översyn av yrket personlig assistent – ett viktigt yrke som förtjänar bra villkor." Stockholm: Nordstedts juridik.
- United Nations.** 2002. *Integration of the Human Rights of Women and the Gender Perspective: Violence against Women*. Document E/CN.4/2002/83.
- Wikan, Unni.** 2005. *En fråga om heder*. Stockholm: Ordfront.
- Yourstone, Jenny, Leni Eriksson & Hedwig Westerberg.** 2015. "Hedersrelaterat våld och förtryck – Kunskapsöversikt och kartläggning av aktörer." *Kriminalvården*, 2013:268.
- Åklagarmyndigheten.** 2006. *Hedersrelaterat våld – Handbok*. Göteborg: Utvecklingscentrum Göteborg, Åklagarmyndigheten.

TRIS

Har du kännedom om en person
som riskerar att utsättas för
hedersrelaterat våld och förtryck?
Kontakta TRIS jourtelefon för
yrkesverksamma så hjälper vi dig.

Telefon: 0774-406600

E-post: info@tris.se

www.tris.se

MADICKEN^ÖGÅRDEN

Behöver du skyddat boende för en
individ, barn som vuxen, som utsätts
för hedersrelaterat våld och förtryck?
Kontakta då Madickengården.

Telefon: 0774-406600

E-post: info@madickengarden.se

www.madickengarden.se

TRIS

TRIS – tjejers rätt i samhället är en partipolitiskt och religiöst obunden ideell organisation som har arbetat mot hedersrelaterat våld och förtryck sedan 2002. Bestående av en förebyggande, en akut och en kompetenshöjande verksamhet verkar TRIS för ett integrerat och jämställt Sverige fritt från hedersnormer, begränsningar, förtryck och våld där individer, barn som vuxna, utifrån egen kapacitet och förmåga kan välja sitt eget liv och sin egen framtid. TRIS har en särskild kompetens i att möta personer som har en intellektuell funktionsnedsättning och som riskerar att utsättas eller har utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck. TRIS driver även skyddat boende och en konsultativ familjehemsverksamhet.

Du kan följa TRIS-tjejers rätt i samhällets arbete på Facebook.

För mer information om TRIS verksamhet:

www.tris.se

TR!
TJEJERS RÄTT
I SAMHÄLLET

**ALLMÄNNA
ARVSFONDEN**